

ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО

Природничо-географічний факультет
кафедра географії

І.М. ВОЙНА

СУСПІЛЬНА ГЕОГРАФІЯ

навчально-методичний посібник

ВІННИЦЯ 2026

УДК 911.3(075.8)

DOI: <https://doi.org/10.31652/911.3-1-143>

B65

*Рекомендовано до друку вченою радою Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
Протокол № 16 від 27 травня 2026 року*

Рецензенти: *Головня О.М.* доктор економічних наук, доцент кафедри бізнесу та сфери обслуговування Вінницького національного аграрного університету

Атаман Л.В. кандидат географічних наук, доцент кафедри географії Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського

B65

Война І.М. Суспільна географія : навчально-методичний посібник для здобувачів ступеня ВО бакалавра галузі знань 01 Освіта/Педагогіка, предметної спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія). Вінниця : ВДПУ, 2026. 143 с.

Посібник містить завдання до лабораторних і практичних робіт, та вказівки щодо їх виконання. Подані питання для обговорення на практичних роботах, теоретичні відомості, статистична інформація. Для перевірки засвоєння матеріалу наводяться питання самоконтролю та тестові завдання.

Навчально-методичний посібник розрахований для здобувачів ОП Середня освіта. Географія. Краєзнавчо-туристична робота

Зміст

ПЕРЕДМОВА	6
Програма навчальної дисципліни.	7
РОЗДІЛ 1.	
<i>Теоретико-методологічні основи суспільної географії.</i>	16
<i>Лабораторна робота № 1</i>	
Об'єкт, предмет, зміст, структура суспільної географії та її місце в системі наук.	16
<i>Практична робота № 1-2</i>	
Вклад вітчизняних та зарубіжних вчених у розвиток суспільної географії.	19
РОЗДІЛ 2.	
<i>Територіальні процеси в суспільній географії.</i>	23
<i>Лабораторна робота № 2</i>	
Економічна оцінка природно-ресурсного потенціалу (ПРП) території. .23	
<i>Лабораторна робота № 3</i>	
Суспільні та просторові властивості і функції території	28
<i>Практична робота № 3</i>	
Територіальні процеси	32
<i>Практична робота № 4-5</i>	
Світові інтеграційні об'єднання, їх характерні риси.	35
<i>Лабораторна робота № 4</i>	
Розміщення продуктивних сил та територіальна організація суспільства.	38
<i>Лабораторна робота № 5</i>	
Оцінка транспортної доступності міст із застосуванням теорії графів. . 41	
<i>Лабораторна робота № 6</i>	
Територіальний поділ праці.	44
РОЗДІЛ 3.	
<i>Господарство і його структура.</i>	48
<i>Лабораторна робота № 7</i>	
Показники економічного розвитку країн світу.	48
<i>Лабораторна робота № 8</i>	
Секторальна структура економіки.	52

РОЗДІЛ 4.

<i>Основи географії населення. Географія праці</i>	56
<i>Лабораторна робота № 9</i>	
Динаміка чисельності населення світу.	56
<i>Лабораторна робота № 10</i>	
Відтворення населення. Народжуваність.	60
<i>Лабораторна робота № 11</i>	
Відтворення населення. Смертність.	65
<i>Лабораторна робота № 12</i>	
Відтворення населення. Природний приріст	70
<i>Лабораторна робота № 13</i>	
Статеві-вікова структура населення.	74
<i>Лабораторна робота № 14</i>	
Трудові ресурси і зайнятість населення.	83

РОЗДІЛ 5.

<i>Географія розселення. Етнічна географія.</i>	89
<i>Лабораторна робота № 15</i>	
Міграції населення.	89
<i>Лабораторна робота № 16-17</i>	
Розміщення населення. Географічні форми розселення.	93
<i>Практична робота № 6-7</i>	
Расовий та етнічний склад населення.	100
<i>Практична робота № 8</i>	
Релігії світу. Розвиток цивілізацій.	107

РОЗДІЛ 6.

<i>Цивілізаційний розвиток та глобальна безпека людства.</i>	110
<i>Лабораторна робота № 18</i>	
Оцінка якості життя населення.	110
<i>Практична робота № 9-10</i>	
Глобальні проблеми людства	114
<i>Лабораторна робота № 19</i>	
Комплексна характеристика населення свого краю.	118
Тематика для індивідуального науково-дослідного завдання.	119

Список рекомендованої літератури	122
Додатки.	124
<i>Додаток А</i>	
Структура суспільно-географічних дисциплін (О.І. Шаблій, 1997).	125
<i>Додаток Б</i>	
Структура суспільно-географічних дисциплін (М. Д. Пістун, 1996).	126
<i>Додаток В</i>	
Тривалість збройних протистоянь після другої світової війни.	127
<i>Додаток Г</i>	
Показники відтворення населення країн світу у розрахунку на 1000 осіб у 2022 році	128
<i>Додаток Д</i>	
Список країн за показником сальдо міграції та рівнем урбанізації 2020 рік	137
<i>Додаток Е</i>	
Густота населення світу	143
<i>Додаток Ж</i>	
Етнічний склад населення України	144

Передмова

Суспільна географія – це динамічна та інтегральна наука, яка досліджує складні закономірності територіальної організації життя людей, функціонування господарських структур та взаємодію суспільства з природним середовищем. У сучасному глобалізованому світі розуміння просторових процесів стає ключем до розв'язання актуальних проблем – від ефективного управління ресурсами національної економіки до прогнозування трансформацій у системі розселення та світовому поділі праці. Цей навчальний посібник покликаний сформувати у студентів сучасне географічне мислення, озброївши їх теоретичним базисом та практичними інструментами для аналізу суспільних явищ у їх нерозривному просторово-часовому зв'язку.

Метою навчально-методичного посібника «Суспільна географія» є доповнення теоретичних знань студентів про територіальну організацію суспільства як цілісного організму, де природа, населення та господарство перебувають у постійній взаємодії.

Тому основну увагу при виконанні лабораторних робіт надано вивченню фундаментальних теорій територіальної організації суспільства, аналізу чинників і принципів розміщення продуктивних сил, дослідженню механізмів територіального поділу праці, основних закономірностей, що визначають рух, структуру і розміщення населення, розкриттю понять і категорій географії населення і суміжних дисциплін. Теоретичні положення в посібнику подано на основі матеріалу про Україну і зарубіжні країни.

Тематика лабораторних робіт узгоджена з лекційним курсом і спрямована на закріплення теоретичних знань, здобутих під час лекцій та самостійної роботи. Основна мета занять – навчити студентів професійно працювати зі статистичними даними, картографічними джерелами, а також опанувати навички побудови аналітичних графіків і діаграм для візуалізації суспільно-географічних процесів.

В роботі зі статистичними матеріалами головна увага звертається на набуття вмінь співставляти цифрові показники, відбирати серед них необхідні, які найкраще характеризують суспільно-географічні процеси, оцінювати порядок, співвідношення і динаміку величин, які вивчаються.

У кожній темі в навчально-методичному посібнику розроблено по декілька варіантів, що дозволяє надавати студентам для виконання завдання з індивідуальними даними.

Програма навчальної дисципліни

РОЗДІЛ 1

Теоретико-методологічні основи суспільної географії

ТЕМА 1. *Вступ до суспільної географії. Поняття загального об'єкту суспільної географії, предмет, структура та система методів суспільної географії.* Предмет суспільної географії. Проблема об'єкта і предмета суспільної географії. Структура суспільної географії, її складові частини. Місце суспільної географії в системі географічних наук. Зміст суспільної географії. Співвідношення суспільної географії з іншими науками. Поняття наукового методу, вимоги до методів дослідження, класифікація методів суспільно-географічних досліджень. Особливості, переваги та недоліки окремих методів дослідження суспільної географії.

ТЕМА 2. *Особливості історичного розвитку суспільної географії.* Розвиток поглядів про предмет вивчення суспільної географії. Особливості формування та розвитку географії як науки; чинники розвитку суспільної географії. Зародження і формування соціально-географічних знань у Стародавньому світі. Розвиток соціальної географії у XVIII–XIX ст. Новітній період у розвитку суспільної географії. Економіко-географічний напрямок, антропогеографічний та формально-теоретичний напрямки у розвитку загальної суспільної географії. Формування і розвиток суспільної географії в Україні. Перші письмові згадки про територію та населення України. Україна в працях стародавніх географів і мандрівників. Географічні знання про українські землі в епоху середньовіччя. Формування української національної географії. Оцінка напрямків досліджень в українській економічній географії в кінці 30-х 40-х роках. Напрямки досліджень в українській соціально-економічній географії у 70-ті роки XX століття. Завдання СЕГ на сучасному етапі. Сучасні наукові суспільно-географічні організації та центри.

РОЗДІЛ 2

Територіальні процеси в суспільній географії

ТЕМА 3. *Природні умови і ресурси та їх господарська оцінка.* Взаємодія суспільства і природи. Природокористування. Географічне середовище. Поняття «природні ресурси». Класифікація природних ресурсів. Мінеральні ресурси. Водні ресурси. Земельні ресурси. Кліматичні ресурси та природно-господарська оцінка природних зон. Рекреаційні ресурси. Лісові ресурси. Ресурси Світового океану.

ТЕМА 4. *Територія, її властивості і функції.* Поняттєво-термінологічна система «територія». Властивості території (природні, суспільні, просторові). Зміст та функції поняття «географічний простір». Територія, її властивості і функції. Суспільні властивості. Ємність території. Освоєність території.

Демографічні особливості території. Соціальні властивості території. Економічні властивості території. Просторові властивості території. Метричні характеристики території. Топологічні характеристики території. Суспільно-географічні відношення і зв'язки. Суспільно-географічні процеси і явища. Поняття територіального процесу. Процеси геопросторової диференціації (процеси симплефікації, регіоналізації, країноформування, державотворення), інтеграції, геопросторового комплексно-і системо формування. Типологія країн світу. Політико-територіальні утворення на карті світу. Суспільно-географічне положення. Соціальні, економічні, політичні, екологічні, інформаційні функції території.

ТЕМА 5. Територіальна організація суспільства. Територіальна організація суспільства: зміст і функції поняття. Складові елементи територіальної організації суспільства – природні, соціальні, економічні. Групи складових елементів і зв'язків, які формують територіальну організацію суспільства.

Співвідношення понять «розміщення» та «територіальна організація». Принципові відмінності між ними з точки зору суспільної географії. Головні характеристики територіальної організації господарства як результат історичної взаємодії суспільства і природи. Системно-структурна парадигма територіальної організації суспільства. Загальний зміст системно-структурної організації навколишнього світу. Системно-структурний підхід щодо територіальної організації суспільства. Покомпонентний склад територіальної організації суспільства в залежності від рівнів організації життєдіяльності суспільства. Зміст і функції понять «територіальна система», «геосистема», «територіальна структура», «геоструктура». Основні типи територіальних структур.

Стадійний розвиток територіальної організації суспільства. Історичні зміни в територіальній організації суспільства протягом часів доіндустріального, індустріального та постіндустріального розвитку. Зв'язки господарської діяльності з природним середовищем. Систематизація видів господарської діяльності суспільства за ступенем їх пов'язаності з природним середовищем.

ТЕМА 6. Територіальний поділ праці. Суспільний і територіальний поділ праці: зміст понять. Зміст і соціально-економічні функції поділу праці. Пояснення В. Петті, А. Сміта, Е. Дюркгейма об'єктивної необхідності поділу праці. Співвідношення суспільного і територіального поділу праці.

Історична еволюція поділу праці. Схеми стадійного розвитку суспільства від збиральництва й мисливства до землеробства, скотарства й зародження міст. Відокремлення обігу від виробництва. Наслідки першої промислової революції. Особливості поділу праці в умовах індустріалізації суспільства.

Економічні вигоди від територіального поділу праці. Принцип абсолютних переваг територіального поділу праці за А. Смітом. Принципи відносних переваг територіального поділу праці, що розроблені Д. Рікардо. Основні положення теорії чинників виробництва Хекшера – Оліна.

Рівні територіального поділу праці. Багаторівнева ієрархічна структура територіального поділу праці. Міжнародний поділ праці. Чинники, що обумовлюють невинне зростання ролі міжнародного поділу праці. Альтернативні варіанти державної політики щодо участі країн в міжнародному поділі праці та регулюванні свого експорту й імпорту. Фактори, що визначали міжнародний поділ праці на різних стадіях історичного розвитку суспільства. Новітні форми міжнародного поділу праці, пов'язаних із функціонуванням ТНК. Форми міжнародних об'єднань.

РОЗДІЛ 3

Господарство і його структура

ТЕМА 7. *Господарство. Національна економіка.* Потреби та інтереси населення. Господарство. Структура господарства. Національна економіка. Типи економічних систем. Секторальна модель економіки. Чинники розміщення виробництва. Суспільна організація виробництва та просторова організація національної економіки. Основні показники національної економіки та рівнів економічного розвитку країн. ВВП, ВНП, індекс людського розвитку. Типи країн за рівнем економічного розвитку. Глобалізація. ТНК.

ТЕМА 8. *Первинний сектор господарства.* Сільське господарство як складова первинного сектору. Структура сільського господарства. Вплив природних і суспільних чинників у розвитку й розміщенні аграрного виробництва. Землезабезпеченість. Аграрні відносини. Аграрні суспільства в сучасному світі. Структура сільськогосподарських угідь. Структура і розміщення тваринництва.

Лісове господарство і лісозабезпеченість. Основні лісові пояси світу.

Добувна промисловість. Мінеральні ресурси. Ресурсозабезпеченість. Види мінеральних ресурсів та закономірності їх розміщення. Видобуток мінерального палива. Видобування металевих руд. Видобування неметалевої сировини.

ТЕМА 9. *Вторинний сектор господарства.* Електроенергетика. Виробництво та постачання енергії. Паливно-енергетичний баланс. Основні типи електростанцій та їх розміщення. ТЕС, теплоелектроцентралі (ТЕЦ). ГЕС, ГАЕС, АЕС. Альтернативні джерела енергії. Лінії електропередач. Необхідність і шляхи енергозбереження. Географія виробництва та споживання електроенергії.

Металургійне виробництво. Значення металургії. Чинники розміщення

підприємств чорної металургії. Кольорові метали, їх виробництво та чинники розміщення підприємств.

Хімічне виробництво. Виробництво деревини, паперу. Чинники розміщення основних підприємств.

Виробництво машин і устаткування. Структура машинобудування. Основні риси географії машинобудування світу.

Виробництво тканин, одягу, взуття. Структура та чинники розміщення підприємств легкої промисловості. Основні риси географії легкої промисловості світу.

Виробництво харчових продуктів і напоїв. Основні виробництва харчової промисловості та чинники їх розміщення. Географія харчової промисловості.

ТЕМА 10. Третинний сектор господарства. Транспорт. Роль транспорту і його види. Транспортні системи світу. Територіальна організація транспортної системи. Транспортні вузли. Транспортна мережа. Густота транспортної мережі. Транспортні магістралі. Транспортні коридори. Показники ефективності роботи видів транспорту. Переваги і недоліки різних видів транспорту.

Сфера послуг. «Революція послуг». Економічне значення сфери послуг. Види обслуговування населення. Показники рівня сфери послуг. Територіальна організація сфери послуг. Поріг послуг. Радіус обслуговування. Центр обслуговування. Зона обслуговування.

РОЗДІЛ 4

Основи демогеографії. Географія праці.

ТЕМА 11. Теоретичні основи та історія становлення «Географії населення». Об'єкт і предмет географії населення. Головні завдання навчального курсу «Географія населення». Структура курсу, основні розділи. Місце географії населення в системі знань про населення та в суспільній географії. Групи галузевих і просторових наукових дисциплін у рамках географії населення. Зв'язки географії населення з демографією, етнологією, економікою, соціологією та іншими науками, об'єктом вивчення яких є населення. Методи географічного вивчення населення: системний, порівняльний, статистичний, математичний, соціологічний, картографічний, прогнозний. Історія географічного вивчення населення. Сучасні демографічні дослідження у світі та в Україні. Джерела інформації про населення. Облік населення в різні історичні епохи. Історія переписів населення у світі та в Україні. Принципи проведення перепису населення. Перший Всеукраїнський перепис населення 2001 р. Поточний облік населення. Реєстри. Проблема організації реєстру населення в Україні. Діяльність ООН у вивченні і статистичному обліку населення світу. Сучасні зарубіжні та вітчизняні

довідкові періодичні видання демографічного змісту.

ТЕМА 12. *Демографічний розвиток людства*. Кількість населення. Людність території. Відносні коефіцієнти зростання населення. Динаміка кількості населення світу та окремих регіонів. Характеристика періодів демографічного розвитку людства. Розподіл населення за континентами. Динаміка кількості населення різних типів країн. Найбільші за кількістю населення країни світу. Зміни кількості міського та сільського населення. Динаміка кількості населення України. Проблема світової демографічної асиметрії як результат різної демографічної динаміки Півночі і Півдня. Оптимістичні та песимістичні прогнози зміни кількості населення світу, регіонів і окремих країн.

ТЕМА 13. *Природний рух населення*. Сутність процесів природного відтворення населення. Чинники природного руху населення: соціально-економічні, культурно-психологічні, демографічні, їх специфічний вплив на процеси народжуваності і смертності. Народжуваність та її головні показники. Динаміка процесів народжуваності у світі та окремих регіонах. Динаміка смертності населення світу. Територіальні особливості повікового розподілу смертності. Показник загального коефіцієнта дитячої смертності як один із макроекономічних критеріїв. Регіональні аспекти дитячої смертності. Структура смертності за причинами смертей. Природний приріст населення регіонів. Загальний коефіцієнт природного приросту. Диференціація країн світу за рівнем природного приросту. Проблема депопуляції населення багатьох розвинених держав світу. Середня очікувана тривалість життя населення, її динаміка та регіональні відмінності. Типи відтворення населення. Концепція демографічного переходу. Характеристика фаз демографічного переходу. Види демографічного переходу: англійський, французький, японо-мексиканський. Сутність категорії демографічного оптимуму. Демографічна політика, зміст її напрямів. Динамічні тенденції та просторові відмінності природного відтворення населення України. Характер відтворення населення України і проблеми розробки та реалізації демографічної політики в Україні.

ТЕМА 14. *Вікова, статевая та соціально-економічна структура населення світу*. Статевий склад населення світу та регіонів. Демографічні та соціально-економічні фактори формування статевої структури населення. Поняття фемінізації та маскулінізації. Особливості статевого складу населення різних вікових груп. Розподіл населення за віком. Гістограма вікового складу та вікової динаміки. Вікові категорії, виділені за біологічною та економічною ознаками. Типи вікових структур населення: прогресивний, стаціонарний, регресивний. Застосування графічного методу для вивчення змін віково-статевої структури населення. Типи віково-статевих пірамід. Перспективні

тенденції зміни вікової структури населення. Явище демографічного старіння. Сучасні підходи до визначення рівня «старості» населення. Демографічні та соціально-економічні проблеми і наслідки старіння населення. Поняття шлюбності, основні показники. Чинники, які впливають на рівень шлюбності у різних регіонах світу. Поняття розлучуваності, основні показники. Регіональні особливості процесів розлучуваності, вплив релігійного чинника. Сучасні тенденції процесів шлюбності і розлучуваності в розвинених країнах та країнах, що розвиваються. Форми шлюбу, виділені за ознакою юридичного закріплення, за соціально-етнічними ознаками членів подружжя, за статевими ознаками членів подружжя, за кількістю партнерів шлюбного союзу, за спільністю побуту, за місцем проживання утвореного шлюбного союзу. Поняття сім'ї, хатнього господарства. Типологія сімей за формами шлюбних союзів, за розміром, за складом. Фактори формування сімейної структури населення у країнах різних типів. Регіональна специфіка сімейної структури населення. Нуклеаризація сімей. Шлюбність, розлучуваність та формування сімейної структури населення України. Соціально-демографічні проблеми українських сімей в умовах масової закордонної еміграції.

ТЕМА 15. *Трудові ресурси та зайнятість населення світу.* Поняття соціальної структури населення. Теорія соціальної стратифікації населення. Приклади соціальної стратифікації у зарубіжній та українській соціології. Підходи Міжнародної організації праці до виділення соціальних груп населення. Характерні риси соціального складу населення різних типів країн. Динаміка соціальної структури населення. Зміст категорії працересурсний потенціал. Освітній рівень населення та суспільне здоров'я як головні якісні ознаки працересурсного потенціалу. Регіональні особливості освітнього рівня населення. Поняття функціональної неграмотності. Кількісна характеристика працересурсного потенціалу. Поняття: трудові ресурси, економічно активне населення, зайняте населення, безробітні, утриманці. Регіональні чинники, які впливають на визначення нижньої та верхньої межі працездатного віку. Територіальні відмінності кількісних параметрів та якісних ознак працересурсного потенціалу, їхні динамічні зміни. Структура зайнятості населення світу. Динаміка зайнятості населення різних типів країн. Реальні виявлення проблеми безробіття у різних регіонах, міських і сільських поселеннях. Зайнятість населення України. Трансформація зайнятості в умовах становлення ринкових відносин. Чинники безробіття, державні заходи її ліквідації.

РОЗДІЛ 5

Географія розселення. Етнічна географія.

ТЕМА 16. *Розселення населення. Урбанізація.* Розселення як процес

територіальної організації населення. Поняття розміщення населення. Чинники розміщення населення: природні, історичні, економічні та демографічні. Середня щільність населення, способи обчислення. Основні риси сучасного розміщення населення світу та регіонів. Розподіл населення по висотних зонах Землі. Особливості розміщення населення окремих країн. Розміщення населення України. Форми розселення населення. Типи поселень (міські та сільські), аналіз ознак для їх виділення. Критерії та ознаки, які використовують для визначення статусу поселень у різних країнах. Форми сільського розселення. Класифікація сільських поселень. Характерні риси сільського розселення у різних регіонах та країнах світу. Сільське населення України. Типи сільських поселень в Україні, аналіз чинників формування сільського розселення. Історія виникнення міст світу. Урбанізація, субурбанізація, урбанізація, джентрифікація. Урбанізаційні процеси в окремих країнах світу. Міське розселення в Україні. Специфіка урбанізаційних процесів у різних регіонах України. Класифікація міських поселень. Агломерація, типи міських агломерацій, особливості формування агломерацій у різних регіонах світу. Мегалополіси, технополіси. Шляхи вирішення екологічних, економічних, соціальних і демографічних проблем у містах.

ТЕМА 17. *Географія міграції.* Поняття міграції населення. Вплив міграцій на відтворення населення та перерозподіл працересурсного потенціалу. Показники міграції. Класифікація міграцій. Поняття «міграційних хвиль». Історичний аналіз міграційних процесів у світі. Географія сучасних міграцій: їхні причини, напрями, демографічні та соціально-економічні наслідки. Проблема біженців. Міграції та етнонаціональна безпека держав. Особливості міграційної політики окремих країн світу. Роль України у світових міграційних процесах. Українська діаспора як результат еміграції: етапи її формування. Східна та західна українська діаспора. Діяльність Міжнародної організації з міграції.

ТЕМА 18. *Антропогенез і расогенез.* Поняття антропогенезу. Історія наукових пошуків предків сучасних людей. Еволюція людини: «людина уміла», «людина прямо ходяча», «людина розумна». Історія заселення континентів. Поняття раси. Чинники расогенезу. Морфологічні та фізіологічні ознаки расових відмінностей людей. Класифікація людських рас вченими різних країн. Морфологічні та фізіологічні ознаки, просторовий розподіл рас. Формування і географія перехідних рас: уральської, туранської, південноіндійської, малайської, ефіопської і малагасійської. Процеси метисації та їхній вплив на расову структуру населення світу. Географія поширення мулатів, метисів і самбо. Расовий склад населення регіонів і окремих країн.

ТЕМА 19. *Етнічна географія.* Поняття етносу. Біологічна концепція

етносу. Основні властивості етносів: мова; територія, особливості культури і побуту, етнічна самоідентифікація, індивідуальна етнічна свідомість і свідомість етнічної спільноти, етнічна ментальність, етнічні стереотипи, їх різноманіття та конкретні прояви. Субетнос, етнос та міжетнічна спільнота. Форми етнотериторіальної будови етносів: етнографічні зони (історико-етнографічні регіони), субетноси (що диференціюються за походженням), етнографічні групи, етнографічні райони (локально-територіальні групи), етнографічні округності (територіально-популяційні групи). Поняття про етногенез. Етапи (фази) етногенезу. Етнічні процеси. Категорія нація. Політичний, психологічний, культурологічний, історико-економічний та етнічний підходи до розуміння сутності нації. Групування етносів за людністю. Найбільші за кількістю населення народи світу, їх географія. Типологія країн за характером етнічної структури. Генеалогічний (генетичний) принцип класифікації мов. Поняття глоттогенезу. Сутність лінгвістичної класифікації етносів світу. Мовні сім'ї, групи і підгрупи. Географія етносів, мови яких не входять у жодну сім'ю. Етнічна структура населення України.

РОЗДІЛ 6

Цивілізаційний розвиток та глобальна безпека людства.

ТЕМА 20. *Географія способу життя: соціально-економічні та культурно-цивілізаційні аспекти.* Зміст понять рівень життя, умови життя, якість життя і спосіб життя. Концепція ООН щодо оцінки рівня життя населення. Система показників якості життя населення. Регіональна специфіка впливу різних чинників на спосіб життя населення. Взаємозв'язок між способом життя та особливостями природного, соціально-економічного, політичного та культурного середовища. Індекс людського розвитку як інтегральний показник рівня гуманітарного розвитку. Групування країн світу за рівнем людського розвитку. Соціально-економічні аспекти рівня життя людей. Поняття «соціального розвитку» та «соціального прогресу». Проблема відсталості країн і бідності населення. Критерії оцінювання бідності населення. Продовольча проблема, рівень забезпеченості населення продуктами харчування, регіональні типи харчування населення. Забезпечення населення питною водою. Регіональні аспекти здоров'я населення. Географічні закономірності поширення різних хвороб. Показники здоров'я населення. Культурно-цивілізаційні риси способу життя. Географія релігії (сакральна географія) як наукова дисципліна в складі суспільної географії. Роль релігії в духовному та соціально-економічному розвитку суспільства. Історико-географічні аспекти розвитку релігій світу. Місцеві традиційні (первісні) вірування, національні релігії. Світові релігії. Релігійна структура населення світу, регіонів та окремих країн. Сучасна георелігійна ситуація в Україні.

Поняття цивілізації. Цивілізаційний підхід до вивчення етнокультурного розмаїття світу. Світові цивілізації (західна, слов'янсько-православна, конфуціанська, японська (синтоїстська), ісламська, індуїстська, латиноамериканська й африканська). Концепція зіткнення цивілізацій С. Гантінгтона. Чинники етнічних конфліктів. Географія етнічних конфліктів. Етнічна криза в глобальному масштабі. Фактори глобальної етнічної кризи. Форми прояву етнічних конфліктів. Місце конфліктології в системі гуманітарних наук.

ТЕМА 21. *Глобальні проблеми людства*. Глобальні проблеми. Причини їх виникнення та загострення. Проблема війни та миру. Проблема тероризму. Екологічна проблема. Енергетична та сировинна проблема. Демографічна проблема. Продовольча проблема. Проблема подолання відсталості країн, що розвиваються. Глобальні проблеми на території України. Міжнародні організації питань розв'язання глобальних проблем. Шляхи подолання глобальних проблем людства.

РОЗДІЛ 1

Теоретико-методологічні основи суспільної географії

Лабораторна робота № 1

ОБ'ЄКТ, ПРЕДМЕТ, ЗМІСТ, СТРУКТУРА СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ ТА ЇЇ МІСЦЕ В СИСТЕМІ НАУК

Мета: *Розкрити сутність суспільної географії як фундаментальної науки; навчитися розрізняти об'єкт і предмет дослідження; опанувати навички побудови структурно-логічних схем системи географічних наук..*

Теоретичні відомості

Суспільна географія – це система наук, що вивчає територіальну організацію суспільства, закономірності та особливості її формування та розвитку в різних соціально-економічних, політичних, екологічних та культурних умовах.

Для суспільної географії **об'єктом вивчення** є геопростір (територія) на різних рівнях (від локального до глобального), в якому відбувається життєдіяльність суспільства.

Предметом вивчення суспільної географії є територіальна організація суспільства (ТОС) – просторовий устрій суспільного життя, що проявляється у формі розселення, господарства, управління, культури та їх взаємодії з навколишнім середовищем.

Зміст суспільної географії – це сукупність знань про:

- просторові системи розселення (міста, села, агломерації);
- територіальну структуру господарства та ринків;
- політико-географічні характеристики світу (держави, кордони, міжнародні організації);
- просторові особливості соціальних, етнічних, конфесійних процесів;
- територіальну поведінку людей (міграції, рекреація, сприйняття простору);
- взаємодію суспільства та природи (геоекологічні проблеми).

Структура суспільної географії – це сукупність наук, що входять до її системи. В основі структури лежать галузевий та регіональний підходи.

Галузеві суспільно-географічні науки: економічна географія, географія населення, соціальна географія, політична географія, географія культури, рекреаційна географія, географія громадського здоров'я тощо.

Регіональна суспільна географія: вивчає ТОС окремих країн та регіонів в їхній цілісності та специфіці.

Теоретична та прикладна суспільна географія: розробляє методологію, теорії та методи для вирішення практичних задач (планування, розвиток

регіонів, урбаністика).

Суспільна географія знаходиться на стику географічних (фізична географія) та суспільних наук (економіка, соціологія, політологія, історія). Це інтегральна наука, яка використовує як просторові підходи географії, так і предметні методи суспільних наук.

Завдання до лабораторної роботи

Завдання 1. Користуючись лекційним матеріалом заповніть порівняльну таблицю, визначивши специфіку суспільної географії порівняно із суміжними науками.

Таблиця 1.1.

Аналіз об'єктно-предметної сфери суспільної географії та суміжних з нею дисциплін

№	Наука	Предмет дослідження	Об'єкт дослідження
1	Суспільна географія	Суспільство в геопросторі	Територіальна організація суспільства
2	Економіка		

Завдання 2. Порівняйте схеми структуризації суспільної географії проф. М. Д. Пістуна та О. І. Шаблія (додатки А та Б) й поясніть в чому полягають особливості цих схем. Визначте їх спільні та відмінні риси.

Запитання для самопідготовки:

1. Поясніть різницю між об'єктом і предметом науки на прикладі суспільної географії.
2. Назвіть основні складові частини територіальної організації суспільства.
3. Які науки входять до структури суспільної географії? Як вони пов'язані між собою?
4. Наведіть приклад взаємозв'язку між суспільною та фізичною географією.
5. Яке практичне значення мають знання суспільної географії для розвитку держави та регіонів?

Тести для самоконтролю

1. Що є загальним об'єктом дослідження суспільної географії?
 - а) природне середовище та кліматичні умови;
 - б) політичні кордони держав;
 - в) тільки промисловість та сільське господарство;
 - г) територіальна (просторова) організація суспільства.

2. Яка категорія вважається предметом вивчення суспільної географії?

- а) психологія поведінки окремої людини;*
- б) з розвитку територіальних соціально-економічних систем;*
- в) геологічна будова земної кори;*
- г) статистичні дані про народжуваність.*

3. Яка дисципліна входить до структури загальної суспільної географії?

- а) теорія і методологія суспільної географії;*
- б) кліматологія;*
- в) Економіка підприємства;*
- г) географія туризму.*

4. Що вивчає соціальна географія як складова суспільної географії?

- а) розміщення промислових підприємств;*
- б) динаміку виборчих процесів;*
- в) просторові процеси та форми організації життєдіяльності людей;*
- г) класифікацію гірських порід*

5. Яка функція суспільної географії в системі наук є найбільш інтегруючою?

- а) тільки збір статистичних даних;*
- б) опис нових видів рослин;*
- в) синтез знань про людину, господарство та природу в межах територій;*
- г) визначення точного часу в різних часових поясах.*

6. Який розділ суспільної географії вивчає взаємодію політичних інститутів із географічним простором?

- а) економічна географія;*
- б) країнознавство;*
- в) політична географія;*
- г) картографія.*

7. Чому суспільна географія є просторовою наукою?

- а) тому що вона вимагає багато місця в підручнику;*
- б) тому що вона вивчає відкритий космос;*
- в) тому що вона вивчає явища крізь призму їхнього місцеположення та відстаней;*
- г) тому що вона вивчає тільки великі за площею країни*

Практична робота № 1-2

ВКЛАД ВІТЧИЗНЯНИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ ВЧЕНИХ У РОЗВИТОК СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

Мета: Систематизувати знання про етапи формування суспільної географії; ознайомитися з ключовими постанями та їхнім науковим доробком; розвивати навички роботи з історико-географічними джерелами.

Теоретичні відомості

Становлення суспільної географії як самостійної науки відбувалося через еволюцію поглядів на взаємодію людини та середовища: від описового країнознавства античності до формування фундаментальних теоретичних шкіл у ХІХ–ХХ століттях. Зарубіжна думка пройшла шлях від німецького детермінізму Ф. Ратцеля, який наголошував на диктаті природних умов, до французького посибілізму П. Відаля де ла Блаша, що розглядав людину як активну творчу силу. У середині ХХ століття цей розвиток доповнився «кількісною революцією» та просторовими моделями В. Крісталлера та Й. Тюнена, які заклали математичне підґрунтя сучасної економічної географії.

Українська суспільно-географічна школа має власну самобутню історію, нерозривно пов'язану з державотворчими процесами. Фундатор національної географії С. Рудницький першим обґрунтував цілісність українських етнічних земель та геополітичне місце України у світі, вивівши вітчизняну науку на європейський рівень. У подальшому праці В. Кубійовича з географії населення та К. Воблого з економічного районування заклали методологічний фундамент для вивчення господарського комплексу.

Сучасна українська суспільно-географічна школа представлена потужними науковими центрами у Києві, Львові, Харкові, Одесі та Чернівцях, кожен з яких розвиває унікальні дослідницькі напрями в межах єдиного національного наукового простору. Київська школа, представлена працями П. Шищенка та Я. Олійника, фокусується на теорії районування та регіональній політиці. Львівські вчені під керівництвом О. Шаблія та М. Дністрянського спеціалізуються на політичній географії, геополітиці та транскордонному співробітництві. Харківський осередок на чолі з Л. Немець приділяє основну увагу соціальній географії та математичному моделюванню територіальних систем. Одеська школа О. Топчієва досліджує морське господарство та рекреаційне природокористування. Чернівецькі географи під керівництвом В. Руденка опрацьовують методіку економічної оцінки природно-ресурсного потенціалу. Спільними досягненнями цих шкіл є наукове обґрунтування реформи децентралізації, розробка стратегій сталого розвитку регіонів, що дозволяє вітчизняній науці ефективно відповідати на виклики сучасної глобалізації.

Завдання до практичної роботи

Завдання 1. Користуючись лекційним матеріалом, літературними джерелами бібліотек та інтернет-джерелами підготувати доповіді та презентації на запропоновану тематику:

1. Суспільно-географічні знання давніх культурних народів (шумерів і вавілонян, стародавніх єгиптян тощо).
2. Суспільна географія у Стародавній Греції.
3. Суспільна географія у Стародавньому Римі.
4. Суспільна географія в середньовіччі (в Європі й арабському світі).
5. Роль Великих географічних відкриттів у розвитку суспільної географії.
6. Німецька географічна школа (Антон Фрідріх Бішінг, Імануїл Кант).
7. Німецька географічна школа (Александр Гумбольдт, Карл Ріттер).
8. Французька географічна школа (Поль Відаль де ла Блаш, Елізе Реклю та ін).
9. Політична економія В. Петті (XVII ст.)
11. Розвиток економічного комплексформування (М. Колосовський)
12. Штандортні теорії: Й. Тюнен, А. Вебер, В. Кристаллер, А. Льош
13. Антропогеографічний напрямок. Філософія суспільства Ш.Л. Монтеск'є
14. Географічний детермінізм у суспільній географії: енвіронменталізм, пробабілізм, поссібілізм.
15. Розвиток політико-географічного напрямку (Ф. Ратцель) і геополітики (Р. Челлен)
16. Формально-теоретичний напрямок. Хорологічний підхід. Праці А. Геттнера.
17. Україна у працях стародавніх географів і мандрівників.
18. Описи Скіфії Геродота.
19. Географічні відомості про українські землі у середньовіччі.
20. Степан Рудницький – основоположник української суспільно-географічної думки.
21. Вклад українських вчених у розвиток української суспільно географії (Д. Журавський, П. Тутковський).
22. Вклад українських вчених у розвиток української суспільно географії (В. Садовський, В. Кубійович,).
23. Вклад українських вчених у розвиток української суспільно географії (В. Геринович, О. Степанів)
24. Вклад українських вчених у розвиток української суспільно географії (К. Воблий, О.Ващенко).
25. Вклад українських вчених у розвиток української суспільно географії (О. Діброва, М. Паламарчук).
26. Сучасні напрямки і центри суспільної географії в Україні.

Завдання 2. За результатами обговорення доповідей і презентацій заповніть систематизуючу таблицю:

Таблиця 1.2.

Аналіз етапів розвитку суспільної географії

Вчений / Школа	Період	Основні праці	Ключові ідеї та концепції
Олександр фон Гумбольдт	XVIII-XIX ст.	«Космос»	Засновник сучасного землезнавства, кліматології; зв'язок природи та суспільства.
Карл Ріттер			
Фрідріх Ратцель			
Інші			

Запитання для самопідготовки:

1. У чому полягає принципова різниця між підходами географічного детермінізму (Ф. Ратцель) та посибілізму (П. Відаль де ла Блаш)?
2. Яку роль відіграли праці О. фон Гумбольдта та К. Ріттера у виокремленні географії як фундаментальної академічної науки?
3. Яке практичне значення має теорія центральних місць В. Крісталлера для сучасного планування міських систем та сфери послуг?
4. Як «кількісна революція» всередині ХХ століття змінила методи досліджень у суспільній географії?
5. Чому Степана Рудницького вважають фундатором української національної географії? Назвіть його основні праці.
6. Який внесок зробив Володимир Кубійович у дослідження етнічних меж та демографічної структури українського народу?
7. У чому полягає сутність концепції економічного районування України, розробленої Костянтином Воблим?
8. Як вчення Максима Паламарчука про територіально-виробничі комплекси (ТВК) вплинуло на організацію промисловості в Україні у другій половині ХХ століття?
9. Як еволюціонував об'єкт дослідження суспільної географії: від «опису земель» до «аналізу територіальної організації суспільства»?
10. Які сучасні українські географічні школи (Київська, Львівська, Харківська тощо) продовжують традиції класиків і на яких проблемах вони фокусуються сьогодні?

Тести для самоконтролю

1. Хто з вчених є автором фундаментальної праці «Антропогеографія» та вважається засновником політичної географії?

- а) Поль Відаль де ла Блаш;
- б) Фрідріх Ратцель;
- в) Олександр фон Гумбольдт;
- г) Карл Ріттер

2. Яка концепція лежить в основі французької школи «географії людини»?
- а) *посибілізм;*
 - б) *географічний нігілізм;*
 - в) *кількісна революція;*
 - г) *географічний детермінізм*
3. Кому з українських вчених належить заслуга першого наукового обґрунтування геополітичного положення України та її етнічних меж?
- а) *Костянтин Воблій;*
 - б) *Максим Паламарчук;*
 - в) *Степан Рудницький;*
 - г) *Павло Чубинський*
4. Яку ієрархічну модель розробив Вальтер Крісталлер?
- а) *теорію полюсів росту;*
 - б) *теорію дифузії інновацій;*
 - в) *теорію центральних місць;*
 - г) *модель ізольованої держави*
5. Володимир Кубійович відомий передусім як:
- а) *автор вчення про біосферу;*
 - б) *перший президент Академії наук України;*
 - в) *засновник теорії кліматології;*
 - г) *організатор видання «Енциклопедії українознавства» та дослідник людності*
6. Термін «геополітика» був запроваджений:
- а) *Фрідріхом Ратцелем;*
 - б) *Рудольфом Челленом;*
 - в) *Альфредом Меном;*
 - г) *Полем Відалем де ла Блашем*
7. Установіть відповідність між сучасним українським науковим центром та його провідним напрямом досліджень:
1. Київ	а) <i>політична географія, геополітика</i>
2. Львів	б) <i>морське господарство, рекреація</i>
3. Харків	в) <i>теорія районування, регіональна політика</i>
4. Одеса	г) <i>соціальна географія, математичне моделювання</i>
5. Чернівці	д) <i>економічна оцінка природно-ресурсного потенціалу</i>

РОЗДІЛ 2

Територіальні процеси в суспільній географії

Лабораторна робота № 2

ЕКОНОМІЧНА ОЦІНКА ПРИРОДНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ (ПРП) ТЕРИТОРІЇ

Мета: Опанувати методику кількісної та якісної оцінки природних ресурсів для потреб господарства, навчитися розраховувати показник ресурсозабезпеченості.

Теоретичні відомості

Природно-ресурсний потенціал (ПРП) – це сукупність усіх видів природних ресурсів у межах певної території, які можуть бути використані в господарській діяльності за умови сучасного рівня розвитку продуктивних сил та технологій. ПРП є багатокомпонентною системою, до складу якої входять мінеральні, земельні, водні, лісові, фауністичні, кліматичні та рекреаційні ресурси. Важливою характеристикою ПРП є його територіальна цілісність: ефективність використання одного виду ресурсу часто залежить від наявності та якості інших (наприклад, поєднання родючих ґрунтів зі сприятливим агрокліматичним потенціалом).

Економічна оцінка ПРП проводиться для визначення цінності природних багатств та черговості їх залучення до господарського обігу. Основним показником, що аналізується під час лабораторної роботи, є *ресурсозабезпеченість* – це співвідношення між величиною запасів природних ресурсів та обсягами їх використання. Вона виражається або кількістю років, на які вистачить ресурсу за поточних темпів видобутку або обсягом ресурсу, що припадає на одну особу. Для комплексного порівняння регіонів з різним набором ресурсів використовують бальну оцінку, яка дозволяє звести різноманітні показники (тонни, гектари, кубометри) до єдиної порівнянної шкали.

Завдання до лабораторної роботи

Завдання 1. Дайте визначення поняттям:

- а) «невичерпні ресурси» – _____
- б) «вичерпні відновлювані ресурси» – _____
- в) «вичерпні не відновлювані ресурси» – _____
- г) «ресурсозабезпеченість» – _____

Завдання 2. Ознайомившись із статистичними даними, поданими в таблиці 2.1, визначте ресурсозабезпеченість країн за вказаними видами ресурсів.

Наприклад, за різноманітними джерелами інформації, загальногеологічні

запаси вугілля оцінюються у 10-14 трлн. Т, розвідані запаси – 1200-1500 млрд. т, а придатні для промислового освоєння – 1000 млрд. т. При сучасному рівні видобутку (4 млрд. т/рік) промислові запаси можуть забезпечити потреби людства на 250 років:

$$P = \frac{Z}{B} = \frac{1000 \text{ млрд. т}}{4 \text{ млрд. т}} = 250 \text{ років,}$$

де **P** – ресурсозабезпеченість; **Z** – запаси; **B** – видобуток.

Таблиця 2.1

Показники запасів та видобутку вугілля і нафти країнами світу

Країна	Вугілля		Ресурсо- забезпеченість, роки
	Запаси млрд. т	Видобуток млн. т	
США	249	490	
росія	162	425	
Австралія	149	500	
Китай	142	3692	
Індія	106	745	
Німеччина	35	107	
Україна	34	69	
Польща	28	100	
Казахстан	25	113	
ПАР	9,8	247	
	Нафта		
	Запаси млрд. барелів	Видобуток млн. барелів/рік	
Венесуела	300878	831,1	
Саудівська Аравія	297700	3818,1	
Іран	211600	1452,9	
Канада	169709	1336,8	
Ірак	142503	1624,8	
Кувейт	101500	1067,2	
ОАЕ	97800	1133,7	
росія	80000	3851,3	
Лівія	48000	366,1	
Нігерія	37062	730,0	
США	35000	4439,7	
Казахстан	30000	582,2	
Китай	25620	1452,9	
Катар	25244	555,9	
Бразилія	12999	918,1	

Країнами-лідерами у світовому споживанні паливно-енергетичних ресурсів є (в порядку зменшення): США, Китай, Росія, Японія, Німеччина, Канада, Франція, Великобританія, Індія, Україна.

- А) розкрийте структуру енергоспоживання цих країн (за видами палива);
 Б) вкажіть, в яких із них висока частка імпортного палива.

Відповідь:

А) у структурі енергоспоживання в країнах переважає:

- вугілля: _____
 - нафта, природний газ, вугілля: _____

Б) найбільші країни-експортери нафти: _____

В) частково імпортують паливно-енергетичні ресурси: _____

Завдання 3. Забезпеченість земельними ресурсами визначають як відношення площі оброблюваних земель (**З**) до загальної кількості населення (**Н**). Обчисліть кількість гектарів землі, що припадає на 1 особу :

Таблиця 2.2

Показники земельних ресурсів та населення країн світу

Країна	Оброблювальні землі (млн. га)	Населення (млн. га)	$P = \frac{З}{Н}$ (га)
США	190	263, 250	
Індія	160	935, 744	
Китай	95	1221, 462	
Австралія й Океанія	50	28, 0	
Канада	46	29, 463	
Казахстан	36	17, 111	
Україна	34	46, 6	

Зробіть відповідні висновки.

Завдання 4. Охарактеризуйте природно-ресурсний потенціал однієї із поданих в табл. 2.3 країн світу за планом:

- а) господарська оцінка мінеральних, земельних, водних, лісових ресурсів;
 б) вплив рельєфу і клімату на господарство;
 в) екологічні проблеми та шляхи їх розв'язання.

Таблиця 2.3

Варіанти до завдання 4

ВАРІАНТ	КРАЇНА	ВАРІАНТ	КРАЇНА
1	Албанія	14	Колумбія
2	Болгарія	15	Лівія
3	Бразилія	16	Малайзія

Продовження таблиці 2.3

4	Великобританія	17	Монголія
5	Венесуела	18	Німеччина
6	Грузія	19	ПАР
7	Данія	20	Польща
8	Еквадор	21	Португалія
9	Єгипет	22	США
10	Індонезія	23	Туреччина
11	Казахстан	24	Танзанія
12	Канада	25	Франція
13	Китай	26	Японія

Запитання для самопідготовки:

1. В чому проявляється взаємодія суспільства і природи.
2. Поняття «Природокористування». Основні напрямки і види діяльності у сфері природокористування.
3. Дайте визначення поняття «природні ресурси» і назвіть основні види природних ресурсів.
4. Що розуміють під поняттям «вичерпні та невичерпні природні ресурси?»
5. Що таке мінеральні ресурси?
6. Яке значення мінеральних ресурсів у житті людини?
7. Дайте характеристику водним ресурсам світу.
8. Що розуміють під поняттям «земельні ресурси?»
9. Охарактеризуйте лісові ресурси.
10. Охарактеризуйте ресурси Світового океану.

Тести для самоконтролю

1. Яке поняття зайве. Відновлюваними ресурсами є?
а) мінеральні; б) земельні;
в) водні; г) біологічні
2. Дайте дві правильні відповіді. Невичерпними ресурсами є:
а) мінеральні; б) земельні;
в) водні; г) біологічні
3. Природокористування це:
а) відтворення природних ресурсів; створення умов для їх відтворення;
б) сукупність усіх форм експлуатації природно-ресурсного потенціалу й заходи щодо його збереження;
в) частина географічної оболонки, що освоєна людиною і втягнена в суспільне виробництво;
г) використання природного середовища як «ємкості» для складання й захоронення відходів виробництва і споживання.

4. До нерудних мінеральних ресурсів належать...
- а) нафта, природний газ, вугілля, горючі сланці, торф;*
 - б) руди чорних металів, руди кольорових металів, руди радіоактивних металів;*
 - в) сировина для хімічної промисловості, сировина для металургійної промисловості, будівельна сировина, промислові мінерали, коштовне та напівкоштовне каміння;*
 - г) прісні, мінеральні та термальні підземні води, лікувальні грязі*
5. Запаси кам'яного вугілля в країні становлять 15,3 млрд. тонн, а річний видобуток – 40 млн тонн. На скільки років вистачить країні запасів кам'яного вугілля за умови збереження теперішніх обсягів його щорічного видобутку?
- а) 125,4; б) 25,0; в) 382,5; г) 616,7*
6. Кількість років, на які вистачить мінерального ресурсу за теперішніх річних обсягів його видобутку, називають...
- а) економіко-географічним положенням;*
 - б) ресурсним періодом;*
 - в) природно-ресурсним потенціалом;*
 - г) ресурсозабезпеченістю*
7. До рудних мінеральних ресурсів відносяться...
- а) нафта, природний газ, вугілля, горючі сланці, торф;*
 - б) руди чорних металів, руди кольорових металів, руди радіоактивних металів;*
 - в) сировина для хімічної промисловості, сировина для металургійної промисловості, будівельна сировина, промислові мінерали, коштовне та напівкоштовне каміння;*
 - г) прісні, мінеральні та термальні підземні води, лікувальні грязі*
8. Найкраще забезпечені мінеральними ресурсами...
- а) США, Росія, Канада;*
 - б) Індія, Польща, Єгипет;*
 - в) Мексика, Італія, Монголія;*
 - г) Україна, Чилі, Австралія*
9. Виберіть правильне твердження
- а) ліси світу утворюють три великі широтні смуги – північну, екваторіальну і південну;*
 - б) ліси світу утворюють дві великі широтні смуги – північну і південну;*
 - в) ліси світу утворюють дві великі широтні смуги - західну і східну;*
 - г) ліси світу утворюють чотири великі широтні смуги – євразійську, африканську, американську і австралійську*

Лабораторна робота № 3

СУСПІЛЬНІ ТА ПРОСТОРОВІ ВЛАСТИВОСТІ І ФУНКЦІЇ ТЕРИТОРІЇ

Мета: Навчитися виявляти та аналізувати ключові властивості території та визначати її основні функції в контексті суспільного розвитку.

Теоретичні відомості

Територія як основа організації суспільства розглядається не просто як частина земної поверхні, а як складний геопросторовий ресурс, що має певні кількісні та якісні параметри.

Територія – це обмежена частина земної поверхні з унікальними природними й антропогенними властивостями, що виступає об'єктом людської діяльності. Її характеристика базується на метричних (площа, відстані) та топологічних (форма, компактність) ознаках. Важливими показниками є ємність (здатність вміщувати об'єкти) та освоєність – ступінь залучення простору до суспільного виробництва. Освоєність може бути абсолютною (насиченість підприємствами) або відносною (щільність об'єктів у порівнянні з іншими регіонами). Крім того, територія виконує низку життєво важливих функцій: від економічних і виробничих до соціальних, рекреаційних та екологічних.

Соціально-економічні та демографічні властивості території визначаються її демографічною ситуацією (чисельність, природний рух та міграції населення) та рівнем соціально-економічного розвитку. Ключовим аспектом є урбанізованість – процес концентрації населення у містах та поширення міського способу життя. Економічна потужність території оцінюється через показники ВВП на душу населення, інвестиційну привабливість та працересурсний потенціал. Особливу увагу приділяють типам господарського розвитку: від традиційних аграрно-видобувних до сучасних наукоємних систем, що визначають місце території в міжнародному поділі праці.

Географічне положення як чинник розвитку Фундаментальною категорією є географічне положення (ГП) – просторове відношення об'єкта до зовнішніх чинників (сусідів, ресурсів, транспортних шляхів). ГП поділяють на природне, економічне (ЕГП) та політичне (ПП). Воно має властивість історичності (змінюється з часом) та інерційності. Центральне положення зазвичай вважається вигіднішим за периферійне, проте вихід до моря або близькість до високорозвинених держав («сусідське положення») можуть суттєво нівелювати територіальну віддаленість. Для держави ГП є стратегічним ресурсом, що безпосередньо впливає на її політичну стабільність та економічний успіх.

Завдання до лабораторної роботи

Завдання 1. На основі метричних даних країн світу заповнити таблицю. Навести по 5 прикладів країн з різними метричними даними, заповнити таблицю 2.4.

Таблиця 2.4

Класифікація країн світу за розміром

Країни-гіганти (більше 3 млн км ²)	великі країни (1–3 млн км ²)	значні країни (500 тис. км ² до 1 млн. км ²)	середні країни (100 тис – 500 тис. км ²)	малі країни (10 –100 тис км ²)	невеликі країни (від 1 до 10 тис. км ²)	мікродержави (менше 1 тис км ²)

Завдання 2. Користуючись географічними атласами світу визначте конфігурацію країн і заповніть таблицю 2.5. Наведіть в таблиці по 5 прикладів країн різних за конфігурацією.

Таблиця 2.5

Класифікація країн світу за конфігурацією

Острівні	Напівострівні	Видовжені	Компактні	Анклави	Напів-анклавами

Завдання 3. Користуючись даними таблиці 2.6 розрахувати коефіцієнт компактності (індекс Гіббса-Кокса) території країн (10 країн на вибір)

Для розрахунку коефіцієнту компактності території країни застосовується формула $k = 4 \pi S / l^2$, де

k –індекс (коефіцієнт) колоподібності (компактності) території;

S – площа території країни;

l –довжина кордонів держави.

Зробити висновки про компактність території країн, їх конфігурацію. Необхідно враховувати те, що чим меншим є коефіцієнт k від 1, тим менш колоподібна (менш компактна) територія, а також відповідну якісну градацію k (низький – до 0,25; середній – до 0,5; високий – до 0,75; дуже високий – 0,75-1,0).

Таблиця 2.6.

Метричні характеристики деяких країн світу

№	Назва країни	Площа	Довжина кордону
1.	Австралія	7 686 850 км ²	35 877 км
2.	Азербайджан	86,6 тис. км ²	3370,4 км
3.	Бангладеш	147,6 тис. км ²	4.246 км.
4.	Білорусь	207,6 тис. км ²	3969 км
5.	Болгарія	110,9 тис. км ²	2,264 км

6.	Ватикан	0,44 км ²	3,2 км
7.	Велика Британія	244,7 тис. км ²	12789 км
8.	Греція	131,9 тис. км ²	131.957
9.	Данія	43,1 тис. км ²	7382 км
10.	Замбія	752, 6 тис. км ²	5664 км
11.	Зімбабве	390,8 тис. км ²	3066 км
12.	Індія	3,28 млн. км ²	14.103 км
13.	Італія	301,2 км ²	1899,2 км
14.	Казахстан	2,72 млн. км ²	14 000 км
15.	Китай	9,596 млн. км ²	22 457 км
16.	Мадагаскар	595,8 тис. км ²	6004 км
17.	Мексика	1,96 млн. км ²	13868 км
18.	Норвегія	385,2 тис. км ²	5962 км
19.	Пакистан	803,94 тис. км ²	6.774 км
20.	Польща	312 679 км ²	3511 км.
21.	США	9,363 млн. км ²	32 141 к
22.	Тайланд	514 тис. км ²	4863 км
23.	Узбекистан	447,4 тис. км ²	7090,12 км
24.	Україна	603,7 тис. км ²	5638 км
25.	Японія	377,94 тис. км ²	29800 км
26.	Бразилія	8 511 965 км ²	22182 км
27.	Аргентина	2 766 890 км ²	9861 км
28.	Алжир	2 381 740 км ²	6 343 км.
29.	Лесото	30 355 км ²	909 км.
30.	Лівія	1 759 540 км ²	6153 км
31.	Іран	1 648 000 км ²	8620 км
32.	Монголія	1 565 000 км ²	8162 км
33.	Перу	1 285 220 км ²	7950 км
34.	Чад	1 284 000 км ²	5968 км
35.	Нігер	1 267 000 км ²	5697 км

Завдання 4. Скласти порівняльну характеристику суспільно-географічного положення двох країн світу або адміністративних областей України (за вибором студента).

Запитання для самопідготовки:

1. Поняття «територія» і її властивості.
2. Суспільні (ємність, освоєність), демографічні, соціальні, економічні властивості території.
3. Просторові властивості території (метричні, топологічні).
4. Відношення території. Географічне положення.

Тести для самоконтролю

1. Яке з наведених визначень найточніше описує поняття «територія»?
 - а) Лише сухопутна частина земної поверхні з державними кордонами;*
 - б) Обмежена частина твердої поверхні Землі з властивими для неї природними й антропогенними особливостями та ресурсами;*
 - в) Простір, що визначається виключно адміністративними межами;*
 - г) Синонім до поняття «географічне положення».*

2. Що таке «ємність території»?
 - а) насиченість території видами суспільної життєдіяльності;*
 - б) ступінь втягнення території у суспільне життя;*
 - в) сукупність природних умов та ресурсів на певній площі;*
 - г) здатність території вміщати певну кількість об'єктів певного виду*

3. До якої групи за показником площі (протяжності) віднесено Україну?
 - а) дуже великі держави;*
 - б) великі держави;*
 - в) малі держави;*
 - г) середні держави*

4. Яка з наведених характеристик є прикладом метричної властивості території?
 - а) форма;*
 - б) компактність;*
 - в) площа;*
 - г) центральність*

5. Який приклад найкраще ілюструє поняття «відносна освоєність»?
 - а) на території області розташовано 50 промислових підприємств.;*
 - б) частка ріллі в області А становить 60%;*
 - в) щільність залізничної мережі в області А у 2 рази вища, ніж в області Б;*
 - г) сума основних засобів на 1 км² у країні.*

6. Яка характеристика географічного положення (ГП) є істинною?
 - а) ГП є сталою властивістю, яка не змінюється з часом;*
 - б) ГП завжди індивідуалізує об'єкт, у світі немає двох держав з однаковим ГП;*
 - в) центральне ГП завжди вигідніше периферійного;*
 - г) ГП залежить тільки від самого об'єкта, а не від його оточення.*

Практична робота № 3

ТЕРИТОРІАЛЬНІ ПРОЦЕСИ

Мета: Навчитися розрізняти види територіальних процесів, аналізувати причини зміни державних кордонів та оцінювати вплив інтеграційних процесів на геополітичну ситуацію у світі.

Теоретичні відомості

Територіальні процеси являють собою складну сукупність динамічних змін у просторовій структурі політичної карти світу, що відображають еволюцію державних кордонів та територіального устрою під впливом політичних, етнічних та економічних чинників. Центральне місце в цих процесах посідає трансформація суверенітету, яка може відбуватися як через деструктивні явища, так і через конструктивне об'єднання. Одним із найбільш радикальних проявів є *сецесія*, що полягає в офіційному відокремленні частини території від держави з метою створення нового незалежного утворення. Цей процес часто стає наслідком глибоких внутрішніх суперечностей або прагнення народів до самовизначення, як це було у випадку з Південним Суданом або Східним Тимором.

Паралельно із сецесією часто виникає *іредентизм* – специфічний рух за приєднання територій, на яких проживають етнічні чи мовні групи, що історично пов'язані з іншою «материнською» державою. Іредентистські претензії зазвичай базуються на ідеї «історичної справедливості» або необхідності захисту одноплемінників, що робить їх потенційним джерелом довготривалих міждержавних конфліктів. На противагу цим відцентровим тенденціям, сучасний світ демонструє потужні процеси територіальної інтеграції. Це форма добровільного об'єднання держав, за якої вони частково делегують свої владні повноваження наднаціональним структурам задля досягнення спільних економічних чи безпекових цілей, яскравим прикладом чого є розвиток Європейського Союзу.

Будь-яка територіальна зміна або стабілізація кордону технічно супроводжується двома критично важливими етапами: делімітацією та демаркацією. Делімітація є первинним юридичним процесом, під час якого представники держав-сусідів узгоджують проходження лінії кордону на великомасштабних картах та закріплюють цей опис у міжнародних договорах. Після завершення паперового оформлення починається демаркація – фізичне позначення узгодженої лінії на місцевості за допомогою встановлення прикордонних стовпів, загороджень або інших маркерів. Тільки успішне завершення обох етапів мінімізує ризики територіальних суперечок у майбутньому. Таким чином, територіальні процеси є безперервним механізмом перерозподілу глобального простору, де правові норми делімітації постійно стикаються з політичними викликами сецесії чи інтеграції.

Завдання до практичної роботи

Завдання 1. Заповніть таблицю 2.7, спираючись на знання сучасної

історії. Визначте тип територіального процесу для кожного прикладу.

Таблиця 2.7

Типи територіальних процесів

Подія	Країна/регіон	Тип процесу (Сецесія, Об'єднання, Розпад)
Розпад СРСР		
Об'єднання ФРН та НДР		

Завдання 2. Проаналізуйте карту «гарячих точок» світу або зон територіальних суперечок.

1. Виберіть одну з територіальних суперечок (рис. 2.1).

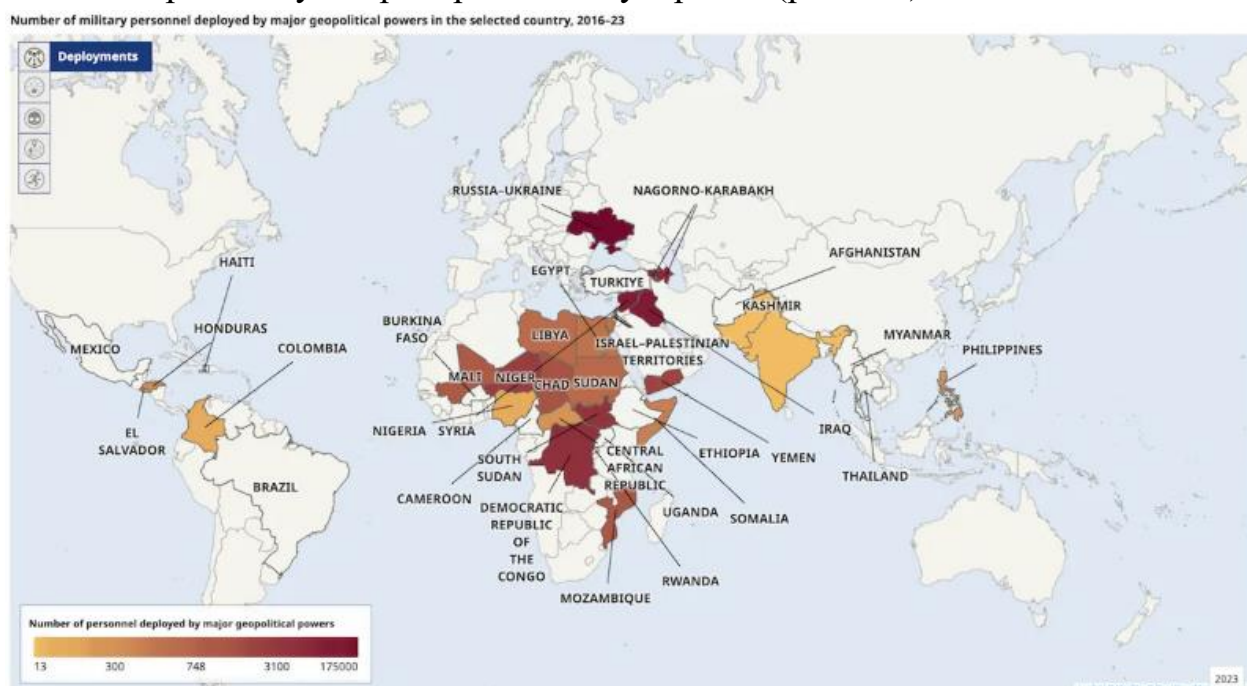

Рис. 2.1. Територіальні конфлікти в світі [https://24tv.ua/viyni-sviti-2023-2024-karta-konfliktiv-koli-zakinchatsya-de-yak_n2460565]

2. Використовуючи Додаток В, атлас або додаткові джерела, коротко опишіть:

- Між якими державами існує суперечка?
- Яка головна причина конфлікту (історична, ресурсна, стратегічна)?

Підготуйте доповіді і презентації про «гарячу точку».

Запитання для самопідготовки:

1. Суспільно-географічні процеси і явища.
2. Поняття територіального процесу.
3. Процеси геопросторової диференціації (процеси симплефікації, регіоналізації, країно формування, державотворення), інтеграції, геопросторового комплекс- і системо формування.

Тести для самоконтролю

1. Який термін описує процес офіційного відокремлення частини території від держави з метою створення нової незалежної одиниці?
 - а) демаркація;*
 - б) сецесія;*
 - в) інтеграція;*
 - г) іредентизм*

2. Як називається процес нанесення та юридичного закріплення лінії державного кордону на географічній карті?
 - а) ремаркація;*
 - б) делімітація;*
 - в) анексія;*
 - г) демаркація*

3. У чому полягає суть іредентизму?
 - а) прагнення етнічної меншини об'єднатися з народами сусідньої держави;*
 - б) створення наднаціональних органів управління;*
 - в) встановлення прикордонних стовпів на місцевості;*
 - г) відмова від національної валюти на користь спільної*

4. Який етап формування кордону передбачає встановлення стовпів, загороджень або інших маркерів безпосередньо на землі?
 - а) демаркація;*
 - б) делімітація;*
 - в) інтеграція;*
 - г) конфедерація*

5. Що з переліченого є прикладом якісної зміни на політичній карті світу?
 - а) зміна форми державного правління з монархії на республіку;*
 - б) приєднання нової території після війни;*
 - в) розпад федерації на кілька незалежних держав;*
 - г) осушення прибережних ділянок моря для розширення суш*

6. Співставте тип територіального конфлікту з його прикладом

<i>1. етнополітичний конфлікт за самовизначення</i>	<i>а) конфлікт у Каталонії</i>
<i>2. прикордонний конфлікт через суперечливі територіальні претензії</i>	<i>б) громадянська війна в Сирії</i>
<i>3. конфлікт через контроль над ресурсами</i>	<i>в) війна в Нагірному Карабасі</i>
<i>4. конфлікт, інспірований зовнішніми силами (проксі-конфлікт)</i>	<i>г) протистояння Китаю та країн Південно-Східної Азії у Південно-Китайському морі</i>

Практична робота № 4-5

СВІТОВІ ІНТЕГРАЦІЙНІ ОБ'ЄДНАННЯ, ЇХ ХАРАКТЕРНІ РИСИ

Мета: Сформувати уявлення про сутність, причини, форми та наслідки територіальних інтеграційних процесів. Навчитися аналізувати конкретні інтеграційні об'єднання, визначати їхній вплив на країни-учасниці та на світову економіку.

Теоретичні відомості

Територіальна (просторова) інтеграція – процес зближення та взаємодії країн та регіонів на основі спільних економічних, політичних, соціальних або культурних інтересів.

В основі цих процесів лежить міжнародний поділ праці та прагнення держав підвищити свою конкурентоспроможність через об'єднання ресурсів. Територіальна інтеграція зазвичай проходить кілька послідовних стадій, кожна з яких відрізняється глибиною взаємодії між країнами-учасницями.

Початковою формою є зона вільної торгівлі, де країни скасовують митні збори та обмеження лише для товарів, що вироблені всередині об'єднання, зберігаючи при цьому право на самостійну зовнішньоторговельну політику щодо третіх країн. Більш просунутим етапом є митний союз, який передбачає не лише вільну торгівлю всередині блоку, а й запровадження єдиного зовнішнього митного тарифу та спільної торгівельної політики щодо держав, які не входять до союзу. Наступним рівнем стає спільний ринок, де відбувається не лише обмін товарами, а й вільне переміщення послуг, капіталів та робочої сили. Найвищою формою економічної інтеграції вважається економічний і валютний союз, який характеризується проведенням єдиної макроекономічної політики, створенням спільних наднаціональних органів управління та, як правило, запровадженням єдиної валюти.

Завершальним етапом територіальної інтеграції може виступати повна політична інтеграція, за якої держави фактично утворюють конфедеративне або федеративне об'єднання з єдиною зовнішньою політикою та системою безпеки.

Завдання до практичної роботи

Завдання 1. Користуючись лекційним матеріалом, літературними джерелами бібліотек та інтернет-джерелами підготувати доповіді та презентації на запропоновану тематику:

1. Інтеграційні та дезінтеграційні процеси
 - I. Загальнополітичні організації:
2. Організація Об'єднаних Націй (ООН)
3. Ліга Арабських Держав (ЛАД)
4. Організація Американських Держав (ОАД)

5. Організація Африканської Єдності (ОАЄ)
6. Співдружність Незалежних Держав (СНД),
7. Асоціація країн Південно-Східної Азії – АСЕАН тощо
8. Північноамериканська асоціація вільної торгівлі – НАФТА/ USMCA

II. Військово-політичні організації:

9. Організація Північно-Атлантичного Договору (НАТО)
10. Західно-Європейський Союз (ЗЄС)
11. АНЗЮС

III. Міжнародні економічні об'єднання:

12. «Велика Сімка»
13. Європейська Асоціація вільної торгівлі
14. Організація країн-експортерів нафти (ОПЕК)
15. Південний спільний ринок – МЕРКОСУР
16. Чорноморська Зона Економічного Співробітництва (ЧЗЕС)
17. БРІКС
18. Організація за демократію і економічний розвиток

IV. Регіональні організації:

19. Європейський Союз (ЄС)

V. Валютно-фінансові організації:

20. Міжнародний Банк Реконструкції та Розвитку (МБРР)
21. Міжнародний Валютний Фонд (МВФ) тощо.
22. Інтеграція України у міжнародні організації

Завдання 2. За результатами обговорення доповідей і презентацій заповніть систематизуючу таблицю 2.8:

Таблиця 2.8

Характеристика інтеграційних територіальних об'єднань

Інтеграційне об'єднання	Країни-учасниці (кілька ключових прикладів)	Форма інтеграції (зона вільної торгівлі, митний союз тощо)

Запитання для самопідготовки:

1. Поняття «територіальна інтеграція» та глобалізація. Чим вони відрізняються?
2. Основні економічні, політичні та соціальні причини, що спонукають країни до інтеграції.
3. Який чинник (етнічний, економічний чи політичний), на вашу думку, зараз є найсильнішим рушієм територіальних змін?
4. Форми інтеграційних об'єднань.
5. Чому інтеграційні процеси часто мають регіональний характер (між сусідніми країнами), а не глобальний?

Тести для самоконтролю

1. Найнижчою формою економічної інтеграції є:
 - а) Митний союз;
 - б) Зона вільної торгівлі;
 - в) Спільний ринок;
 - г) Економічний союз
2. Країни-члени митного союзу:
 - а) Скасовують мита лише на окремі види товарів;
 - б) Скасовують внутрішні мита та вводять спільний зовнішній митний тариф;
 - в) Уніфікують податкові системи та валюти;
 - г) Зберігають повний контроль над своїми зовнішньоекономічними зв'язками
3. «Чотири свободи» спільного ринку НЕ включають:
 - а) Вільний рух товарів;
 - б) Вільний рух послуг;
 - в) Вільний рух зброї;
 - г) Вільний рух капіталів;
 - д) Вільний рух робочої сили
4. Прикладом інтеграційного об'єднання, що включає валютний союз, є:
 - а) АСЕАН;
 - б) МЕРКОСУР;
 - в) Єврозона в складі ЄС;
 - г) ЄАЕС
5. Основним політичним викликом глибокої інтеграції для країни-учасниці є:
 - а) Зростання експорту.
 - б) Делегування частини суверенітету наднаціональним органам.
 - в) Збільшення іноземних інвестицій.
 - г) Розширення ринків збуту.
6. Установіть відповідність між інтеграційним об'єднанням та його ключовою характеристикою.

1. ЄС (Єврозона)	а) Північноамериканська зона вільної торгівлі без спільної валюти та політичної інтеграції;
2. USMCA	б) Найвища форма інтеграції з наднаціональними органами та спільною валютою у частині країн;
3. ЄАЕС	в) Об'єднання країн Південно-Східної Азії з акцентом на економічне співробітництво та принцип невтручання;
4. АСЕАН	г) Митний союз з амбіціями створення спільного ринку, заснований на домінуванні однієї країни

Лабораторна робота № 4

РОЗМІЩЕННЯ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА

Мета: з'ясувати зміст, функції, подібні та відмінні риси між поняттями РПС та ТОС, пояснити концепцію чинників РПС, вивчити форми суспільної організації виробництва та стадії розміщення виробництва.

Теоретичні відомості

Розміщення продуктивних сил та територіальна організація суспільства є фундаментальними категоріями економічної і соціальної географії, регіональної економіки та теорії управління. Ці поняття відображають дві взаємопов'язані сторони єдиного процесу – просторової організації життєдіяльності людства.

Продуктивні сили – це сукупність суб'єктивного (людина з її знаннями, досвідом, кваліфікацією) та об'єктивного (засоби виробництва, технології, інфраструктура) факторів суспільного виробництва. У сучасному розумінні до них також відносять науку, інформацію та управлінські системи.

Розміщення продуктивних сил – це історично сформований і постійно еволюціонуючий геопросторовий розподіл цих елементів, що визначає економічний ландшафт країни чи регіону.

Чинники розміщення продуктивних сил поділяються на такі групи:

1. *Природно-ресурсні та екологічні:* наявність корисних копалин, водних ресурсів, сприятливі кліматичні умови, а також екологічні обмеження.
2. *Економіко-географічні:* транспортна доступність, близькість до ринків збуту та сировинних баз, наявність інфраструктури, агломераційний ефект.
3. *Соціально-демографічні:* кількість, щільність і кваліфікація трудових ресурсів, рівень життя, історичні традиції.
4. *Науково-технічні:* рівень технологічного розвитку, інноваційний потенціал, доступ до наукових центрів.
5. *Політико-правові:* державна регіональна політика, податкові пільги, екологічні норми, міжнародні угоди та геополітична ситуація.

Територіальна організація суспільства (ТОС) – це більш комплексне поняття. Воно означає цілісну систему просторових зв'язків і взаємовідносин між населенням, його господарською діяльністю, соціальною інфраструктурою та природним середовищем на певній території (від локальної до глобальної). ТОС є результатом усвідомленого управління та стихійного впливу ринкових сил на формування територіальних структур: систем розселення, виробничих комплексів, транспортних мереж, соціально-культурних ареалів.

Первинними об'єктами ТОС є:

в розселенні населення - люди, населені пункти. Зв'язки між ними відбуваються через переміщення людей і контакти між ними;

у виробництві - підприємства та установи зі зв'язками у вигляді обміну товарами і послугами і працівники цих організацій;

в управлінні - адміністративні органи, юридичні і фізичні особи, органи з контролю, нагляду, управління;

в природокористуванні - всі суб'єкти, які використовують природу, тобто населення і підприємства. Зв'язки включають всі відносини, що виникають між згаданими суб'єктами у зв'язку з користуванням природними ресурсами.

Взаємозв'язок цих понять полягає в наступному: розміщення продуктивних сил (насамперед їх матеріально-технічної бази) формує економічний «каркас» території – його основні вузли та зв'язки. На цю основу накладаються системи розселення, соціальні інститути та культурний простір, формуючи повноцінну, багаторівневу територіальну організацію суспільства.

Завдання до практичної роботи

Завдання 1. Розгляньте чинники, що впливають на розміщення виробництва. Складіть таблицю 2.9

Таблиця 2.9

Групування галузей промисловості за чинниками розміщення

Чинники, що визначають розміщення виробництва	Галузі, що тяжіють до зазначеного чинника
Джерела сировини	
Споживач готової продукції	
Трудові ресурси	
Джерела енергії	
Наукоємність	
Транспортний	

Завдання 2. Використовуючи типологію територіальних структур на контурну карту України нанести наступні типи ТС: моноцентричний радіально-кільцевий, поліцентричний регулярно-лінійний, поліцентричний лінійно-вузловий, поліцентричний приморсько-фасадний, поліцентричний басейновий.

Запитання для самопідготовки:

1. Співвідношення понять «територіальна організація суспільства» і «розміщення продуктивних сил»
2. Типи територіальних структур
3. Стадійний розвиток територіальної організації суспільства
4. Чинники розміщення продуктивних сил

Тести для самоконтролю

1. Яке визначення точно описує «територіальну організацію суспільства»?
 - а) Географічний розподіл фабрик і заводів по країні;
 - б) Поєднання територіальних структур розселення, виробництва, природокористування та управління, об'єднаних для відтворення життя;
 - в) Процес прив'язки господарських об'єктів до джерел сировини;
 - г) Система транспортних зв'язків між населеними пунктами.
2. Що є первинним об'єктом в територіальній структурі «розселення населення»?
 - а) Підприємства та установи;
 - б) Адміністративні органи;
 - в) Люди, населені пункти;
 - г) Родовища корисних копалин.
3. До техніко-економічних чинників розміщення виробництва належить:
 - а) сировинний, паливний, водний, природних умов;
 - б) паливно-енергетичний, транспортний, науковий;
 - в) працересурсний, споживчий, екологічний;
 - г) транспортний, ринкової кон'юктури, економіко-географічного положення
4. Співставте чинники розміщення з галузями, для яких вони є визначальними:

1. сировинний	а) виробництво алюмінію біля великих ГЕС
2. паливно-енергетичний	б) хлібозавод у великому місті
3. трудовий (працевісткість)	в) цукроваріння (виробництво цукру-сирцю) поблизу плантацій буряка
4. споживчий	г) виробництво електронної техніки у місті з кваліфікованими кадрами
5. Співставте тип територіальної структури (ТС) з його характерною рисою:

1. моноцентричний радіально-кільцевий	а) формується в районах видобутку мінеральної сировини; поселення зосереджені навколо родовищ
2. поліцентричний басейновий	б) основним каркасом є потужна транспортна артерія; міста ростуть на перехрестях
3. поліцентричний приморсько-фасадний	в) між портовими містами зв'язки часто слабші, ніж зв'язки кожного з них з глибинними районами
4. поліцентричний лінійно-вузловий	г) центральне місто перевантажене транзитними потоками; сильні радіальні зв'язки «периферія-центр»

Лабораторна робота № 5

ОЦІНКА ТРАНСПОРТНОЇ ДОСТУПНОСТІ МІСТ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ТЕОРІЇ ГРАФІВ

Мета: Навчитися моделювати транспортну мережу міста у вигляді графа та розраховувати основні показники топологічної доступності для аналізу ефективності міської інфраструктури.

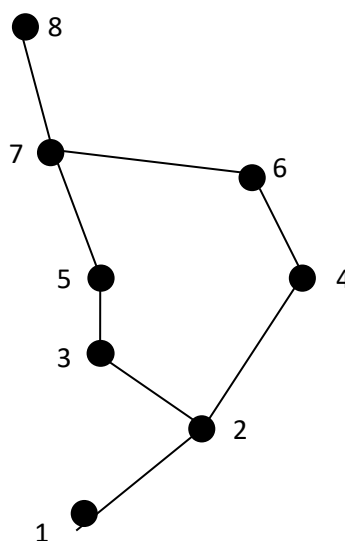
Теоретичні відомості

Відношення географічного положення допускають просту й ефективну формалізацію у вигляді так званих графів. Множину географічних об'єктів - міст, регіонів, країн - показують точками (*вершини графа*), а відношення між ними - потоки вантажів і пасажирів, товарів, енергії, фінансів, інформації, управління - представляють лініями (*ребра або дуги графа*). Спеціальний розділ математики - теорія графів - дозволяє обчислити для графа різноманітні параметри, що характеризують участь вершин і ребер у різноманітних зв'язках і відношеннях.

Завдання до лабораторної роботи

Завдання 1. Сформувати поняття «граф»; познайомитися с основами теорії графів; вивчити способи використання теорії графів для кількісного аналізу суспільно-географічного положення; розглянути використання теорії графів в оцінці транспортної доступності міст; навчитися будувати графи, матрицю найкоротших відстаней; навчитися обчислювати коефіцієнт положення та давати йому інтерпретацію.

Розглянемо прості приклади. На рисунку 2.2 показаний граф, що формалізує мережу залізниць між містами:

1. Севастополь;
2. Сімферополь;
3. Херсон;
4. Запоріжжя;
5. Миколаїв;
6. Дніпропетровськ;
7. Кропивницький;
8. Черкаси.

Рис. 2.2. Граф мережі залізниць між містами

Вже візуально можна помітити, що одні міста (вершини) розміщені більш «центрально», а інші – більш «периферійно». Спробуємо таку різницю виразити в числах, кількісно. Зверніть увагу, що такий аналіз не потребує реальних віддалей пропускної здатності доріг, вантажо- чи пасажиропотоків. Основою обчислень виступає наявність-відсутність зв'язків, і тільки. Одиниця обчислень – ребро графа, тобто лінія між двома його вершинами. Це безрозмірна або топологічна одиниця, що немає метричного виміру.

Обчислимо для кожного міста суму його топологічних віддалей до інших міст і представимо їх у вигляді матриці найкоротших відстаней $//L//$ (табл. 2.10)

Таблиця 2.10.

Матриця найкоротших відстаней

	L1	L2	L3	L4	L5	L6	L7	L8	ΣL	Ki
1	-	1	2	2	3	3	4	5	20	1,4
2	1	-	1	1	2	2	3	4	14	1,0
3	2	1	-	2	1	3	2	3	14	1,0
4	2	1	2	-	3	1	2	3	14	1,0
5	3	2	1	3	-	2	1	2	14	1,0
6	3	2	3	1	2	-	1	2	14	1,0
7	4	3	2	2	1	1	-	1	14	1,0
8	5	4	3	3	2	2	1	-	20	1,4

Числа цієї матриці показують топологічну віддаля (за кількістю ребер) для кожної пари міст (вершин графа). Наприклад, найкоротша віддаля між вершинами 1 і 3 становить 2 ребра, між вершинами 3 і 6 – 3 ребра, між вершинами 2 і 8 – 4 ребра і т.д.

У двох останніх стовпчиках наведені суми найкоротших віддалей (сума ΣL) для кожної вершини та відносні оцінки – *коефіцієнти положення* різних міст (K_i) у даній транспортній системі. Як бачимо, сума найкоротших відстаней має значну амплітуду: найменшу суму (14) мають вершини 2 – 7, найбільшу (20) – вершини 1 і 8. Коефіцієнти транспортно-географічного положення міст (K_i) обчислені порівнянням сум віддалей з мінімальною.

$$K_i = (\Sigma L)_i / (\Sigma L)_{min}$$

Вони показують різну транспортну доступність окремих міст порівняно з центральними, які мають $K_i = 1,0$. У теорії графів – це так званий *індекс доступності вершин*. Його можна змістовно інтерпретувати так: для того щоб забезпечити взаємодію всіх міст даної транспортної системи між собою, найменші транспортні витрати матимуть міста 2, 3, 4, 5, 6, 7 ($K_i = 1,0$), міста 1 та 8 матимуть витрати в 1,4 рази більші ($K_i = 1,4$). Зрозуміло, що такі оцінки

мають гіпотетичний характер. Кожне місто само визначає для себе спектр потрібних зв'язків. Проте ми маємо своєрідну кількісну оцінку транспортно-географічного потенціалу кожного міста, яка не може не позначитися на його розвитку.

1. Використовуючи атлас України за картосхемою мережі залізниць та автошляхів накресліть графі відповідно до запропонованих варіантів.

Варіант 1

Накресліть граф транспортної мережі, що формалізує мережу залізниць між містами: 1. Київ, 2. Житомир, 3. Чернігів, 4. Суми, 5. Харків, 6. Полтава

Варіант 2

Накресліть граф транспортної мережі, що формалізує мережу залізниць між містами: 1. Ужгород, 2. Львів, 3. Тернопіль, 4. Хмельницький, 5. Чернівці, 6. Івано-Франківськ

Варіант 3

Накресліть граф транспортної мережі, що формалізує мережу залізниць між містами: 1. Луганськ, 2. Донецьк, 3. Харків, 4. Полтава, 5. Дніпропетровськ, 6. Запоріжжя

2. Побудуйте відповідну матрицю найкоротших відстаней.

3. Підрахуйте суму найкоротших віддалей (ΣL) для кожної вершини.

4. Обчисліть коефіцієнти положення кожного міста (K_i) у даній транспортній системі.

5. Зробіть висновки про доступність міст, давши інтерпретацію отриманим коефіцієнтам положення.

Запитання для самопідготовки:

1. Що таке граф? Які види графів використовують для моделювання транспортних мереж?
2. Які алгоритми пошуку найкоротших шляхів ви знаєте? У чому їх відмінність?
3. Як визначити найбільш доступне місто в мережі?
4. Як можна покращити транспортну доступність віддаленого міста?
5. Як низька топологічна доступність окремих районів впливає на рівень безробіття та доходи їхніх мешканців?
6. Як розташування міста на перетині міжнародних транспортних коридорів змінює структуру його внутрішнього графа?
7. У чому різниця між топологічною доступністю та геометричною (географічною)?

Лабораторна робота № 6 **ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ПОДІЛ ПРАЦІ**

Мета: ознайомитись з поняттям «поділ праці», з'ясувати основні його види і рівні; ознайомити студентів з історичною еволюцією поділу праці; з'ясувати роль транснаціональних корпорацій у міжнародному поділі праці; навчитися обраховувати економічні вигоди від територіального поділу праці.

Теоретичні відомості

Поділ праці - це історично визначена система суспільної праці. У процесі розвитку суспільства відбувається якісна диференціація економічної діяльності. Відтак, поділ праці – це об'єктивний, однонаправлений (незворотний) і безкінечний процес якісної диференціації господарської діяльності на все нові види і разом з тим існуюча система якісної диференціації видів господарської діяльності, що історично склалася на даний час, на даному етапі розвитку суспільства. Поділ праці зумовлює послідовне й невинне зростання продуктивності праці, і саме в цьому полягає його економічна мета.

Суспільний поділ праці – це історично сформована система відокремлення різних видів суспільно корисної праці, яка виражається у спеціалізації окремих людей, соціальних груп, підприємств та галузей на виконанні певних трудових функцій.

Територіальний поділ праці – спеціалізація окремих територій на виробництві певних товарів задля максимально ефективного використання їхніх унікальних ресурсів (природних, трудових, економічних).

Міжнародний поціл праці (МПП) – найвища стадія розвитку суспільного та територіального поділу праці. Він є основою світового господарства, що дозволяє країнам забезпечувати свої потреби з мінімальними витратами через доступ до світових ресурсів.

Економічні вигоди від територіального поділу праці полягають у принцип абсолютних переваг, які обґрунтував А. Сміт: Його суть в тому, що жодна країна не повинна виробляти все; потрібно купувати у інших ті продукти, які там дешевші або кращі, і вивозити свої товари, що мають абсолютні переваги.

У ТПП приймають участь найрізноманітніші види продуктів, послуг, інформації. Серед них є такі, що в даній країні не виробляються і їх потрібно купувати (імпортувати). Є й такі, що виробляються чи можуть вироблятися. І в цьому разі виникає питання: що вигідніше – виробляти самим чи купувати? Таке завдання розв'язується за нерівністю:

$$C_c > C_v + T,$$

де C_c та C_v – собівартість виробництва даної продукції у районах споживання (C_c) та виробництва (C_v);

Т- питомі транспортні витрати.

Ця нерівність має такий зміст: якщо собівартість продукції власного виробництва (Сс) перевищує собівартість цієї ж продукції в іншому районі (країні) разом з транспортними витратами, то вигідніше цю продукцію завозити, а не виробляти самим. Цей вираз називають формулою економічної вигоди ТПП. Якщо вона нульова (собівартості однакові), то переміщення цього продукту виключається. Якщо ж різниця більш-менш помітна, то виникає потреба обміну цією продукцією. При цьому чим більша різниця у собівартостях, тим більш вигідним буде ТПП. Друга складова - транспортні витрати (Т). Чим меншими вони будуть, тим більш ефективним може бути поділ праці, тим на більшу відстань може поширюватись ТПП.

Завдання до лабораторної роботи

Завдання 1. На основі даних представлених у табл. 2.11, визначте ступінь залежності кожної країни від міжнародної торгівлі. До якої групи залежності відноситься кожна з країн і чому?

Ступінь залежності країни від міжнародної торгівлі визначається за формулою:

$$Дзал = \frac{1}{2}(E+I) / ВВП \times 100\%$$

де, *E*-експорт; *I*-імпорт

За цим показником усі країни можна розподілити на три групи: високий ступінь залежності (45-93%), середній ступінь залежності (14-44%) та низький ступінь залежності (2,7-13%). Результати обчислень занести у таблицю 2.12.

Таблиця 2.11

Економічні показники деяких країн світу

Країна	Обсяг експорту, млрд.дол. США	Обсяг імпорту, млрд.дол. США	ВВП, млрд. дол. США
Німеччина	1375	1203	4230
США	1112	1920	12470
Китай	411	792	1790
Японія	969	577	4848
Франція	490	533	2068
Великобританія	449	601	2218
Італія	410	436	1694
Канада	388	357	1023
Україна	35	42	359,6
<i>Світ загалом</i>	<i>12062</i>	<i>12380</i>	<i>43920</i>

Ступінь залежності країни від міжнародної торгівлі

Високий ступінь залежності (45-93%)	Середній ступінь залежності (14-44%)	Низький ступінь залежності (2,7-13%)

Виявіть і письмово обґрунтуйте основні причини приналежності різних країн до відповідних груп.

Завдання 2. Наведіть приклади транснаціональних корпорацій у вигляді таблиці 2.13. Виписати 20 ТНК світу з різними видами спеціалізації.

Таблиця 2.13

Транснаціональні корпорації світу з різними видами спеціалізації

Назва ТНК	Штаб-квартира	Спеціалізація

Запитання для самопідготовки::

1. Суспільний і територіальний поділ праці: зміст понять
2. Історична еволюція поділу праці
3. Економічні вигоди від територіального поділу праці
4. Чинники, що визначають просторові масштаби поділу праці
5. Рівні територіального поділу праці
6. Міжнародний поділ праці

Тести для самоконтролю

1. Територіальний поділ праці – це:
 - а) процес спеціалізації окремих працівників на виконанні певних операцій;
 - б) просторовий прояв суспільного поділу праці, що полягає у спеціалізації територій на виробництві певних товарів чи послуг та обміні ними;
 - в) поділ світу на економічні райони;
 - г) політика захисту національного виробника
2. Головною економічною метою будь-якого поділу праці є:
 - а) збільшення чисельності населення;
 - б) послідовне зростання продуктивності праці;
 - в) урівнювання рівнів розвитку регіонів;
 - г) зменшення транспортування товарів
3. Рушійною силою територіального поділу праці є:
 - а) прагнення до культурної уніфікації;
 - б) зниження загальних витрат на виробництво товарів і послуг;
 - в) збільшення транспортних витрат;
 - г) політична інтеграція

4. Яку політику щодо участі в міжнародному поділі праці лекція називає «загальноприйнятною і найбільш реальною»?
- Політика автаркії (повної ізоляції);
 - Політика вільної торгівлі (повного відкриття ринку);
 - Політика протекціонізму (помірного захисту національного виробника);
 - Політика економічного пацифізму
5. Формула економічної вигоди територіального поділу праці має вигляд:
- $C_c < C_v + T$;
 - $C_c > C_v + T$;
 - $C_c = C_v + T$;
 - $C_c / C_v > T$
6. Визначте, який історичний поділ праці відповідає опису:
Цей поділ призвів до зародження міст, сприяв розвитку ремесел та торгівлі.
- Відокремлення пастуших племен від землеробських;
 - Відокремлення ремесла від землеробства, а потім торгівлі від ремесла;
 - Запровадження машинно-фабричного виробництва;
 - Формування постіндустріального суспільства з акцентом на послуги та інформацію
7. Згідно з принципом А. Сміта, країні вигідно спеціалізуватися на виробництві та експорті того товару, у виробництві якого вона має:
- абсолютну перевагу;
 - відносну (компаративну) перевагу, навіть якщо немає абсолютної;
 - вищі витрати, ніж партнер;
 - монопольне становище.
8. Встановіть відповідність між рівнями територіального поділу праці та їхніми прикладами:
1. локальний	а) спеціалізація Донбасу на вугледобуванні та металургії, а Західного регіону України – на сільському господарстві та легкій промисловості
2. міжрайонний
(мезорегіональний)	б) поставки напівпровідників з Тайваню до США та ЄС в рамках виробничих ланцюгів електроніки
3. національний	в) обмін продукцією між цехами одного заводу або між містом та прилеглими селами
4. міжнародний
(макрорегіональний)	г) формування єдиного економічного простору в рамках Європейського Союзу
5. всесвітній
(глобальний)	д) система господарських зв'язків між усіма країнами світу, що формує єдине світове господарство

РОЗДІЛ 3

Господарство і його структура

Лабораторна робота № 7

ПОКАЗНИКИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇН СВІТУ

Мета: Навчитися аналізувати економічні показники країн, розрізняти типи економічних систем та пояснювати вплив типу економіки на рівень розвитку держави.

Теоретичні відомості

Господарство - це форма організації життєдіяльності, сукупність всіх чинників (матеріальних і духовних), які є у розпорядженні людини чи людської спільноти (господаря) і використання яких дозволяє отримувати засоби задоволення потреб.

Господарство окремої країни називають **національною економікою**.

Господарську діяльність людей поділяють на чотири стадії: виробництво, розподіл, обмін і споживання.

Економічна система – сукупність усіх видів економічної діяльності людей у процесі їх взаємодії, спрямованих на виробництво, обмін, розподіл та споживання товарів і послуг, а також на регулювання такої діяльності відповідно до мети суспільства.

В історії та сучасній географії виділяють чотири основні типи систем. **Традиційна економіка** характерна для найменш розвинених країн, де панує багатокладність, ручна праця та натуральне господарство, а відповіді на питання «що, як і для кого виробляти» диктуються релігійними канонами та звичаями предків. **Командно-адміністративна (планова) система** передбачає повний контроль держави над ресурсами та засобами виробництва. Тут ціни встановлюються централізовано, конкуренція відсутня, а економіка працює на основі обов'язкових до виконання державних планів (директив), що часто призводить до дефіциту товарів.

На противагу їй, **ринкова економіка** базується на пануванні приватної власності, свободі підприємництва та вільному ціноутворенні. Головним регулятором тут є ринковий механізм («невидима рука» ринку), де попит і пропозиція визначають вартість товарів, а держава виконує лише функцію «нічного сторожа», захищаючи право власності та правопорядок. Проте у чистому вигляді вона майже не існує, тому більшість розвинених країн мають **змішану економіку**. У ній ринкові сили поєднуються з активним державним регулюванням для вирішення соціальних проблем, боротьби з монополіями та підтримки стабільності. Окремо виділяють **перехідну економіку**, притаманну країнам колишнього соціалістичного табору (зокрема Україні), які здійснюють

складний трансформаційний перехід від командних методів до ринкових відносин через приватизацію та лібералізацію цін.

Завдання до лабораторної роботи

Завдання 1. Заповніть порівняльну таблицю 3.1, вказавши основні риси різних типів економічних систем:

Таблиця 3.1

Риси різних типів економічних систем

Критерій порівняння	Традиційна економіка	Ринкова економіка	Планова (командна)	Змішана економіка
Форма власності				
Роль держави				
Ціноутворення				
Приклади країн				

Проаналізуйте складену таблицю. Дайте відповіді на питання:

1. Який тип економічної системи, на вашу думку, є найбільш ефективним для сучасного постіндустріального суспільства? Чому?
2. До якого типу економіки належить Україна сьогодні? Обґрунтуйте, спираючись на ознаки перехідного періоду або ринкових реформ.

Завдання 2. На контурній карті світу певними кольорами позначити країни з різним ступенем розвитку

Високорозвинені країни – країни з високим рівнем економічного розвитку, високим ВВП на одну особу. Це близько 40 країн, які виробляють понад 60% світової промислової продукції та 40% продукції сільського господарства. 1) Головні країни, або «Велика сімка» («G-7», від англ. Group of Seven): США, Японія, Німеччина, Франція, Велика Британія, Італія та Канада.

Розвинені країни Європи: Австрія, Бельгія, Данія, Ісландія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Фінляндія, Швейцарія, Швеція та ін.

«Переселенські країни» – Австралія, Ізраїль, Нова Зеландія, республіка Південна Африка.

Країни з перехідною економікою – країни з повністю сформованим господарством, яке за своєю структурою мало відрізняється від структури господарства економічно розвинених країн. Ці країни були об'єднані в окрему групу в 90-х рр. ХХ ст. після розпаду світової соціалістичної системи. Країни, що розвиваються. У світі таких країн налічується понад 130. Вони істотно відрізняються одна від одної не тільки розмірами територій, кількістю населення, природними умовами, історичними особливостями розвитку, а й

структурою господарства, науковим і технічним потенціалом. Серед країн, що розвиваються, виділяють такі підтипи:

1) країни нової індустріалізації, або «нові індустріальні країни» (НІК). До них традиційно відносять «азіатських тигрів»: Республіку Корея, Сингапур, Тайвань (частково визнана держава), а також Аргентину, Бразилію, Мексику, Чилі, Малайзію, Індонезію і Таїланд;

2) країни – експортери нафти – це держави Перської затоки, Об'єднані Арабські Емірати, Кувейт, Катар, Саудівська Аравія, а також Оман, Бруней, Лівія, Іран та ін.;

3) малі острівні країни («багаті острови») – Антигуа і Барбуда, Багамські Острови, Барбадос, Бахрейн, Сейшельські Острови;

4) країни з порівняно зрілою структурою господарства – це держави з багатоскладовою, але технічно і структурно відсталою економікою (переважно країни Азії, Латинської Америки та Північної Африки – Індія, Іран, Перу, Колумбія, Марокко, Єгипет);

5) найменш розвинені країни – це близько 50 держав, які мають низькі показники ВВП. Серед найбільш бідніших та економічно найвідсталіших країн багато африканських (Ефіопія, Південний Судан, Того, Еритрея, Гвінея, Мозамбік, Малаві, Нігер, Ліберія, Бурунді, Руанда, Сомалі, Танзанія, ДР Конго), окремі азійські країни (Афганістан, Камбоджа, Бангладеш, Непал), острівні країни (Кірибаті, Соломонові Острови, Комори).

Запитання для самопідготовки:

1. Потреби та інтереси населення
2. Господарство. Зміст поняття.
3. Національна економіка
4. Економічні системи.
5. Типи економічних систем.
6. Індекс людського розвитку

Тести для самоконтролю

1. Яка основна рушійна сила суспільного розвитку?
 - а) політична система;
 - б) економічні та духовні потреби людини;
 - в) природні ресурси;
 - г) технологічний прогрес
2. Яка економічна система характеризується приватною власністю та мінімальним втручанням держави?
 - а) Традиційна;
 - б) Централізовано-командна;
 - в) Чистий капіталізм;
 - г) Змішана

3. Який інтерес домінує в умовах ринкової економіки?
- релігійний інтерес;*
 - державний інтерес*
 - приватний інтерес*
 - колективний інтерес*
4. Що таке національна економіка?
- Сукупність приватних підприємств;*
 - Господарство окремої країни як цілісний організм;*
 - Тільки державний сектор економіки;*
 - Ринкова система обміну товарами*
5. Яка з цих ознак НЕ є обов'язковою для національної економіки?
- Єдине економічне законодавство;*
 - Загальна грошова одиниця;*
 - Відсутність кордонів;*
 - Територіальна визначеність*
6. Яка складова частина продуктивних сил вважається найактивнішою та приводить їх у рух?
- знаряддя праці;*
 - предмети праці;*
 - людина та її праця;*
 - виробнича інфраструктура*
7. До основних чинників виробництва НЕ належить:
- Земля;*
 - Праця;*
 - Акції підприємств;*
 - Капітал*
7. Встановіть відповідність між типом економічної системи та її характеристикою:
1. Традиційна	<i>а) Державна власність на ресурси, централізоване планування</i>
2. Чистий капіталізм	<i>б) Розподіл відповідно до тривалих традицій та звичаїв</i>
3. Централізовано-командна	<i>в) Приватна власність, ринкове регулювання, мінімум державного втручання</i>
4. Змішана	<i>г) Поєднання ринкового механізму з державним регулюванням</i>

Лабораторна робота № 8

СЕКТОРАЛЬНА СТРУКТУРА ЕКОНОМІКИ

Мета: Навчитися розрізняти сектори економіки (первинний, вторинний, третинний), аналізувати статистичні дані та визначати тип економічного розвитку країни за її галузевою структурою.

Теоретичні відомості

Секторальна структура економіки – це сукупність стійких пропорцій між різними групами галузей, що відображає рівень технологічного розвитку, характер використання ресурсів та місце країни у міжнародному поділі праці. Сучасна економічна наука базується на *трисекторній моделі*, розробленій у середині ХХ століття Алланом Фішером та Коліном Кларком. Згідно з цією концепцією, розвиток людства супроводжується поступовим переміщенням капіталу та робочої сили від прямого видобутку природних благ до промислового виробництва, а згодом — до сфери нематеріальних послуг.

Первинний сектор охоплює види діяльності, безпосередньо пов'язані з видобутком або експлуатацією природних ресурсів. Сюди належать сільське та лісове господарства, рибальство, полювання та видобувна промисловість. Цей сектор є фундаментом економіки, оскільки постачає сировину для всіх наступних етапів виробництва. В аграрних країнах він є домінуючим, проте у розвинених державах його частка у ВВП зазвичай не перевищує 1-5%. Цікаво, що низька частка первинного сектора в розвинених країнах не означає занепаду сільського господарства; навпаки, завдяки механізації та селекції воно стає настільки ефективним, що вимагає мінімальної кількості працівників для забезпечення потреб населення.

Вторинний сектор об'єднує переробну промисловість, електроенергетику та будівництво. На цьому етапі сировина, отримана з первинного сектора, перетворюється на готовий продукт або напівфабрикати (наприклад, переплавка залізної руди на сталь, пошиття одягу, складання електроніки). Розвиток цього сектора знаменує етап індустріалізації, коли економіка стає менш залежною від природних циклів і більше – від технологічних потужностей. Вторинний сектор традиційно є капіталомістким і створює додану вартість вищу, ніж первинний.

Третинний сектор, або сфера послуг, охоплює транспорт, торгівлю, туризм, охорону здоров'я, освіту та фінансову діяльність. Особливістю цього сектора є те, що продукція тут часто не має речової форми, а процес виробництва збігається з процесом споживання. У постіндустріальних суспільствах (США, Велика Британія, Франція) саме цей сектор формує понад 75% ВВП. Зростання третинного сектора свідчить про високу продуктивність

праці в промисловості та агросекторі, що дозволяє вивільнити ресурси для підвищення якості життя та розвитку людського капіталу.

Сучасні трансформації економіки зумовили виокремлення *четвертинного сектора* (інформаційного), який спеціалізується на зборі, обробці та поширенні інформації, IT-технологіях та наукових дослідженнях. Деякі дослідники також виділяють *п'ятеричний сектор*, що охоплює сферу прийняття стратегічних рішень (топ-менеджмент, урядові структури). Динаміка змін у цих секторах є ключовим індикатором економічного прогресу: перехід від аграрної до індустріальної, а потім до сервісної та інформаційної економіки визначає не лише багатство нації, а й структуру зайнятості та рівень соціального розвитку.

Завдання до лабораторної роботи

Завдання 1. Використовуючи статистичні дані, наведені нижче, побудуйте структурні колові діаграми для трьох типів країн:

Ефіопія: сільське господарство – 40%, промисловість – 20%, послуги – 40%;

Китай: сільське господарство – 7%, промисловість – 38%, послуги – 55%.

Німеччина: сільське господарство – 1%, промисловість – 24%, послуги – 75%.

Проаналізуйте діаграми і дайте відповідь на питання:

1. До якого типу за рівнем розвитку (аграрна, індустріальна чи постіндустріальна) належить кожна з країн на основі домінуючого сектора?

2. Який сектор є найбільшим у кожній країні? Чи є країни, де частки двох секторів однакові? Що це може означати для стабільності економіки?

3. Порівняйте частку сільського господарства в Ефіопії та Німеччині. У скільки разів вони відрізняються? Про що свідчить показник в 1% у Німеччині — про відсутність фермерства чи про його надвисоку технологічність?

4. Чому Китай має значно вищу частку промисловості (38%), ніж Німеччина (24%) та Ефіопія (20%)? Як це пов'язано з роллю Китаю як «світової фабрики»?

5. Економіка якої з трьох країн найбільше залежить від кліматичних умов та природних катаклізмів?

6. Спираючись на діаграми, зробіть прогноз: у якій країні відсоток міського населення буде найвищим, а в якій — найнижчим?

Завдання 2. Кейс-стаді «Трансформація моногорода»

Ситуація: Є умовне місто, економіка якого на 80% залежить від видобутку вугілля (Первинний сектор). Світовий попит на вугілля падає.

Завдання: Розробити стратегію «Секторального переходу» для цього міста на 10 років.

1. Які підприємства вторинного сектора варто відкрити для переробки наявної сировини?
2. Які напрямки третинного або четвертинного сектора (туризм, ІТ-хаби, логістика) можуть замінити шахти?
3. Які ризики виникають при різкому скороченні первинного сектора?

Завдання 3. Творче прогнозування «Економіка 2050»

Спрогнозуйте структуру ВВП розвинених країн через 25 років.

- Який сектор може з'явитися (наприклад, «Сектор штучного інтелекту» або «Сектор космічних ресурсів»)?
- Чи можливо, що первинний сектор знову стане лідером через дефіцит ресурсів (води, їжі)?

Запитання для самопідготовки:

1. Секторальна структура господарства»
2. Сільське господарство та аграрні відносини, чинники розміщення в агросекторі:
3. Лісове та добувне господарство.
4. Електроенергетика та енергозбереження.
5. Металургійне та хімічне виробництво.
6. Географія машинобудування.
7. Легка та харчова промисловість.
8. Світова транспортна система.
9. Територіальна організація транспорту.
10. «Революція послуг» та сфера обслуговування

Тести для самоконтролю

1. Якщо у господарстві країни переважає первинний сектор економіки, то це ... країна
а) аграрна; б) індустріальна; в) постіндустріальна
2. Серед переліку технічних культур виберіть три, які відносяться до олійних
а) кокосова пальма; б) оливки; в) сорго; г) соя;
д) льон е) троянда; є) буряк; ж) гевея
3. Легка промисловість забезпечує населення:
а) молочними, м'ясними, макаронними виробами;
б) побутовою технікою;
в) парфумами та косметикою;
г) тканинами, одягом, взуттям

4. Яка галузь тваринництва є найбільш індустріалізованою в економічно розвинених країнах?
 а) вівчарство; б) конярство; в) птахівництво; г) козівництво
5. Виберіть твердження яке найточніше характеризує поняття «революція послуг»
 а) зміна одних послуг іншими;
 б) розвиток послуг в «країнах третього світу»;
 в) збільшення частки зайнятих у сфері послуг
6. Укажіть вид транспорту, який відіграє провідну роль у світовому вантажообігу та міжнародній торгівлі:
 а) повітряний; б) автомобільний;
 в) морський; г) залізничний
7. Установіть відповідність між секторами економіки та їх ознаками
1. первинний	а) найбільше залежить від природних умов і природних ресурсів
2. вторинний	б) займається переробкою сировини у готові продукти;
3. третинний	в) цей сектор не передбачає створення матеріальних продуктів, а надає послуги споживачам та підприємствам
8. Співставте продукцію із галузями машинобудування, що її виробляють
1. приладобудування;	а) комбайн;
2. транспортне машинобудування;	б) машини для подрібнення каменю;
3. верстатобудування;	в) залізничний вагон;
4. сільськогосподарське машинобудування;	г) верстат для різання напівпровідникових матеріалів;
5. важке машинобудування	д) дозиметр
9. Співставте термін його визначенням
1. поріг послуг;	а) максимальна відстань, яку погоджується долати споживач для одержання певної послуги;
2. радіуси послуг;	б) територія, в межах якої населення одержує послугу з певного центру обслуговування;
3. центр обслуговування;	в) мінімальна кількість споживачів (клієнтів), які роблять можливою та економічно вигідною організацію відповідного виду обслуговування;
4. зона обслуговування;	г) населені пункти загалом або ж їхні частини

РОЗДІЛ 4

Основи географії населення. Географія праці.

Лабораторна робота № 9

ДИНАМІКА ЧИСЕЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ СВІТУ

Мета: встановити особливості динаміки чисельності населення світу, окремих регіонів і країн, навчитися розраховувати темпи зростання (зменшення) чисельності населення, пояснювати причини та наслідки їх змін; опанувати методику графічного відображення динаміки людності; використати картографічний метод для зображення найбільших за людністю країн світу.

Теоретичні відомості

Динаміка чисельності населення - це зміна чисельності населення на певній території, за певний проміжок часу. Динаміка чисельності населення складається із природного і механічного руху населення. Основними показниками, що визначають динаміку населення є: а) чисельність населення по роках, осіб; б) абсолютне і відносне зростання чисельності населення; в) зростання населення (різниця між чисельністю наступного року (періоду) і попереднього року (періоду) в абсолютних або відносних одиницях); г) середньорічне зростання населення, у %.

Чисельність населення Землі протягом усієї історії збільшується. Але відбувається цей процес з різною інтенсивністю. Протягом багатьох тисячоліть кількість населення в світі зростало надзвичайно повільно. Це пояснюється низьким рівнем розвитку виробництва і великою залежністю людини від природи на ранніх етапах історії. Природне середовище ставило межі росту чисельності первісних людей, основу життя яких складали полювання, риболовство і збирання. Орієнтовно до кінця епохи палеоліту (близько 15 тис. років до н.е.) чисельність населення досягла 3 млн. осіб, до кінця неоліту (2 тис. років до н.е.) – 50 млн., на Різдво Христове – 250 млн. осіб.

Досягнення людством мільярдних рубежів: 1 млрд. осіб – 1820 р.; через 110 років у 1930 р. – 2 млрд. осіб, через 30 років у 1960 р. – 3 млрд. осіб, через 14 років у 1974 р. – 4 млрд. осіб, через 13 років у 1987 р. – 5 млрд. осіб, через 12 років у 1999 р. – 6 млрд. осіб., 12 років у 2011 р. – 7 млрд. осіб., 11 років у 2022 р. – 8 млрд. осіб.

Населення у світі розподілене нерівномірно: найбільше населення проживає в зарубіжній Азії - понад 60 % населення світу, в Африці – 15 %, в Європі – 11 %, в Латинській Америці – 5,5 %, в Північній Америці – 8 %, Австралії і Океанії - 0,5 %.

Половина населення світу проживає у шести найбільших країнах – Китаї (1,460 млрд. осіб), Індії (1,430 млрд. осіб), США (338 млн. осіб), Індонезії (283 млн. осіб), Пакистані (234 млн. осіб), Нігерії (221 млн. осіб).

Завдання до лабораторної роботи

Завдання 1. Визначте та порівняйте щорічні темпи приросту населення України у міжпереписні періоди. За даними таблиці 4.1. побудуйте та проаналізуйте графік динаміки населення України. Поясніть причини різної динаміки населення у першій половині ХХ століття, повоєнні роки, наприкінці ХХ та початку ХХІ століття.

Таблиця 4.1.

Динаміка чисельності населення України

Роки	Чисельність населення, млн. ос	Роки	Чисельність населення
1897	28,4	1995	51,7
1913	35,2	2000	49,7
1926	29,4	2002	48,0
1939	40,4	2004	47,3
1951	37,2	2006	46,6
1959	41,9	2008	46,1
1970	47,1	2010	45,8
1979	49,8	2015	45,0
1989	51,7	2020	43,7
1991	51,9	2025 (прогноз ООН)	41,7
1993	52,2	2050 (прогноз ООН)	33,4

Завдання 2. Використовуючи дані таблиці 4.3 розрахуйте частку регіонів у населенні світу, заповніть таблицю 4.2

Таблиця 4.2

Розподіл населення світу за регіонами, %

Регіони	1950	1970	1990	2010	2020	2050
Європа						
Африка						
Америка						
Австралія і Океанія						
Усього	100	100	100	100	100	100

Таблиця 4.3

Кількість населення світу, млн. осіб

Роки	Увесь світ	Регіони				
		Європа	Азія	Африка	Америка	Австралія і Океанія
0	230	35	155	30	4	1
1000	305	43	195	40	15	1,5
1500	440	75	260	60	27	2,5
1650	550	82	330	100	15	3
1800	952	160	620	90	30	2

Продовження таблиці 4.3

1850	1 247	205	790	110	65	2,5
1900	1 656	295	950	130	145	6
1950	2 527	392	1 392	220	330	13
1960	3 060	425	1 715	275	414	16
1970	3 722	460	2 147	356	509	19
1980	4 419	485	2 564	472	608	23
1990	5 292	499	3 077	648	721	26
2000	6137	727	3720	818	841	31
2010	6892	739	4157	1030	929	37
2020	8 028	746	4772	1423	1044	43
2050	9587	725	5284	2300	1216	62

Завдання 3. Розрахувати показники відносного приросту, темпу росту та темпу приросту населення світу. Заповнити таблицю 4.4.

Темп приросту: $T_{np} = \frac{P_n - P_o}{P_o} \times 100 \%$,

де P_o – кількість населення на початок періоду, P_n – кількість населення на кінець періоду

Темп росту: $T_n = \frac{P_n}{P_o} \times 100 \%$

Відносний приріст: $K = \frac{P_n - P_o}{P_c} \times 1000 \%$

$P_c = \frac{P_o + P_n}{2}$

Таблиця 4.4

Відносні коефіцієнти зміни кількості населення світу

Регіони	$T_{np}\%$		$T_n\%$		К‰	
	1960-1970	2001-2011	1960-1970	2001-2011	1960-1970	2001-2011
Світ						
Європа						
Азія						
Африка						
Америка						
Австралія і Океанія						

Завдання 4.

Розв'яжіть задачу. Кількість населення району N на початок 2015 р, становила 300 тис. осіб. (середньорічний темп росту людності району за 2015-2020 рр. – 101,05. Визначити середньорічну кількість населення за 2015-2020 рр.

Картографічна робота. На контурну карту нанесіть десять країн з найбільшою чисельністю населення.

Запитання для самопідготовки:

1. Предмет та об'єкт вивчення географії населення.
2. Місце географії населення серед інших наук.
3. Історія розвитку географії населення в Україні
4. Що таке перепис населення? Поточний та періодичний облік.
5. З якою метою проводять перепис населення?
6. Особливості перепису населення в Україні.
7. Поняття «юридичне», «постійне» і «наявне» населення.

Тести для самоконтролю

1. Який регіон займає друге місце за часткою у населенні світу?
а) Африка; б) Північна Америка; в) Європа; г) Південна Америка; д) Азія
2. Яка країна Африки найбільша за кількістю населення?
а) Єгипет; б) Ефіопія; в) Нігерія; г) Нігер; л) ПАР; е) Судан,
3. Яка мета проведення найдавніших обліків населення? Вкажіть дві відповіді.
а) для проектування міст;
б) для розвитку науки;
в) для стягнення податків;
г) для виділення земельних ділянок;
д) для оцінки військових мобілізаційних ресурсів
4. Яка країна Європи найбільша за кількістю населення?
а) Німеччина; б) Франція; в) Польща; е) Україна. г) Італія; л) Велика Британія;
5. Який регіон має найнижчу частку у населенні світу?
а) Європа; б) Азія; в) Африка; г) Америка; д) Австралія і Океанія.
6. Коли темпи зростання кількості населення світу були максимальними?
а) на поч. ХХ ст.; б) в кінці ХІХ ст.; в) у 80-х роках ХХ ст.;
г) у 60-х роках ХХ ст.; д) у 70-х роках ХХ ст.; е) у 90-х роках ХХ ст.
7. Розташуйте країни у порядку зростання їх чисельності населення
а) США; б) Нігерія; в) Китай; г) Пакистан; д) Індія; е) Індонезія

Лабораторна робота № 10
ВІДТВОРЕННЯ НАСЕЛЕННЯ.
НАРОДЖУВАНІСТЬ

Мета: з'ясувати сутність основних понять відтворення населення, ознайомитися з абсолютними та відносними статистичними показниками природного руху населення, виявити особливості природного відтворення населення регіонів, оволодіти навичками розрахунку відносних показників відтворення, аналізу статистичних даних та їх графічної інтерпретації; розвивати вміння самостійно формулювати демографічні проблеми людства.

Теоретичні відомості

Природне відтворення населення (зміна поколінь) визначається як процес безперервного поновлення людського співтовариства під впливом народжуваності, смертності й тривалості життя живучих поколінь.

При цьому, чим довше живуть люди, тим більше накопичується наявних поколінь і людей, які живуть у цих поколіннях. Тому при тих же співвідношеннях народжуваності й смертності чисельність населення змінюється зі зміною тривалості життя. Співвідношення рівнів народжуваності, смертності й тривалості життя впливає також і на склад населення - перевага людей молодого, зрілого або літнього віку.

У демографічній історії країн і народів присутні періоди з різними режимами відтворення населення. Переважними є режими простого й розширеного відтворення, характерні для періодів спокійного стійкого суспільного розвитку. При різкому переломі в розвитку країн, як правило, змінюється й режим відтворення населення:

- При особливо сприятливих для людей суспільних змінах настають періоди швидкого росту їхньої чисельності й тоді розширене відтворення здобуває характер «демографічної революції».

- На особливо негативні події, такі, як тривалий масовий голод, руйнівні війни, економічні кризи й інші нещастя, населення реагує різким звуженням свого відтворення, що визначається як «демографічна криза».

- Тривале стійке зниження загальної чисельності населення визначається як його «депопуляція».

Процес народжуваності характеризується абсолютними та відносними показниками. До абсолютних показників належить абсолютна кількість народжень, до відносних показників входять: 1) загальний коефіцієнт народжуваності (ЗКН) – відношення кількості народжених за рік до середньорічної чисельності населення з розрахунку на 1000 осіб, %;

$$n = \frac{N}{P \times T} \times 1000 \%,$$

де N - загальна кількість народження протягом певного періоду

P – середньорічна кількість населення певної території;

T – часовий інтервал, який враховують для зведення розрахованих коефіцієнтів до однорічних інтервалів. Якщо кількість народжених подано для періоду один рік, то у наведеній формулі T не враховують.

2) спеціальний коефіцієнт народжуваності (коефіцієнт фертильності) – відношення кількості народжених за рік до 1000 жінок у віці (15 - 49 років);

$$F = \frac{N}{W \times T} \times 1000 \%,$$

де W – середня кількість жінок у віці 15-49 років

Рівень народжуваності залежить також і від частки населення, яке проживає в шлюбі, тому при аналізі народжуваності важливий облік показників шлюбності та розлучень.

Шлюбність у демографічному розумінні – це процес укладання шлюбів.

Для вивчення шлюбності використовують абсолютні та відносні показники.

Абсолютні показники: абсолютне число шлюбів, зареєстрованих за той чи інший період часу, зазвичай за рік. Відносні показники: рівень шлюбності, показник остаточної безшлюбності, загальний коефіцієнт шлюбності, повікові коефіцієнти шлюбності, спеціальний коефіцієнт шлюбності.

Коефіцієнт шлюбності

$$b = \frac{B}{P \times T} \times 1000 \%,$$

B – загальне число шлюбів; P – середнє населення у працездатному віці;

T – 1 календарний рік

Розлучуваність – процес розпаду сімейних пар в покоління внаслідок розірвання шлюбу (розлучення). Для вивчення розлучуваності використовують абсолютні показники: абсолютне число розлучень за певний період, зазвичай за рік, відносні показники; загальний коефіцієнт розлучуваності, повікові коефіцієнти розлучуваності, сумарний коефіцієнт розлучуваності.

Коефіцієнт розлучуваності

$$S_r = \frac{R}{P \times T} \times 1000 \%,$$

R – загальне число розлучень; P – середнє населення у працездатному віці;

T – 1 календарний рік

Завдання до лабораторної роботи

Завдання 1. На основі даних таблиць 2.1 і 2.2 визначте, на який період припадає найвища народжуваність в нашій країні і в світі. З якого часу вона почала знижуватись? З чим це пов'язано? В які роки спостерігалось найшвидше

скорочення народжуваності? Що стало причиною цього?

Таблиця 2.1.

Народжуваність населення в Україні (на 1000 жителів)

Роки	Народжуваність	Роки	Народжуваність
1950	22,8	1990	12,66
1955	20,00	1995	9,57
1960	20,54	2000	7,83
1965	15,27	2005	9,00
1970	15,20	2010	10,8
1975	15,07	2012	11,4
1980	14,84	2015	10,7
1985	14,97	2020	7,8

Таблиця 2.2.

Динаміка загальних коефіцієнтів народжуваності світу, на 1000 осіб

Роки	Економічно розвинені країни	Країни, що розвиваються	Роки	Економічно розвинені країни	Країни, що розвиваються
1750-1800	38	41	1950-1955	23	42
1800-1850	39	41	1955-1960	22	41
1850-1900	38	40	1960-1965	20	40
1900-1910	34	41	1965-1970	18	38
1910-1920	26	40	1970-1975	17	36
1920-1930	28	41	1975-1980	16	34
1930-1940	22	41	2000-2010	11	24
1940-1950	20	40	2010-2020	10	24

Завдання 2. За допомогою таблиці 2.3 визначте початок демографічної революції в постсоціалістичних країнах. В яких країнах вона наступила раніше? Визначте, як змінилась народжуваність в даних країнах за останні десятиліття. В яких країнах відбулися найбільші зміни? В яких народжуваність за останні 50 років змінилась в незначних розмірах і з чим це пов'язано?

Таблиця 2.3

Динаміка коефіцієнту народжуваності в постсоціалістичних країнах (на 1000 жителів)

Постсоціалістичні країни	Роки									
	1950	1960	1970	1980	1990	2000	2010	2015	2020	
Азербайджан	31,2	42,6	29,2	25,2	25,5	14,5	18,3	17,2	16,3	
Вірменія	32,1	40,1	22,1	22,7	22,5	12,9	15,1	13,8	13,5	
Білорусія	25,5	24,5	16,2	16,0	13,9	9,4	11,4	12,5	12,4	
Грузія	23,5	24,7	19,2	17,7	17,1	11,0	14,1	13,8	13,5	
Естонія	18,4	16,6	15,9	15,0	14,2	9,5	11,8	10,6	10,7	
Казахстан	37,6	37,2	23,4	24,9	22,2	14,8	22,4	22,7	22,5	
Киргизстан	32,4	36,9	30,5	32,7	29,3	19,9	26,8	27,4	26,0	
Латвія	16,9	16,7	14,6	14,2	14,2	8,5	8,6	11,1	11,2	
Литва	23,6	22,5	17,8	15,2	15,4	9,8	10,8	10,8	10,7	
Молдова	38,9	29,3	19,4	19,9	17,7	10,2	11,4	10,5	10,3	
Таджикистан	30,4	33,5	34,8	38,6	38,8	26,8	29,4	29,3	28,8	

Туркменістан	38,2	42,4	35,2	35,2	33,5	23,6	25,4	26,0	25,4
Узбекистан	30,8	39,8	33,6	35,8	33,9	21,4	22,2	23,5	22,8
Україна	22,8	20,5	15,2	14,8	12,7	7,8	10,80	10,7	10,3

Завдання 3. З таблиці 2.3 випишіть в окремі колонки країни з народжуваністю в 2020 р., до 10 ‰, від 10 до 20 ‰ і понад 20 ‰. Навпроти кожної країни поставте дані про питому вагу міського населення (додаток Б).

Визначте залежність між цим показником і величиною народжуваності. Як вплинуло на народжуваність зростання міського населення в окремих країнах?

Завдання 4. На основі таблиці 2.4. складіть графіки народжуваності населення однієї з країн кожної групи і до них додайте пояснювальну записку, в якій висвітліть наступні запитання:

1. На які періоди припадає найбільше зниження народжуваності в високорозвинених, середньо розвинених країнах та країнах, що розвиваються?

2. Чим пояснюється неоднчасне зниження народжуваності в країнах різного типу? Чим ви поясните повільніші темпи зниження народжуваності в країнах, що розвиваються?

3. Як змінилась народжуваність за останні 60 років в країнах різного типу і з чим пов'язані ці відмінності?

4. Які відмінності в величині народжуваності є в країнах одного і того ж типу? Чим пояснюються ці відмінності?

Таблиця 2.4.

**Коефіцієнти народжуваності населення в країнах різного типу
(на 1000 жителів)**

Країни	Роки									
	1950	1960	1970	1980	1990	2000	2010	2015	2020	
<i>Високорозвинені країни</i>										
Японія	28,1	17,2	18,8	13,6	10,0	9,5	9,0	8,0	7,8	
Великобританія	16,3	17,5	16,2	13,4	13,9	11,5	13,0	11,9	11,8	
США	23,5	23,7	18,4	15,9	16,7	14,4	13,0	12,4	12,4	
Німеччина	16,1	17,3	13,4	11,1	11,4	9,3	8,3	9,0	9,3	
Франція	20,7	17,9	16,7	14,9	13,4	13,3	12,9	12,0	11,7	
Швеція	16,5	13,7	13,7	11,7	14,5	10,2	12,3	11,7	11,8	
Австрія	15,6	17,9	15,0	12,0	11,8	9,8	9,4	9,8	10,0	
Австралія	23,3	22,4	20,6	15,3	15,4	13,0	13,4	12,8	12,5	
<i>Середньорозвинені країни</i>										
Ірландія	21,3	21,5	21,8	21,7	15,1	14,4	16,5	14,1	13,5	
Португалія	24,4	24,1	20,8	16,2	11,7	10,4	9,5	8,3	8,4	
Чехія	19,4	13,4	15,0	14,9	12,6	8,8	11,1	10,5	10,7	
Словаччина	27,4	21,7	17,8	19,1	15,1	10,2	11,1	10,3	10,6	
Польща	30,7	22,6	16,8	19,6	14	14,4	9,8	9,7	10,1	
Болгарія	25,2	17,8	16,3	14,5	12,1	9,0	10,0	9,2	9,1	
Латвія	16,9	16,7	14,6	14,1	14,2	8,5	8,6	11,1	11,2	
Румунія	26,2	19,1	21,1	17,9	13,6	10,4	9,9	10,0	9,6	

<i>Країни, що розвиваються</i>									
Індонезія		46,5	43,0	33,6	26,0	23,0	20,0	19,4	19,0
Китай		33,8	29,5	17,9	21,4	15,0	12,0	12,1	12,0
Йорданія	45,0	40,0	49,3	39,6	36,0	24,0	31,0	27,0	26,5
Шрі-Ланка	38,5	36,6	29,4	28,5	20,0	18,0	19,0	15,6	15,3
Туніс	30,8	42,8	36,2	35,0	27,0	19,0	18,0	18,6	18,3
Мексика	44,1	44,9	43,4	34,0	28,0	24,0	19,0	18,5	18,2
Сальвадор	49,0	49,3	40,0	34,7	32,0	30,0	20,0	18,7	18,5
Казахстан	37,6	37,2	23,4	24,9	22,2	14,8	22,4	22,7	22,5

Завдання 5. Розрахуйте загальні коефіцієнти шлюбності та розлучуваності населення України (на 1000 осіб). Дані занесіть в таблицю 2.4. Зробіть відповідні висновки щодо динаміки коефіцієнтів шлюбності і розлучуваності та виділіть чинники, які на це впливають.

Таблиця 2.4.

Шлюби та розлучення населення України

Роки	Кількість зареєстрованих шлюбів (тис)	Коефіцієнт шлюбності (на 1000 населення)	Кількість зареєстрованих розлучень (тис)	Коефіцієнт розлучуваності (на 1000 населення)
1990	482,8		192,8	
2000	274,5		197,3	
2010	305,9		126,1	
2020	168,0		119,3	
2021	214,02		29,6	
2022	198,3		17,8	

Картографічна робота. На контурну карту нанесіть по десять країн з найвищим і найнижчим рівнем народжуваності.

Запитання для самопідготовки:

1. У чому сутність відтворення населення?
2. Які чинники впливають на величину народжуваності і смертності?
3. Як змінилась величина народжуваності і смертності в ході поступового розвитку людства? Коли відбувся стрибок в зменшенні смертності населення і до яких наслідків це призвело?
4. Що називається природним приростом населення? Назвіть основні типи відтворення населення.
5. Охарактеризуйте регіональні відмінності природного населення.
6. У чому сутність показника середньої тривалості життя?
7. Опишіть глобальні тенденції та регіональні відмінності тривалості життя людей.
8. Що називається демографічною революцією? В чому вона проявляється і до яких демографічних наслідків призводить?
9. Що таке демографічний вибух і в чому він проявляється?
10. У чому сутність концепції демографічного переходу?
11. Особливості демографічної політики в різних регіонах світу.

Тести для самоконтролю

1. Як змінюється народжуваність при зростанні рівня урбанізації?
а) не змінюється; б) знижується; в) зростає; г) зв'язку не існує
2. Як покращення матеріальних умов життя людей впливає на процеси народжуваності?
а) народжуваність знижується; б) не змінюється;
в) зростає; г) зв'язку не існує
3. Кількість народжених в розрахунку на 1000 осіб середньої кількості населення - це:
а) загальний коефіцієнт народжуваності; б) повіковий коефіцієнт народжуваності;
в) сумарний коефіцієнт народжуваності; г) коефіцієнт фертильності.
4. Середня кількість дітей, народжених однією жінкою за весь репродуктивний період - це:
а) загальний коефіцієнт народжуваності; б) повіковий коефіцієнт народжуваності;
в) сумарний коефіцієнт народжуваності; г) коефіцієнт фертильності.
5. Яке з означень «демографічної революції» є вірним?
а) це процес зниження народжуваності, смертності і зростання природного приросту внаслідок соціально-економічного розвитку;
б) це процес хвилеподібного зростання народжуваності, смертності та природного приросту внаслідок проведення демографічної політики;
в) це процес послідовної зміни народжуваності, смертності і природного приросту населення у зв'язку з соціально-економічним розвитком країн;
г) це процес зниження смертності, збільшення тривалості життя та прискореного приросту населення

Лабораторна робота № 11 ВІДТВОРЕННЯ НАСЕЛЕННЯ. СМЕРТНІСТЬ

Мета: ознайомитися з абсолютними та відносними статистичними показниками смертності населення, оволодіти навичками розрахунку відносних показників та аналізу статистичних даних.

Теоретичні відомості

Смертність – процес вимирання генерації, який має масовий характер з безлічі одиничних смертей, які наступають у різному віці й визначають у своїй сукупності порядок вимирання реальної або гіпотетичної генерації.

Для вивчення смертності використовують абсолютні та відносні показники. До абсолютних показників належить абсолютне число померлих.

До відносних:

1) *загальний коефіцієнт смертності* - це відношення числа померлих за рік до середньорічної чисельності населення, у розрахунку на 1000 жителів, %;

$$m = \frac{M}{P \times T} \times 1000 \%,$$

де М – загальна кількість померлих протягом певного періоду

Р – середньорічна кількість населення певної території;

Т – часовий інтервал, який враховують для зведення розрахованих коефіцієнтів до однорічних інтервалів. Якщо кількість народжених подано для періоду один рік, то у наведеній формулі Т не враховують.

2) *Вікові коефіцієнти смертності* – середнє число смертей за рік, що припадають на 1000 осіб певного віку;

3) *Тривалість життя* (узагальнена характеристика смертності) – це інтервал між народженням і смертю, рівний віку смерті;

4) *Дитяча смертність* – це відношення чисельності дітей, померлих до, року, до загальної кількості дітей, що народилися цього року в розрахунку на 1000 жителів;

5) *Середня тривалість життя* (СТЖ) – статистичний показник смертності населення. Виражається кількістю років, що у середньому належить прожити особам, які народилися або досягли певного віку в даному календарному році, якщо припустити, що протягом їх життя смертність в кожній віковій групі буде такою, якою вона була в цьому ж році.

Основні чинники, які впливають на смертність – це: рівень життя населення, якість охорони здоров'я, санітарна культура населення, стан природного довкілля.

Завдання до лабораторної роботи

Завдання 1. За допомогою таблиці 3.1 проаналізуйте динаміку смертності населення України за останні 60 років.

Таблиця 3.1.

Смертність населення в Україні (на 1000 жителів)

Роки	Смертність	Роки	Смертність
1950	8,5	1990	12,1
1955	7,4	1995	15,4
1960	6,9	2000	15,4
1965	7,6	2005	16,6
1970	8,9	2010	15,2
1975	10,0	2012	14,5
1980	11,4	2015	14,9
1985	12,1	2020	14,7

Визначте:

1. Як змінився коефіцієнт смертності в нашій країні з 1950 по 2020 роки?
2. Які чинники впливали на ці зміни?
3. Коли відбулося різке підвищення коефіцієнту смертності? З чим це пов'язано?
4. В які періоди спостерігалось зниження коефіцієнту смертності і яка причина цього?

Завдання 2. Географічні відмінності у величині смертності серед постсоціалістичних країн ілюструє таблиця 3.2. Її аналіз показує, що в зазначених країнах відбувалися помітні коливання коефіцієнту смертності населення. Одночасно в окремі періоди відбувалося і нівелювання величини смертності.

Таблиця 3.2

**Динаміка коефіцієнту смертності в постсоціалістичних
(на 1000 жителів)**

Постсоціалістичні країни	Роки									
	1940	1950	1960	1970	1980	1990	2000	2010	2015	2020
Азербайджан	14,7	9,6	6,7	6,7	7,0	6,1	5,9	6,0	5,7	5,8
Вірменія	13,8	8,5	6,8	5,1	5,5	6,2	6,3	8,6	9,7	9,7
Білорусія	13,1	8,0	6,6	7,6	9,9	10,8	13,5	14,5	12,6	12,6
Грузія	8,8	7,6	6,5	7,3	8,6	9,3	10,7	10,7	13,3	13,2
Естонія	17,0	14,3	10,5	11,2	12,3	12,5	13,4	11,8	11,6	11,7
Казахстан	21,6	11,7	6,6	6,0	8,3	7,7	10,0	8,9	7,5	7,4
Киргизстан	16,3	8,5	6,1	7,4	8,7	7,0	7,0	6,6	5,8	5,5
Латвія	15,7	12,4	10,1	11,3	12,8	13,1	13,6	13,4	14,4	14,6
Литва	13,0	12,0	7,8	8,9	10,5	10,8	11,1	12,8	14,4	14,3
Молдова	16,9	11,2	6,4	7,4	10,1	9,7	11,3	12,3	11,4	11,5
Таджикистан	14,5	16,2	15,4	12,2	10,3	9,7	7,0	5,5	5,2	5,2
Туркменістан	19,5	18,3	15,9	11,8	10,0	8,8	7,8	7,2	7,1	7,1
Узбекистан	13,2	8,7	6,0	5,5	7,8	6,1	5,5	6,5	4,9	4,9
Україна	14,3	8,5	6,9	8,9	11,4	12,1	15,4	15,2	14,9	14,7

Визначте:

1. В яких країнах протягом зазначеного періоду спостерігалась найбільша смертність населення? В яких – найменша?
2. За допомогою таблиці прослідкуйте, як змінився коефіцієнт смертності населення в цих країнах. До якого періоду відноситься вирівнювання коефіцієнтів смертності населення? Чим це пояснюється?
3. Як змінився коефіцієнт смертності населення в окремих країнах за останні 20 років?

Завдання 3. На основі таблиці 3.3 побудуйте графік смертності населення окремих двох країн різного рівня розвитку. У пояснювальній записці дайте

відповідь на наступні запитання:

1. На які періоди припадає помітне зниження смертності населення окремих країн?
2. Чим ви поясните зниження смертності в розвинених країнах в останні роки?
3. Чому в країнах, що розвиваються за останні роки спостерігається стрімке зниження смертності населення?

Таблиця 3.3

Смертність населення у високорозвинутих країнах Європи та країнах, що розвиваються (на 1000 жителів)

Країни	Роки								
	1950	1960	1970	1980	1990	2000	2010	2015	2020
<i>Високорозвинені країни</i>									
Австрія	12,8	12,7	13,2	12,2	10,8	9,6	9,2	9,6	9,2
Бельгія	12,5	12,4	12,3	11,5	10,4	10,2	9,6	9,8	9,5
Великобританія	11,7	1,5	11,8	11,7	11,2	10,3	9,0	9,2	9,1
Данія	9,2	9,5	9,8	10,9	11,9	10,9	9,8	9,2	9,1
Італія	9,7	9,5	9,7	9,8	9,6	9,8	9,6	10,1	10,7
Нідерланди	7,5	7,6	8,4	8,1	8,6	8,8	8,2	8,7	8,7
Німеччина	11,1	12,0	12,5	12,2	11,6	10,2	10,5	11,3	11,2
Норвегія	9,1	9,1	10,0	10,1	10,9	9,8	8,5	7,8	7,8
Франція	12,8	11,4	10,7	10,2	9,3	8,9	8,5	8,9	8,8
Швеція	10,0	10,0	9,9	11,0	11,1	10,5	9,6	9,3	9,2
<i>Країни, що розвиваються</i>									
Індонезія		23,8	21,0	16,2	8,0	6,0	6,0	7,1	7,1
Китай		13,6	11,3	6,4	6,6	6,6	7,0	7,1	7,3
Алжир	22,6	13,3	16,9	14,2	6,0	6,0	5,0	4,8	4,8
Гана	23,3	21,7	17,8	17,2	11,0	10,0	9,0	8,3	8,1
Маврикій	25,0	12,0	7,8	7,2	6,0	15,0	11,0	7,7	8,1
Мадагаскар	18,7	13,2	25,0	19,0	16,0	13,0	9,0	6,5	6,3
Туніс	13,3	8,6	16,0	11,5	6,0	6,0	6,0	6,4	6,3
Венесуела	13,5	9,0	7,8	5,6	5,0	5,0	5,0	5,6	5,6
Гватемала	23,8	20,0	15,0	7,1	9,0	7,0	6,0	4,9	4,8
Колумбія	14,7	13,0	10,06	8,2	6,0	6,0	6,0	5,9	6,0
Мексика	17,8	12,5	9,9	5,9	5,0	5,0	5,0	4,8	4,9
Еквадор	19,0	14,9	11,4	7,1	6,0	6,0	5,0	5,1	5,1

Завдання 4.

Розв'яжіть задачу.

1. Кількість чоловічого населення у віці 10-19 років на початок року становила 24,7 млн. осіб, а на кінець – 24,9 млн. осіб. За рік у цій віковій групі померло 27280 осіб. Визначити віковий коефіцієнт смертності.

Картографічна робота. На контурній карті позначте по десять країн з найвищим та з найнижчим рівнями смертності.

Тести для самоконтролю

1. Кількість померлих в розрахунку на 1000 осіб середньої кількості населення – це:
 - а) коефіцієнт дитячої смертності;
 - б) загальний коефіцієнт смертності;
 - в) сумарний коефіцієнт смертності;
 - г) віковий коефіцієнт смертності
2. Жителі якої країни мають найвищу середню тривалість життя?
 - а) Швеція; б) США; в) Японія; г) Норвегія; д) Канада; е) Китай
3. Що найбільше впливає на величину загального коефіцієнта смертності?
 - а) вікова структура; б) етнічна структура;
 - в) статеві структура; г) конфесійна структура
4. У якому регіоні загальний коефіцієнт дитячої смертності є вищий?
 - а) Африка; б) Європа; в) Латинська Америка;
 - г) Азія; д) Північна Америка; е) Австралія і Океанія.
5. Назвіть два фактори, які найбільше впливають на рівень смертності в розвинених країнах світу:
 - а) низький рівень медичного обслуговування;
 - б) деформована вікова структура;
 - в) низькі доходи населення;
 - г) важкі соціально-економічні умови;
 - д) негативні соціальні явища.
6. Назвіть чотири фактори, які впливають на рівень смертності в країнах, що розвиваються?
 - а) низький рівень медичного обслуговування;
 - б) деформована вікова структура;
 - в) низькі доходи населення;
 - г) важкі соціально-економічні умови;
 - д) негативні соціальні явища.
7. Як змінюється середня тривалість життя людей у світі?
 - а) зменшується; б) зростає; в) не змінюється; г) коливається.
8. У кого середня тривалість життя є вищою?
 - а) чоловіків; б) жінок.

Лабораторна робота № 12
ВІДТВОРЕННЯ НАСЕЛЕННЯ.
ПРИРОДНИЙ ПРИРІСТ

Мета: ознайомитися з абсолютними та відносними статистичними показниками природного приросту населення, оволодіти навичками розрахунку відносних показників та аналізу статистичних даних.

Теоретичні відомості

Природний рух населення – зміна чисельності і складу населення внаслідок біологічних причин (співвідношення народжуваності і смертності) без урахування міграційних переміщень.

Природний приріст – це абсолютна величина різниці між кількістю народжених і померлих за певний проміжок часу.

Загальний коефіцієнт природного приросту обчислюється за формулою: $k = n - m$, або $k = (N - M) / P \times 1000$, вимірюється в проміле (‰).

Відтворення населення - це постійне відновлення його чисельності і структури як шляхом природної зміни поколінь, так і переходу одних структурних частин в інші.

Існує три основні підходи щодо визначення типів відтворення населення.

Таблиця 4.1

Типи відтворення населення

	Розширений	Звужений	Простий
I підхід	Народжуваність переважає смертність. природний приріст більше 0. Характерний для переважної більшості країн світу	Смертність перевищує народжуваність. Природний приріст (природне зменшення) менше 0. Характерний для ряду країн Європи Іспанія, Латвія, Литва, Німеччина, Болгарія, Чехія, Угорщина, Румунія, Україна..	Народжуваність Дорівнює смертності. (нульовий), природний приріст. На практиці зустрічається рідко. Близький до простого типу відтворення мають Польща, Словаччина, Боснія і Герцоговина, Хорватія
	Перший тип відтворення населення		Другий тип відтворення населення
II підхід	Низькі показники народжуваності, смертності, природного приросту. Стабілізація чисельності населення: - зростання частки людей похилого віку в загальній чисельності населення (старіння населення); - частка дітей 22-25%; - частка людей після працездатного віку – 15-20%; - природний приріст менше 12 ‰; - характерний для країн Європи, Пн. Америки, Австралії, Японії.		Народжуваність висока, смертність – помірно низька, високий природний приріст населення. Постійне зростання чисельності населення: - висока частка людей молодого віку; - природний приріст понад 12 ‰; - частка дітей 40-45 (в окремих країнах 50%); - характерний для країн Африки, Латинської Америки, Азії.

III підхід	<i>Архетип</i> Народжуваність висока, смертність висока, природний приріст низький. Даний тип відтворення переважав в минулому (орієнтовно до середини XVII ст.)	<i>Традиційний</i> По всіх характеристиках відповідає другому типу відтворення населення.	<i>Сучасний</i> По всіх характеристиках відповідає першому типу відтворення населення.

Демографічна політика - система заходів, здійснюваних державою щодо населення країни та спрямованих на регулювання природного руху, насамперед народжуваності.

Завдання до лабораторної роботи

Завдання 1. За допомогою таблиць 2.3 і 3.2 обчисліть природний приріст постсоціалістичних країн СНД та Балтії. Заповніть таблицю 4.2 прослідкуйте:

1. Які зміни відбулися в природному русі населення в країнах?
2. Чим ви поясните настільки великі відмінності в природному прирості населення між цими країнами?
3. На основі матеріалів таблиць 2.3, 3.2 і 4.2 виявіть країни з різним типом відтворення населення.

Таблиця 4.2

Динаміка природного приросту в постсоціалістичних країнах (на 1000 жителів)

Постсоціалістичні країни	Роки									
	1940	1950	1960	1970	1980	1990	2000	2010	2015	2020
Азербайджан										
Вірменія										
Білорусія										
Грузія										
Естонія										
Казахстан										
Киргизстан										
Латвія										
Литва										
Молдова										
Таджикистан										
Туркменістан										
Узбекистан										
Україна										

Завдання 2. Динаміку і величину природного приросту окремих країн відображено в таблиці 4.3

**Природний приріст населення у високорозвинутих країнах
(на 1000 жителів)**

Країни	Роки									
	1930	1940	1950	1960	1970	1980	1990	2000	2010	2020
<i>Високорозвинені країни</i>										
Австрія	4,8	1,2	3,2	5,2	1,8	-0,2	1,0	0,2	0,2	-0,01
Бельгія	6,2	3,4	4,5	4,3	2,4	1,1	2,0	1,1	2,3	1,8
Великобританія	7,1	3,3	4,5	6,0	4,5	1,6	2,7	1,2	3,9	2,8
Данія	10,0	7,1	9,4	7,1	4,6	0,3	0,5	1,7	1,6	0,02
Італія	11,6	9,8	9,7	8,6	7,1	1,5	0,5	-0,2	-0,3	-1,4
Нідерланди	14,5	12,2	15,2	13,2	9,9	4,7	4,6	4,2	2,9	2,2
Німеччина	8,5	6,4	5,0	5,3	0,9	-1,1	-0,2	-0,9	-2,2	-2,95
Норвегія	9,6	5,1	10,0	8,2	6,7	2,4	3,5	3,4	4,1	4,02
Франція	1,9	0,4	7,8	6,5	6,0	4,7	4,2	4,4	4,4	3,22
Швеція	6,1	2,7	6,4	3,6	3,7	0,6	3,4	-0,3	2,7	2,59

**Природний приріст населення в країнах, що розвиваються
(на 1000 жителів)**

Країни	1950	1960	1970	1980	1990	2000	2010	2020
Індонезія		22,7	22,0	17,4	18,0	17,0	14,0	10,35
Китай		20,2	18,2	14,5	14,8	9,0	5,0	5,0
Алжир	18,8	22,9	32,2	33,2	26,0	19,0	18,0	19,4
Гана	9,7	17,9	28,8	31,2	28,0	22,0	22,0	23,87
Мадагаскар	5,3	21,5	21,0	23,0	29,0	30,0	27,0	27,0
Туніс	20,1	31,0	30,3	28,3	21,0	13,0	12,0	10,7
Венесуела	25,0	34,2	33,1	30,3	24,0	20,0	16,0	13,8
Гватемала	26,8	29,1	24,0	34,7	30,0	29,0	28,0	19,0
Колумбія	19,0	29,4	34,0	23,9	21,0	18,0	14,0	10,0
Мексика	26,6	33,4	33,5	26,9	23,0	19,0	14,0	13,5
Еквадор	26,7	31,3	33,5	22,4	23,0	22,0	16,0	16,0

1. На основі даних таблиць побудуйте графіки природного приросту населення двох різних за рівнем соціально-економічного розвитку країн. Дайте їм характеристику

2. Виявіть загальну для всіх високорозвинених країн тенденцію в природному русі населення. В які періоди спостерігається збільшення природного приросту населення? В які - його скорочення?

3. Чи в усіх країнах коливання показників природного приросту населення однакове? В яких країнах вони найбільші? В яких найменші? В яких країнах простежується зв'язок цих коливань з типом господарства країн і економічним розвитком?

4. За допомогою таблиці 4.3 прослідкуйте, як змінилась величина природного приросту населення в країнах, що розвиваються. Яка загальна тенденція в його динаміці за останні десятиліття.

Завдання 3. Розв'яжіть задачі: Загальний коефіцієнт природного приросту

обчислюється за формулою: $k=n-m$, або $k= (N-M) / P \times 1000$, вимірюється в проміле (‰).

1. Розрахуйте величину річного природного приросту населення в ‰), якщо в країні за рік народилось 18500 осіб, померло 13200 осіб, а чисельність населення складала 1596 тис. осіб.

2. Визначте коефіцієнт смертності в країні, якщо протягом року там народилось 760 осіб, природний приріст склав 4.29‰, а чисельність населення була 52730 осіб.

3. Визначте чисельність населення в країні на кінець року, якщо на початок року вона склала 10 млн.480 тис. осіб. За рік в країні народилось 112 тис. осіб, а смертність склала 9, 1‰.

4. Обчисліть, на скільки змінилась чисельність населення в країні за рік в результаті природного приросту, якщо на початок року вона склала 136 млн. осіб, а природний приріст населення склав 5,6‰.

5. Визначте величину річного природного приросту населення, якщо на початку року в країні проживало 6 млн. осіб, а в кінці року - 6,2 млн. осіб, а міграційне зменшення склало 40 тис. осіб.

6. Розрахуйте, як змінилась чисельність населення в місті, якщо в рік народжуваність склала 600 осіб, смертність - 800 осіб. кількість вибулих — 1200 осіб, кількість прибулих — 700 осіб.

7. Визначте чисельність населення міста на кінець року, якщо на початку року в ньому мешкало 50 тис. осіб, природний приріст за рік склав 20‰, а сальдо міграції +2800 осіб.

Картографічне завдання. Використовуючи дані додатку А виконайте картограму «Загальний коефіцієнт природного приросту країн світу 2022 р.». Для побудови картограми виділіть 6 груп:

0‰ - депопуляція;

0,1 -5,0 ‰ - слабкий приріст;

5,1 -10,0 ‰ - помірний приріст;

310,1-15,0 ‰ - швидкий приріст;

15,1-20,0 ‰ - дуже швидкий приріст;

більше 20,1 ‰ - вибуховий ріст

Тести для самоконтролю

1. Який тип відтворення населення характерний для України?
а) простий; б) звужений в) розширений

2. Як називається явище зростання частки осіб похилого віку у структурі населення?

а) пересування когорт;

б) депопуляція;

в) демографічні хвилі;

г) демографічне старіння

3. Відносні показники природного руху населення вимірюються у:
 - а) балах;
 - б) проміле;
 - в) кількості осіб;
 - г) відсотках
4. Виберіть три проблеми, які характерні для країн з другим типом відтворення населення
 - а) старіння нації;
 - б) нестача продуктів харчування;
 - в) неписьемність населення;
 - г) депопуляція;
 - д) безробіття
5. Сукупність процесів народжуваності і смертності, що забезпечують безперервне відновлення і зміну людських поколінь це:
 - а) зростання населення;
 - б) депопуляція;
 - в) відтворення населення;
 - г) демографічне старіння
6. Який регіон має від'ємний природний приріст населення?
 - а) Африка;
 - б) Північна Америка;
 - в) Європа;
 - г) Азія;
 - д) Латинська Америка;
 - е) Австралія і Океанія
7. Для країн 1-го типу відтворення населення характерні:
 - а) висока народжуваність і низька смертність;
 - б) низька народжуваність і низька смертність;
 - в) висока народжуваність і висока смертність
8. Співставте терміни з їх визначенням

1. депопуляція	а) комплекс заходів, за допомогою яких держава впливає на народжуваність в бажаному для себе напрямку
2. відтворення населення	б) систематичне зменшення абсолютної чисельності населення будь-якої країни як наслідок звуженого відтворення населення, коли наступні покоління чисельно менші за попередніх
3. демографічний вибух	в) різке зростання кількості населення
4. демографічна політика	г) безперервний, постійно повторюваний процес зміни поколінь через народження і смерть

Лабораторна робота № 13

СТАТЕВО-ВІКОВА СТРУКТУРА НАСЕЛЕННЯ

Мета: Вивчити віковий і статевий склад населення світу і регіонів; з'ясувати специфіку його формування; опанувати методику графічного зображення та аналізу віково-статевої структури населення.

Теоретичні відомості

Демографічний склад населення – це розподіл людей за статтю, віком, сімейним станом, шлюбним і репродуктивним становищем та іншими ознаками, що впливають на його

відтворення. Склад населення й співвідношення різних груп можуть сильно змінюватися у часі та у різних країнах і регіонах.

На вікову структуру населення впливають: рівень народжуваності, смертності, тип відтворення населення, міграції; війни та ін. Основними показниками вікової структури населення є:

- 1) чисельність і частка окремих вікових груп в загальній чисельності населення;
- 2) коефіцієнт старіння - це відношення чисельності осіб старших 60 (65) років до загальної чисельності населення, в %;
- 3) коефіцієнт загального демографічного навантаження (відношення суми чисельності осіб у віці 0- 15 років і 60+ до чисельності осіб у віці 15 60 років, у %);
- 4) коефіцієнт навантаження дітьми (співвідношення чисельності населення у віці до 15 років до чисельності населення у віці 15 60 років, у %);
- 5) коефіцієнт навантаження працьотками (співвідношення чисельності осіб старших 65 років до чисельності населення у віці 15 60 років, у %);

На початку, ХХ ст. шведський демограф Г.Сундберг виділив три основних типи вікової структури населення, яка визначається співвідношенням частки осіб 0-15 років і частки осіб 60 (65) років і старше:

1. *Прогресивний.* Частка дітей суттєво переважає частку осіб похилого віку. Високий природний приріст.
2. *Стаціонарний.* Існує рівновага між частками дитячого населення та особами похилого віку. Низький природний приріст або його відсутність.
3. *Регресивний.* Суттєво переважає частка осіб похилого віку. Відповідає звуженому типу відтворення населення.

Кожному типу вікової структури населення відповідає графічне зображення (рис. 5.1), яке називається статеві-віковою пірамідою, на якій по горизонталі відкладають кількість чи частку населення певного віку і певної статі (чоловіки на лівому боці системи координат, жінки - на правій), а по вертикалі вікові групи.

Рис. 5.1. Типи вікової структури населення

Отож, сума усіх «рядків» діаграми становить 100%, або загальну кількість населення. Вершиною піраміди є тривалість життя, основа трикутника свідчить про рівень народжуваності, кут нахилу бокових сторін до основи – рівень смертності у всіх вікових групах.

Прогресивному типу вікової структури відповідає піраміда з широкою основою та вузькою верхньою частиною. Співвідношення вікових груп таке: діти - 40%, батьки - 50%, прабадьки – 10 %. Стаціонарному типу вікової структури відповідає піраміда з дещо звуженою основою, але при цьому верхня частина ширша, ніж у першому випадку. Співвідношення вікових груп наступна: діти – 27 %, батьки – 50 %, прабадьки – 23%. Піраміда, що відповідає регресивній віковій структурі має вузьку основу і досить широку верхню частину. Співвідношення між віковими групами діти – 20 %, батьки – 50 %, прабадьки – 30%. За цього типу створюються умови для депопуляції населення.

Країни з першим типом відтворення мають вузьку основу піраміди, з другим - широку. Якщо відтворення населення відбувається в нормальних умовах, то вигляд його піраміди буде без виступів і западин. Екстремальні події, що призводять до підвищення смертності, міграції, зниження народжуваності, тощо спотворюють графік, зустрічаються так звані «провали». Для того, щоб визначити, на які роки вони припадають, потрібно проти кожної вікової групи проставити роки народження населення у визначені періоди.

Віковий склад населення світу відрізняється в межах країн з різним рівнем соціально-економічного розвитку. У світі виділяють регіони і країни, які можна назвати «молодими» і «старими», за типом вікової структури.

Європа - єдиний регіон світу, в якому переважає регресивна вікова структура населення. Це найстаріший регіон депопуляції.

Безпосередньою ознакою старіння населення є підвищення частки людей похилого віку в загальній чисельності населення. Старіння населення стало глобальним процесом, який поступово охоплює всі регіони світу, хоча із різною інтенсивністю. Демографами ООН запропоновано деталізовану шкалу для оцінки вікової структури населення:

- якщо частка населення 60 років і старше нижче 6%, населення вважається надзвичайно молодим;

- від 6% до 9% – молодим;

- від 9% до 10% – початок демографічного старіння населення,

- від 11% до 15% – середній рівень старості населення;

- від 16% до 20% – старе населення;

- 21% і більше надзвичайно старе населення.

Статевая структура населення – це розподіл населення за статевою

ознакою на чоловіків і жінок в певний момент часу на певній території.

Для характеристики структури населення за статтю використовують показники: чисельність і частка чоловічого і жіночого населення різного віку; кількість чоловіків на 100 жінок (або на 1000); показник фемінізації і маскулінізації (співвідношення чисельності чоловіків і жінок у %);

У сучасному світі виділяють 3 типи країн, залежно від співвідношення статей:

- країни з переважанням чоловічого населення;
- країни з переважанням жіночого населення;
- приблизно рівна чисельність чоловічого і жіночого населення.

У глобальному масштабі переважає чоловіче населення.

Завдання до лабораторної роботи

Завдання 1. Ознайомтеся з особливостями статевого складу населення світу, окремих регіонів та країн, використовуючи карту атласу світу «Склад населення за статтю», рис. 5.2 та дані таблиці 5.1.

1. Поясніть причини деякого переважання у світі чоловіків.
2. Чим пояснюється переважання жінок у переважній більшості країн світу?
3. Встановіть і поясніть особливості статевого складу населення за основними віковими групами.
4. Випишіть у робочий зошит країни, у яких переважають чоловіки.

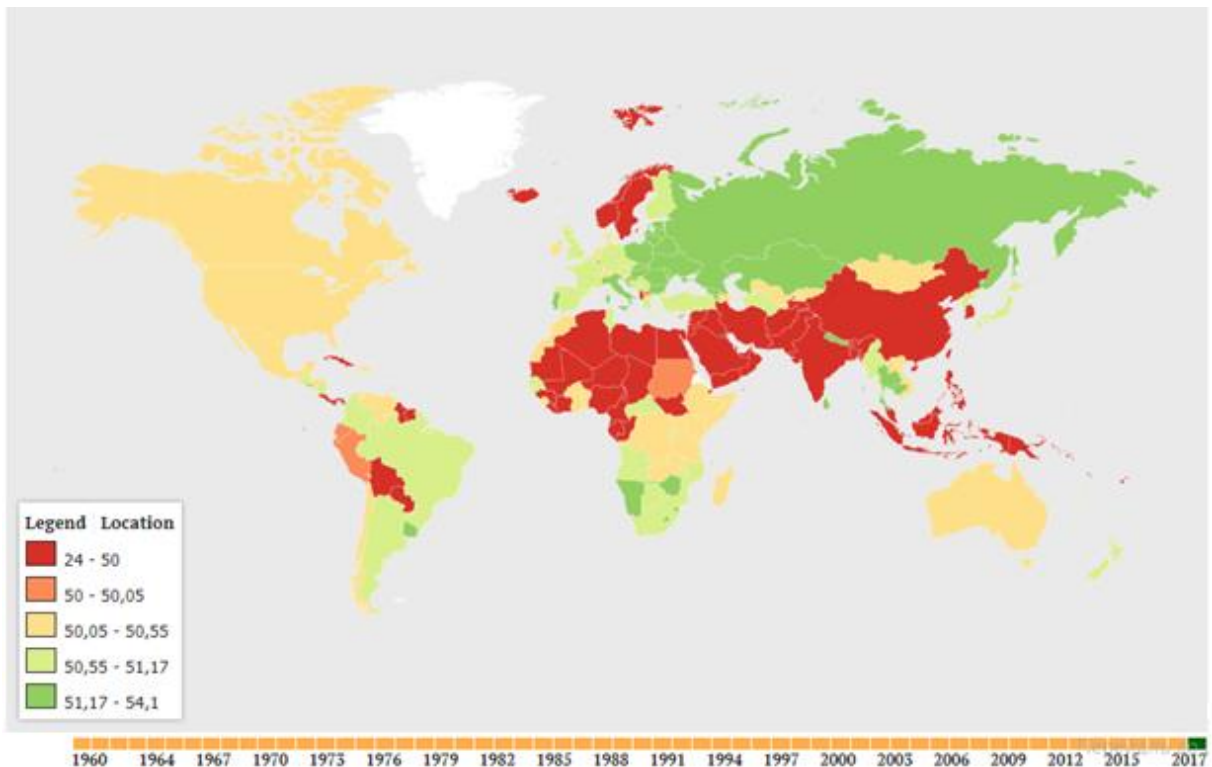

Рис. 5.2. Частка жінок в країнах світу

**Співвідношення чоловіків та жінок світу
(кількість чоловіків на 1000 жінок)**

Регіони світу	Всього	В тому числі у віці, років		
		0-14	15-64	65 і більше
Світ в цілому	1014	1050	1029	753
Європа	932	1044	992	596
Азія	1045	1065	1055	848
Африка	994	1012	989	833
Америка	977	1028	991	756
Австралія і Океанія	1002	1056	1033	733

Завдання 2. Географічні відмінності у статевій і віковій структурі населення ілюструє статеві-вікова піраміда.

На рис. 5.3, 5.4, 5.5, 5.6 зображено статеві-вікові піраміди Нігерії, України, США та Саудівської Аравії. Їх співставлення показує суттєві відмінності в статевій і віковій структурі населення країн різного типу. Визначте, в чому проявляються принципові відмінності в статеві-віковій структурі населення цих країн. Який тип вікової структури населення має кожна із чотирьох країн?

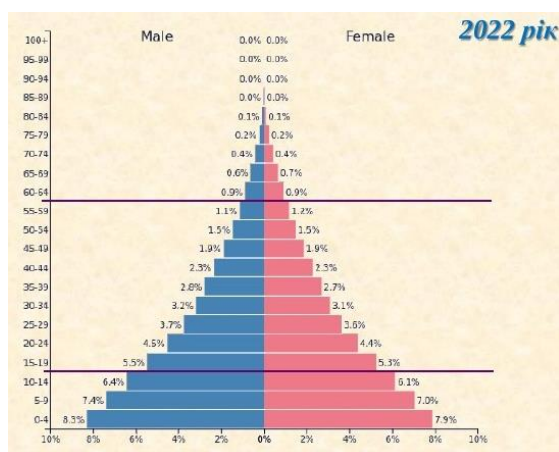

Рис. 5.3. Статеві-вікова піраміда Нігерії

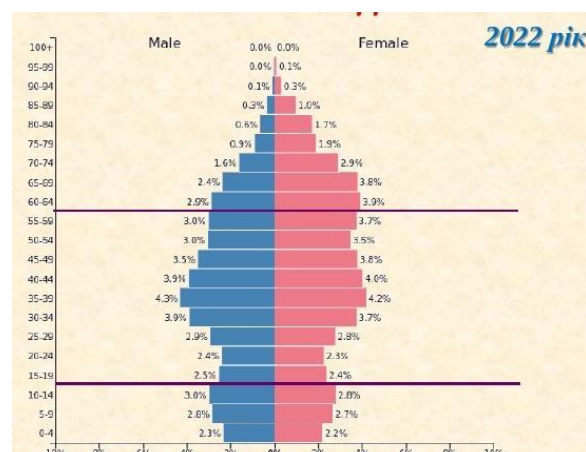

Рис. 5.4. Статеві-вікова піраміда України

Рис. 5.5. Статеві-вікова піраміда США

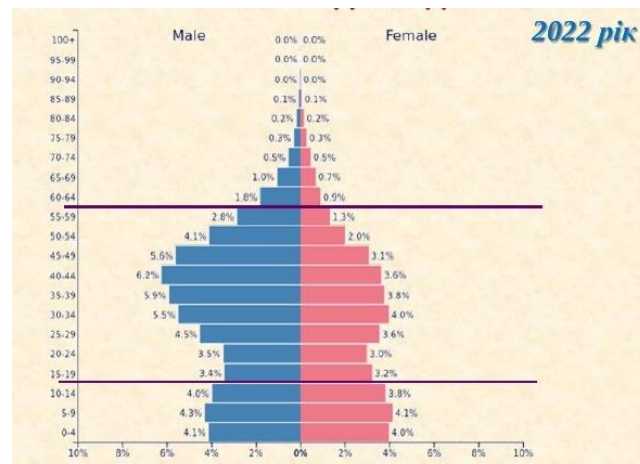

Рис. 5.6. Статеві-вікова піраміда Саудівської Аравії

Завдання 3. Статеві-вікові піраміди України і США, які в основних рисах схожі по конфігурації мають і суттєві відмінності.

1. В чому ці відмінності проявляються? Чим пояснюються найбільші розбіжності в структурі чоловічої частини населення цих країн?

2. Визначте найбільші «западини» в статеві-вікових пірамідах України і США. На які роки вони припадають? (Для цього навпроти кожної вікової групи проставте роки народження населення даної групи і визначте, які події вплинули на втрати населення в роки, на які припадають «западини» у статеві-віковій піраміді).

Завдання 4. Побудуйте статеві-вікові піраміди населення країн з різним типом відтворення на основі цих таблиць (на вибір). Порівняйте статеві-вікові піраміди з пірамідами України, США, Саудівської Аравії та Нігерії. Виявіть розбіжності та дайте їм пояснення.

В пояснювальній записці висвітліть наступні питання:

1. Тип відтворення населення кожної з країн.
2. Загальні закономірності у статевій і віковій структурі населення країн, що порівнюються.
3. Відхилення у статевій та віковій структурі населення (в яких вікових групах, величина відхилення і його причини, чи однакові ці відхилення у чоловічій і жіночій частині населення).
4. Відсоткове, співвідношення між чоловічим та жіночим населенням і поясніть причини відмінностей.
5. Відсоткове співвідношення молодших, середніх та старших вікових груп і поясніть залежність вікового складу від типу відтворення населення.

Таблиця 5.2

Статеві-вікова структура населення високорозвинених країн світу

Вік	Японія		Канада		Великобританія	
	62041,0	65520,0	17432,2	17726,1	31140,7	32115,5
0-4 роки	2704,0	25575,0	984,7	936,7	2038,5	1941,3
5-9	2782,0	2653,0	965,1	918,4	1828,2	1743,0
10-14	3013,0	2870,0	960,7	908,5	1809,7	1729,1
15-19	3108,0	2956,0	1120,5	1058,5	1996,4	1893,9
20-24	3224,0	3079,0	1246,4	1200,3	2239,2	2139,9
25-29	3619,0	3490,0	1209,5	1199,7	2216,6	2151,0
30-34	4000,0	3888,0	1214,6	1220,6	2063,4	2045,9
35-39	4811,0	4682,0	1159,7	1167,2	2016,1	2031,3
40-44	4756,0	4659,0	1187,4	1184,3	2255,7	2315,2
45-49	4083,0	4042,0	1290,8	1277,9	2292,5	2359,5
50-54	3824,0	3826,0	1382,6	1372,1	2051,2	2105,9
55-59	3988,0	4049,0	1248,9	1253,3	1789,5	1844,7
60-64	5103,0	5303,0	1043,0	1067,3	1809,4	1889,9
65-69	3855,0	4190,0	851,9	895,2	1542,2	1645,2

70-74	3418,0	3932,0	593,9	662,4	1162,2	1304,1
75-79	2723,0	3501,0	430,7	515,3	917,3	1114,6
80-84	1809,0	2782,0	308,2	420,0	630,3	895,3
85 і старше	1218,0	3046,0	233,7	168,4	482,5	969,6

Таблиця 5.3

Статеві-вікова структура населення середньорозвинених країн світу

Вік	Польща		Іспанія		Болгарія	
	18654,8	19883,9	22668,8	23490,8	3566,8	3760,5
0-4 роки	1063,6	1009,4	127,9	1195,3	177,8	168,2
5-9	933,2	885,8	1224,1	1155,1	165,6	156,0
10-14	988,2	938,9	1130,1	1069,1	160,5	151,8
15-19	1182,8	1132,0	1109,8	1054,5	184,2	173,8
20-24	1414,5	1360,7	1231,9	1195,2	250,3	231,2
25-29	1643,6	1596,1	1487,4	1467,4	254,6	235,8
30-34	1592,6	1548,7	1898,4	1830,3	270,2	250,7
35-39	1451,0	1413,3	2049,9	1950,1	283,8	266,7
40-44	1215,7	1195,1	1919,8	1856,8	268,8	253,9
45-49	1207,5	1204,1	1779,4	1773,5	245,5	238,4
50-54	1399,9	1448,9	1583,9	1621,1	253,5	256,2
55-59	1398,7	1518,0	1337,3	1402,5	252,6	272,4
60-64	1143,1	1328,5	1184,5	1278,0	241,1	285,9
65-69	639,6	820,2	1043,3	1167,3	190,7	242,9
70-74	537,8	790,3	802,4	956,2	141,4	199,0
75-79	424,4	722,4	721,3	959,9	119,7	184,0
80-84	273,9	560,6	518,3	798,8	70,9	118,8
85 і старше	144,7	411,2	376,1	763,1	33,6	74,8

Таблиця 5.4

Статеві-вікова структура населення країн, що розвиваються

Вік	Китай		Мексика		Алжир	
	682329,1	650481,8	54855,2	57481,3	17232,7	16847,3
0-4 роки	41062,6	34470,0	2346,9	5181,4	1750,1	1654,8
5-9	38464,7	32416,9	5604,2	5443,4	1475,7	1412,7
10-14	40267,3	34641,2	5547,6	5392,3	1662,3	1596,5
15-19	51904,8	47984,3	5520,1	5506,0	1847,3	1787,9
20-24	64008,6	63403,9	813,2	5079,1	1895,7	1867,8
25-29	50837,0	50176,8	4206,0	4582,2	1730,4	1692,0
30-34	49521,8	47616,4	4026,0	4444,8	1379,1	1361,9
35-39	60391,1	57634,9	3964,7	4328,2	1167,2	1175,5
40-44	63608,7	61145,3	3350,3	3658,9	1007,7	1010,6
45-49	53776,4	51818,1	2824,4	3104,4	817,0	812,4
50-54	40363,2	38389,9	2402,5	2661,8	682,4	664,3
55-59	41082,9	40229,5	1869,5	2025,8	547,2	515,4
60-64	29834,4	28832,9	1476,7	1639,8	354,7	356,8
65-69	20748,5	20364,8	1095,3	1222,0	315,0	316,3
70-74	16403,5	16568,9	873,9	1000,0	248,7	256,3

75-79	11278,9	12573,3	579,7	665,8	181,5	182,4
80-84	591,5	7455,7	355,3	443,7	93,5	93,7
85 і старше	2857,2	4758,9	298,7	404,5	62,1	70,3

Запитання для самопідготовки:

1. Що є причиною відмінностей в статевому складі населення різних країн і районів? Яка роль в цьому відіграє положення жінки в суспільстві у різних країнах, міграція населення, урбанізація, війни?
2. На які вікові групи поділяють населення у демографії?
3. В чому проявляється залежність вікового складу населення від типу відтворення населення?
4. Який вплив на вікову структуру населення здійснюються війни, епідемії, затяжні економічні кризи?
5. Опишіть кількісні параметри прогресивного, стаціонарного та регресивного типів вікової структури населення.
6. Які соціально-економічні та демографічні наслідки демографічного постаріння населення?
7. У чому полягають відмінності вікової структури населення регіонів світу?
8. Якими загальними ознаками відрізняються статево-вікові піраміди населення різних типів країн?
9. Як розраховують показники демографічного навантаження?
10. У чому переваги і недоліки високої частки дітей в структурі населення?

Тести для самоконтролю

1. Хто із демографів уперше запропонував виділяти типи вікових структур населення?
 - а) Ландрі; б) Сундберг; в) Мальтус; г) Прибиткова
2. Форма шлюбу, в якому чоловік має кількох дружин - це:
 - а) полігамія; б) поліандрія; в) полігінія; г) моногамія; д) гетерогамія
3. Серед дитячого населення (до 15 років) у світі:
 - а) є майже рівне співвідношення чоловіків і жінок;
 - б) сталого співвідношення статей не виявлено;
 - в) переважає чоловіче населення;
 - г) переважає жіноче населення
4. Яку частку у населенні світу складають чоловіки?
 - а) 50%; б) 49,3%; в) 50,3%; г) 49,9%

5. Які наслідки демографічного старіння населення?
- а) покращуються умови відтворення населення;*
 - б) знижується економічне навантаження працездатного населення;*
 - в) зростає економічне навантаження працездатного населення;*
 - г) погіршуються умови відтворення населення*
6. Про що свідчить вузька основа віково-статевої піраміди?
- а) існує значна диспропорція статей в усіх вікових групах;*
 - б) значна частка пенсіонерів у статеві-віковій структурі;*
 - в) рівень народжуваності низький;*
 - г) існує рівновага статей в усіх вікових групах;*
 - д) мала частка пенсіонерів у статеві-віковій структурі;*
 - е) рівень народжуваності високий*
7. Які кількісні параметри регресивного типу вікової структури населення?
- а) діти - 40%, доросле населення - 50%, особи похилого віку - 10%;*
 - б) діти - 25%, доросле населення - 50%, особи похилого віку - 25%;*
 - в) діти - 20%, доросле населення - 50%, особи похилого віку - 30%;*
 - г) діти - 5%, доросле населення - 50%, особи похилого віку - 45%*
8. Який критерій демографічного постаріння (за підходами ООН)
- а) частка осіб, старше 65 р. більше 7%;*
 - б) частка осіб, старше 65 р, більше 5%;*
 - в) частка осіб, старше 65 р. менше 7%;*
 - г) частка осіб, старше 65 р, менше 5%*
9. Співставте між собою показники і їх визначення
1. коефіцієнт старіння	<i>а) відношення кількості дітей до кількості осіб працездатного віку</i>
2. коефіцієнт навантаження дітьми	<i>б) відношення суми чисельності дітей і пенсіонерів до кількості осіб працездатного віку</i>
3. коефіцієнт демографічного навантаження	<i>в) це відношення чисельності осіб старших 60 (65) років до загальної кількості населення</i>
	<i>г) відношення кількості дітей до загальної чисельності населення</i>
10. Яка головна ознака статевої структури населення континентів:
- 1. Європа а) переважає жіноче населення*
 - 2. Азія б) переважає чоловіче населення*
 - 3. Америка в) є майже рівне співвідношення чоловіків і жінок*
 - г) сталого співвідношення статей не виявлено*

Лабораторна робота № 14

ТРУДОВІ РЕСУРСИ І ЗАЙНЯТІСТЬ НАСЕЛЕННЯ

Мета: ознайомитися з поняттями «трудові ресурси», «трудовий потенціал» та «економічно активне населення», встановити відмінності між ними. Встановити особливості структури зайнятості населення в країнах різного типу.

Теоретичні відомості

Трудові ресурси - це частина працездатного населення, яка володіє фізичними та розумовими здібностями і знаннями, необхідними для здійснення корисної діяльності.

Все населення, залежно від віку поділяється на:

- осіб молодшого працездатного віку (від народження до 16 років включно);
- осіб працездатного (робочого) віку (в Україні: 16 – 60 включно);
- осіб старших працездатного віку, по досягненні якого устанавлюється пенсія за віком (в Україні: з 60 років).

Залежно від здатності працювати розрізняють осіб працездатних і непрацездатних. Непрацездатні особи в працездатному віці – це інваліди 1-ї та 2-ї груп, а працездатні особи в непрацездатному віці – це підлітки і працюючі пенсіонери за віком.

До трудових ресурсів належать:

- населення в працездатному віці, крім непрацюючих інвалідів 1 -ї і 2-ї груп та непрацюючих осіб, які одержують пенсію на пільгових умовах (жінки, що народили п'ять і більше дітей і виховують їх до восьми років, а також особи, які вийшли на пенсію раніше у зв'язку з важкими і шкідливими умовами праці);
- працюючі особи пенсійного віку;
- працюючі особи віком до 16 років.

До їхнього складу включаються також особи працездатного віку, потенційно здатні до участі в праці, але зайняті в домашньому і особистому підсобному господарстві, на навчанні з відривом від виробництва, на військовій службі.

Поняття «**трудові ресурси**» ширше, ніж поняття «**економічно активне населення**», оскільки ще охоплює і працездатних непрацюючих людей та тих, хто навчається на денному відділенні.

Формування та використання трудових ресурсів впливає на ситуацію на ринку праці. Ринок праці – це сукупність соціальних відносин між продавцями та покупцями на умовах найму і використання трудових ресурсів. На ринку праці взаємодіють роботодавці (суб'єкти власності на засоби виробництва) і наймані робітники, формуючи обсяг, структуру і співвідношення попиту та

пропозиції на робочу силу.

Зайняте населення – це активна частина трудових ресурсів, залучена до суспільного виробництва. Відповідно до Міжнародного класифікатора статусу зайнятості (МКСЗ-93) виділяються шість груп зайнятого населення:

- наймані працівники;
- роботодавці;
- особи, які працюють за свій рахунок;
- члени виробничих кооперативів;
- члени сім'ї, які допомагають у роботі;
- працівники, які не класифікуються за статусом.

Безробітні – це особи у віці 15-70 років, зареєстровані та незареєстровані у державній службі зайнятості, які не мали роботи (прибуткового заняття) протягом останніх чотирьох тижнів шукали роботу або намагалися організувати власну справу і впродовж найближчих двох тижнів були готові приступити до роботи.

Існує декілька різновидів безробіття:

Фрикційне – пов'язане з тим, що частина працездатного населення не працює у зв'язку з переходом з одного місця праці на інше;

Структурне – внаслідок існування дисбалансу між професійно-кваліфікаційним складом безробітних і потребами національної економіки в робочій силі певних професій.

Приховане – означає те, що певна частина зайнятого населення працює неповний робочий день чи неповний робочий тиждень.

Завдання до лабораторної роботи

Завдання 1. За даними таблиці 14.1 побудувати стовпчикові діаграми економічно активного населення, зайнятого населення та безробітного населення з 2000 по 2021 роки. Побудовані графіки проаналізувати.

Таблиця 14.1.

**Економічна активність населення України з 2000 по 2021 рр.
(кількість населення в тис.)**

	Всього населення	Економічно активне населення	Зайняте населення	Безробітне населення	Рівень безробіття	Зареєстрованих безробітних
2000	48923,2	21150,7	18520,7	2630,0	12,4%	1178,7
2001	48457,1	20893,6	18453,3	2440,3	11,7%	1063,2
2002	48003,5	20669,5	18540,9	2128,6	10,3%	1028,1
2003	47622,4	20618,1	18624,1	1994,0	9,7%	1024,2
2004	47280,8	20582,5	18694,3	1888,2	9,2%	975,5
2005	46929,5	20481,7	18886,5	1595,2	7,8%	891,9

2006	46646,0	20545,9	19032,2	1513,7	7,4%	784,5
2007	46372,7	20606,2	19189,5	1416,7	6,9%	673,1
2008	46143,7	20675,7	19251,7	1424,0	6,9%	596,0
2009	45962,9	20321,6	18365,0	1956,6	9,6%	693,1
2010	45778,5	20220,7	18436,5	1784,2	8,8%	452,1
2011	45633,6	20247,9	18516,2	1731,7	8,6%	505,3
2012	45553,0	20393,5	18736,9	1656,6	8,1%	467,7
2013	45426,2	20478,2	18901,8	1576,4	7,7%	487,6
2014	42928,9	19035,2	17188,1	1847,1	9,7%	458,6
2015	42760,5	17396,0	15742,0	1654,0	9,5%	461,1
2016	42584,5	17303,6	15626,1	1677,5	9,7%	407,2
2017	42386,4	17193,2	15495,9	1697,3	9,9%	352,5
2018	42153,2	17296,2	15718,6	1577,6	9,1%	341,7
2019	41902,4	17381,8	15894,9	1486,9	8,6%	338,2
2020	41588,4	16917,8	15244,5	1673,3	9,9%	459,2
2021	41167,3	16666,8	14957,3	1709,5	10,3%	295,0

* з 2014 р. – без урахування окупованих територій (Криму, Севастополя, частини Донбасу)

Завдання 2. Використовуючи дані таблиці 14.2. порівняйте попит і пропозицію робочої сили. Зробіть висновки.

Таблиця 14.2.

Попит і пропозиція робочої сили в Україні у першій декаді 2022 та 2023 рр.
(за даними Державної служби зайнятості)

	Області України	Кількість вакансій, тис. січень - квітень 2022 р.	Кількість безробітних, тис. осіб. січень - квітень 2022 р.	Кількість вакансій, тис. січень - березень 2023 р.	Кількість безробітних, тис. осіб. січень - березень 2023 р.
1	Вінницька	8,1	29,6	2,2	10,6
2	Волинська	5,5	13,4	3,5	6,0
3	Дніпропетровська	20,6	43,4	6,1	20,3
4	Донецька	4,5	15,6	1,7	8,5
5	Житомирська	6,4	20,3	2,7	10,5
6	Закарпатська	2,9	8,4	1,1	5,0
7	Запорізька	4,9	22,1	0,8	15,2
8	Івано-Франківська	5,3	14,2	2,4	6,8
9	Київська	7,4	19,1	3,5	12,6
10	Кіровоградська	7,6	20,8	2,0	8,4
11	Луганська	1,8	9,1	0,0	3,1
12	Львівська	14,1	23,0	7,1	8,0
13	Миколаївська	5,1	20,1	1,4	12,4
14	Одеська	9,4	21,9	3,0	11,8
15	Полтавська	9,8	30,4	2,8	11,4
16	Рівненська	5,6	18,3	2,7	8,1
17	Сумська	5,7	20,8	2,0	13,2

18	Тернопільська	4,9	13,8	1,4	4,7
19	Харківська	10,3	28,7	2,8	18,2
20	Херсонська	2,3	13,3	0,2	7,0
21	Хмельницька	7,9	20,6	2,8	7,4
22	Черкаська	7,0	26,0	1,9	10,2
23	Чернівецька	3,5	9,3	1,0	3,1
24	Чернігівська	3,4	15,6	1,2	8,9
25	АР Крим	Дані відсутні			

Завдання 3. Використовуючи дані таблиці 14.3, простежте відмінності та зміни з плином часу у показниках безробіття по країнах світу. Назвіть чинники безробіття. Які чинники впливають на рівень безробіття в даних країнах? В яких країнах спостерігається найвищий рівень безробіття, в яких найнижчий? Вкажіть причини низьких і високих рівнів безробіття.

Таблиця 14.3.

Рівень безробіття в країнах світу
(у % до економічно активного населення)

Країни	Роки						
	1995	2000	2005	2010	2015	2017	2019
Казахстан	11,0	12,8	8,1	5,8	5,0	5,0	4,8
Данія	6,8	4,3	4,8	7,5	6,2	5,8	3,0
Італія	11,3	10,1	7,7	8,3	11,9	11,3	9,9
Канада	9,6	6,8	6,3	8,0	6,9	6,3	5,7
Мексика	6,2	2,2	3,5	5,3	4,4	3,4	3,5
Німеччина	8,2	8,0	11,0	6,9	4,6	3,8	4,9
Польща	13,3	16,1	17,7	9,6	7,5	4,9	5,4
Португалія	7,2	3,9	7,6	10,8	12,4	8,9	6,5
США	5,6	4,0	5,1	9,6	5,3	4,4	3,9
Франція	10,5	9,2	8,9	9,3	10,4	9,4	8,1
Швейцарія	4,2	1,8	3,8	3,5	3,2	3,2	2,3
Швеція	10,4	6,0	7,6	8,6	7,4	6,7	6,8
Україна	14,8	11,5	7,2	8,1	9,1	9,4	8,9
Японія	3,2	4,7	4,4	5,1	3,4	2,9	2,4
Молдова	14,4	8,5	7,3	7,4	4,9	4,2	4,9

Запитання для самопідготовки:

1. Дайте визначення поняття «трудові ресурси» та вкажіть, яка категорія населення відноситься до трудових ресурсів.
2. В чому проявляється залежність величини і структури трудових ресурсів від чисельності, вікового і статевого складу населення?
3. Чим відрізняються поняття «трудові ресурси» та «економічно активне населення»?
4. Які категорії населення відносяться до економічно неактивного населення?
5. Фази відтворення трудових ресурсів.
6. Екстенсивний та інтенсивний типи відтворення робочої сили.

7. Трудовий потенціал робітника та колективу.
8. Поняття «зайнятість населення», охарактеризуйте види зайнятості.
9. Охарактеризуйте категорії зайнятого населення.
10. Безробіття. Види безробіття.

Тести для самоконтролю

1. Частина населення, що має фізичні і духовні здібності, загальноосвітні та професійні знання й навички для роботи в господарстві
 - а) працересурсний потенціал;*
 - б) економічно активне населення;*
 - в) зайняте населення;*
 - г) трудові ресурси*

2. Вкажіть вікові межі (в роках) працездатного населення, що визначено законодавством України
 - а) 15-60;*
 - б) 14-59;*
 - в) 16-59;*
 - г) 18-70*

3. Економічно активне населення - це:
 - а) населення зайняте економічною діяльністю;*
 - б) населення обох статей віком 15-70 років;*
 - в) населення у працездатному віці;*
 - г) населення, зайняте економічною діяльністю, і безробітні;*

4. З'єднайте тип безробіття з його характеристикою

<i>1. Фрикційне</i>	<i>а) пов'язане з переходом до нової техніки і технологій, з механізацією та автоматизацією виробництва;</i>
<i>2. Конверсійне</i>	<i>б) пов'язане з попитом роботи в залежності від пори року;</i>
<i>3. Технологічне</i>	<i>в) пов'язане із закриттям застарілих підприємств;</i>
<i>4. Сезонне</i>	<i>г) спричиняється скороченням чисельності армії;</i>
<i>5. Структурне</i>	<i>д) пов'язане з переміщенням людини з однієї роботи на іншу</i>

5. Люди, які не мають роботи, активно її шукають та готові приступити до неї - це
 - а) економічно продуктивне населення;*
 - б) економічно пасивне/неактивне населення;*
 - в) безробітні*

6. Які країни мають недостатній рівень забезпеченості трудовими ресурсами (виберіть декілька варіантів)
 - а) Велика Британія;*
 - б) Туреччина;*
 - в) Німеччина;*
 - г) Нігерія;*
 - д) Польща*

7. Кількість трудових ресурсів за період існування незалежної України
- а) збільшилася;*
 - б) зменшилася;*
 - в) немає вагомих кількісних змін;*
 - г) знаходиться на рівні*
8. Відношення кількості безробітних до економічно активного населення, виражене у відсотках - це
- а) рівень економічної активності;*
 - б) рівень працездатності;*
 - в) рівень безробіття;*
 - г) рівень зайнятості;*
9. До економічно активного населення належить (виберіть декілька варіантів)
- а) робітник хлібзаводу;*
 - б) безробітний;*
 - в) домогосподарка;*
 - г) старшокласник*
10. Хто з перерахованих категорій населення належить до трудових ресурсів (виберіть декілька варіантів)
- а) населення в працездатному віці;*
 - б) інваліди 2 групи;*
 - в) працюючі особи пенсійного віку;*
 - г) працюючі особи віком до 16 років*
 - д) особи, які одержують пенсію за віком або на пільгових умовах;*
11. Зменшення кількості трудових ресурсів в Україні пояснюється (виберіть декілька варіантів)
- а) депопуляцією;*
 - б) переважанню жінок у статеві-віковій структурі;*
 - в) еміграцією;*
 - г) небажанням частини населення працювати*
12. До зайнятого населення належить (виберіть декілька варіантів)
- а) підприємець;*
 - б) вчителька, що перебуває на лікарняному;*
 - в) школяр*
 - г) жінка у декретній відпустці*

РОЗДІЛ 5

Географія розселення. Етнічна географія.

Лабораторна робота № 15

МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ

Мета: ознайомитися з системою статистичних показників, які характеризують міграції населення, оволодіти методикою розрахунку ряду показників, вивчити чинники і мотиви міграції, встановити основні напрямки міграційних потоків населення у різних соціально-економічних умовах.

Теоретичні відомості

Міграція населення – це переміщення людей у просторі, як правило, пов'язане зі зміною місця діяльності й проживання. Міграції не змінюють кількість населення у світі, але помітно впливають на чисельність жителів окремих країн і на їхнє розселення по регіонах світу.

У деяких з них вони виступають головним фактором заселення й освоєння території. Тому міграція розглядається і як механічна форма відтворення населення, і як фактор, що впливає на розселення людей по Земній кулі. Тому, поряд з терміном «міграція» використовуються терміни «пересування», «переселення», «перерозподіл» людей.

Міграції класифікуються за наступними ознаками:

За спрямованістю переїздів виділяють: зовнішні міграції (між країнами) і внутрішні - у межах своєї країни. Серед зовнішніх виділяють еміграції – виїзди за межі своєї країни й імміграції – в'їзди в країну з інших країн.

За причинами міграцій виділяють: добровільні, пов'язані, як правило, з пошуком нових місць роботи (трудова) або кращих умов праці, возз'єднанням родин або нації; вимушені – примусові, викликані дискримінаційною політикою стосовно певних категорій населення, військовими конфліктами, кризовими ситуаціями в житті народів. Серед вимушених переселенців виділяється категорія біженців, переїзд яких пов'язаний з воєнними діями в місцях їхнього проживання.

Основні показники, що вивчають процес міграції:

Абсолютні показники:

а) **кількість прибулих**; б) **кількість вибулих**; в) **сальдо міграції** – різниця між кількістю прибулих та вибулих. Може бути додатнім, якщо процес прибуття переважає над процесом вибуття, або від'ємним, якщо процес вибуття переважає над процесом прибуття; г) **об'єм міграції** – абсолютна сума кількості прибулих и вибулих.

Відносні показники:

Інтенсивність прибуття – це відношення числа прибулих до

середньорічної чисельності населення, з розрахунку на 1000 жителів:

$$K_n = \frac{I}{P \times T} \times 1000 \text{‰}$$

де **I** – кількість прибулих (іммігрантів), осіб; **P** – середня кількість населення за період **T**, осіб; **T** – тривалість періоду, роки.

Інтенсивність вибуття – це відношення числа вибулих до середньорічної чисельності населення, з розрахунку на 1000 жителів:

$$K_s = \frac{E}{P \times T} \times 1000 \text{‰}$$

де **E** – кількість вибулих (емігрантів), осіб.

Коефіцієнт закріпленості – відношення кількості прибулих до вибулих, %

$$K_3 = \frac{I}{E}$$

Загальний коефіцієнт рухливості – це середня кількість мігрантів певної території, що припадає на тисячу осіб середньої кількості населення.

$$K_0 = \frac{I+E}{P \times T} \times 1000 \text{‰}$$

Відносне сальдо міграції – це відношення різниці між кількістю прибулих та вибулих до середньорічної чисельності населення, з розрахунку на 1000 жителів:

$$K_0 = \frac{I-E}{P \times T} \times 1000 \text{‰}$$

Міграційна політика – це комплекс законодавчих, організаційних, економічних заходів, спрямованих на регулювання в'їзду в країну і виїзду з країни населення, і зокрема робочої сили.

Усі держави світу проводять ту чи іншу міграційну політику. З усього їх різноманіття можна назвати такі типи:

1) міграційна політика підтримує еміграцію та забороняє імміграцію (Японія);

2) міграційна політика не перешкоджає еміграції, але жорстко регламентує імміграцію (США, Канада, Австралія та інші розвинені країни);

3) міграційна політика не перешкоджає еміграції, але сприяє імміграції (Ізраїль, Німеччина, нафтовидобувні країни Південно-Західної Азії);

4) міграційна політика не перешкоджає ні еміграції, ні імміграції (Туніс,

Єгипет, Польща);

5) міграційна політика, спрямовану закритість країни (Куба, В'єтнам, КНДР, Непал).

Завдання до лабораторної роботи

Завдання 1. Визначте показники міграційного обороту: сальдо міграції, коефіцієнти закріпленості і рухливості, інтенсивність прибуття та вибуття населення для районів 1-12 (за варіантами) (табл. 7.1).

Таблиця 7.1

Варіант	Всього населення, тис. осіб	Кількість прибулих, тис. осіб	Кількість вибулих, тис. осіб
1	15400	65,7	71,3
2	2005,1	12,2	11,6
3	1736,2	9,6	11,8
4	3502,9	18,9	16,5
5	4720,9	15,3	16,8
6	1359,8	8,0	10,8
7	1892,6	9,2	9,8
8	2598,3	9,4	11,3
9	2866,7	21,6	15,5
10	1149,8	6,4	10,4
11	1206,8	3,8	4,2
12	2639,0	56,4	27,2

Завдання 2. На контурній карті показати сучасні напрями міграції населення світу, а також країни-донори та країни-реципієнти мігрантів (Додаток Б). Проаналізувати виконану картосхему.

Запитання для самопідготовки.

1. Міграція як механічний рух населення. Класифікація міграцій.
2. Чинники, що впливають на міграції населення
3. Основні показники, що вивчають процес міграції
4. Роль міграції в заселенні Землі
5. Міграції ХХ століття та їх причини
6. Сучасні тенденції світових міграцій
7. Міграційна політика
8. Історія міграцій в Україні, причини
9. Українська діаспора, причини її формування

Тести для самоконтролю

1. Переїзди, пов'язані із тимчасовою роботою, чи до місць відпочинку, відносять до міграцій:
а) сезонних; б) екологічних; в) маятникових; г) імміграцій
2. Щоденні переїзди людей між містом і передмістям на роботу або навчання, це приклад міграцій:
а) сезонних; б) маятникових; в) організованих; г) примусових
3. Щоб знайти сальдо міграції, необхідно виконати дію:
*а) сума між кількістю іммігрантів та емігрантів
б) частка між кількістю іммігрантів та емігрантів
в) добуток між кількістю іммігрантів та емігрантів
г) різниця між кількістю іммігрантів та емігрантів*
4. У ХХ столітті виник новий різновид міграцій, що полягав у переманюванні спеціалістів високої кваліфікації, його називають:
а) «відплив умів»; б) «міграції умів»; в) «приплив умів»
5. У 1948 було створено державу Ізраїль, за перших чотири роки її існування прибуло 700 тис. іммігрантів з країн Європи, Азії, Африки, причиною цього були мотиви:
а) екологічні; б) політичні; в) національні; г) релігійні
6. Сукупність заходів, за допомогою яких країни намагаються регулювати в'їзд іноземних громадян на свою територію, називають
*а) освітньою політикою; б) демографічною політикою;
в) соціальною політикою; г) міграційною політикою*
7. Мігранти, які покинули свою країну через расові, релігійні чи етнічні гоніння, політичні переслідування – це:
*а) гастарбайтери; б) біженці; в) маятникові мігранти;
г) фрондильєри; д) репатріанти*
8. За океаном найбільше українців проживає в країні:
а) США; б) Канаді; в) Бразилії; г) Аргентині
11. Поєднайте регіони, найбільш населені українцями з їх образними назвами:

<i>1. Сірий Клин</i>	<i>а) Кубань</i>
<i>2. Зелений Клин</i>	<i>б) Поволжя</i>
<i>3. Малиновий Клин</i>	<i>в) Західний Сибір</i>
<i>4. Жовтий Клин</i>	<i>г) Приморський і Хабаровський край</i>

Лабораторна робота № 16-17
РОЗМІЩЕННЯ НАСЕЛЕННЯ.
ГЕОГРАФІЧНІ ФОРМИ РОЗСЕЛЕННЯ

Мета: ознайомитися із сутністю розселення населення, встановити форми розселення, виявити їх характерні особливості, простежити зміну структури форм розселення; вивчити основні поняття міського розселення, ознайомитися з різними класифікаціями і апологіями міст, проаналізувати регіональні відмінності показників урбанізованості.

Теоретичні відомості

Розміщення населення – це історичний процес розподілу населення по території, результат процесу просторового розподілу населення і формування мережі поселень на певний момент часу; входить в поняття розселення населення. Нерівномірність розташування населення зумовлена кількома чинниками: 1) природні умови; 2) особливості демографічного розвитку; 3) історичні особливості заселення території; 4) господарська діяльність.

Основний показник, що оцінює характер розміщення населення – густина населення. *Густина населення* – це одиниця вимірювання розміщення, відображає середню кількість населення, яка проживає на км².

Густоту населення розраховують за формулою:

$$g = \frac{P}{S}$$

де **g** густина населення (осіб, км²); **P** – кількість населення адміністративної одиниці чи іншої території (осіб); **S** – площа території (км²).

Варто зазначити, що середня густина населення - це умовний показник, який повною мірою не відображає дійсну картину розміщення населення.

Розселення – процес розподілу і перерозподілу населення по території та його результат – мережа поселень. Поняття розселення населення включає в себе розміщення населення, функціональні територіальні взаємозв'язки населених місць і міграції населення (переселення, сезонні і маятникові міграції).

Виділяють дві категорії населення: міське і сільське. Крім того, залежно від форми господарської діяльності, способу життя, виділяють осіле, напівосіле (напівкочове) і кочове населення.

Всі населені пункти поділяються на два основних типи-міські та сільські, хоча до цих пір визначення критеріїв їх розподілу залишається спірним питанням. При цьому більш чітке визначення було вироблено для міст. Все різноманіття критеріїв, що застосовуються національними статистичними

комітетами при визначенні міст, можна звести до чотирьох типів: 1) число жителів (проте єдиний ценз людності в світі відсутній); 2) адміністративний статус; 3) щільність населення, або густота забудови; 4) господарські функції (рід занять населення).

В містах мешкає 47 % населення Землі й ця частка постійно зростає. Історичний процес збільшення ролі міст в житті суспільства, широке поширення міського способу життя та міської культури називається **урбанізацією**.

Для сучасної урбанізації характерна гіперурбанізація, концентрація населення у великих містах з людністю понад 1 млн осіб. Найбільше міст-мільйонерів у Китаї (50), США (45), Індії (23), Бразилії (16).

Для сучасної урбанізації характерне також зростання приміських зон – **субурбанізація**, що призводить до утворення **міських агломерацій**.

Внаслідок злиття агломерації утворюють **мегаполіси або мегалополіси** (від грец. *megalu* - великий і *polis* - місто) – суцільні смуги міського розселення.

У США виділяють мегалополіси, в яких мешкає понад 1/2 населення країни: Приатлантичний, або «Бос-Ваш» (Бостон - Вашингтон) – 60 млн осіб, Приозерний, або «Чіпіттс» (Чикаго - Детройт - Пітсбург) – 40 млн осіб; Каліфорнійський, або «Сан-Сан» (Сан-Франциско - Сан-Дієго) – 25 млн осіб; Східнофлоридський (Маямі - Вест-Палм-Біч) і Примексиканський (Х'юстон - Новий Орлеан). Два останніх мегалополіси перебувають на стадії формування, кількість мешканців у них становить близько 10 млн осіб. У Японії утворився мегалополіс Токкай (Токіо - Нагоя - Осака) з кількістю населення понад 55 млн осіб (це близько половини населення країни).

Рекордсменом за кількістю населення став мегалополіс Європейський – близько 100 млн. осіб, або майже 1/4 населення Європи.

У багатьох країнах, що розвиваються, поширена **хибна урбанізація** (псевдоурбанізація) – збільшення чисельності міського населення за відсутності якісного благоустрою та міських комунікацій. В результаті формуються **міські нетрі** і складна екологічна ситуація.

Незважаючи на процеси урбанізації близько половини жителів Землі мешкає в **сільських поселеннях**. Особливо висока частка сільського населення в Азії – 65 %, Африці – 70 %. У Китаї та Індії, наприклад, частка сільського населення становить відповідно 70 і 73 %. Лідирують за цим показником країни Тропічної Африки (Руанда, Бурунді, Уганда) та Південної Азії (Бутан, Непал).

Завдання до лабораторної роботи

Завдання 1. Побудуйте та проаналізуйте діаграми «Розподіл населення Землі з висотою), «Розподіл населення Землі за показником віддаленості

проживання від моря» (за даними табл. 16.1). Чи існує залежність між зазначеними в таблиці показниками.

Таблиця 16.1.

Розподіл населення Землі з висотою та віддаленістю від моря

Абсолютні висоти, м	Частка населення	Відстань від моря, км	Частка населення
Нижче 200 м	56,2	0-50	27,5
200-500	24,0	50-100	22,7
500-1000	11,6	100-500	23,5
1000-1500	4,4	500-1000	17,7
1500-2000	2,3	Понад 1000	6,6
Вище 2000	1,5		

Завдання 2. Проаналізуйте дані таблиці 16.2 та карту густоти населення світу (додаток В). Як відрізняється щільність населення по регіонах світу? Які чинники впливають на розміщення населення? Виділіть у світі райони найбільшої концентрації населення, встановіть регіони світу з найменшою густиною населення і поясніть, до яких територій Землі вони приурочені. Наведіть приклади країн світу, для яких притаманні значні внутрішні відмінності у густоті населення.

Таблиця 16.2.

Середня густина населення у розрізі регіонів світу станом на 2022 рік

Регіон	Густина населення, осіб на км ²	Регіон	Густина населення, осіб на км ²
Світ загалом		Азія	134,6
<i>Африка</i>	43	Західна Азія	52
Північна Африка	31	Центральна Азія	10
Західна Африка	63	Південна Азія	200
Східна Африка	65	Східна Азія	136
Центральна Африка	26	Південно-Східна Азія	136
Південна Африка	25	<i>Північна Америка</i>	16
<i>Європа</i>	87	<i>Латинська Америка</i>	39
Західна Європа	171	Центральна Америка	66
Східна Європа	16	Карибський басейн	180
Північна Європа	52	Південна Америка	22
Південна Європа	116	<i>Австралія та Океанія</i>	4

Завдання 3. Користуючись даними таблиці 16.3 визначте та порівняйте основні характеристики сільського розселення п'яти областей України. Порівняйте їх з загальноукраїнськими.

Населення України, 2020 р

	Територія (км ²)	Середня чисельність за 2020 (осіб)			Кількість сільських населених пунктів
		все населення	міське	сільське	
Україна	603,7	42444919	29159659	13285260	28441
області					
Вінницька	26,5	1580632	790316	790316	1461
Волинська	20,1	1039684	538556,3	501127,7	1054
Дніпропетровська	31,9	3238439	2704097	534342,4	1435
Донецька	26,5	4211332	3815467	395865,2	1118
Житомирська	29,9	1234868	721162,9	513705,1	1613
Закарпатська	12,8	1257991	462940,7	795050,3	579
Запорізька	27,2	1727733	1328627	399106,3	915
Івано-Франківська	13,9	1378555	594157,2	784397,8	765
Київська	28,1	1746674	1075951	670722,8	1126
Кіровоградська	24,6	960302	599228,4	361073,6	995
Луганська	26,7	2173207	1886344	286863,3	781
Львівська	21,8	2530435	1528383	1002052	1850
Миколаївська	24,6	1143050	773844,9	369205,2	894
Одеська	33,3	2382607	1584434	798173,3	1125
Полтавська	28,7	1418281	867988	550293	1810
Рівненська	20,1	1162084	550827,8	611256,2	1000
Сумська	23,8	1097881	745461,2	352419,8	1466
Тернопільська	13,8	1054354	463915,8	590438,2	1023
Харківська	31,4	2695781	2162016	533764,6	1679
Херсонська	28,5	1049945	640466,5	409478,6	658
Хмельницька	20,6	1278072	709330	568742	1414
Черкаська	20,9	1223981	689101,3	534879,7	824
Чернівецька	31,9	906647	383511,7	523135,3	398
Чернігівська	8,1	1024297	650428,6	373868,4	1481
м. Київ	0,84	2928087	2928087	0	

Основних показників сільського розселення є п'ять і вони розраховуються за такими формулами:

1) Частка сільського населення $Чс.н. = Нс / Нзаг.$, де $Нс$ – сільське населення, $Нзаг.$ – загальна кількість населення

2) Густина (щільність) сільського населення $\Gamma_{нас} = Нс / S$, де $Нс$ – сільське населення, S – площа території;

3) Густина сільських поселень на 100 км² $K = Пс / S$ де, $Пс$ – сільські поселення, S – площа території;

4) Середня відстань між поселеннями $P = \sqrt{S / Пс}$, де S – площа території, $Пс$ – кількість сільських поселень;

5) Середня людність сільських поселень $L = Нс / Пс$, де $Нс$ – сільське населення, $Пс$ – сільські поселення.

Обрахунки звести в таблицю 16.4

Таблиця 16.4

Показники сільського розселення України, станом на 2020 рік

Україна/місто	Частка сільського населення	Густина (щільність) сільського населення	Густина сільських поселень	Середня відстань між поселеннями	Середня людність сільських поселень
Україна					
Вінницька					
Волинська					

Картографічна робота. Нанесіть на контурну карту найбільші агломерації (позначте пунсонами) і мегалополіси (позначте кольором, як об'єднання великих міст в один ареал) світу. Проаналізуйте особливості їх розміщення. Обґрунтуйте, з чим пов'язане їх зростання?

Таблиця 16.5

Найбільші агломерації світу станом на 2020 рік

№	Місто	Країна	Населення	Площа, км ²	Щільність населення /км ²
1	Токіо - Йокогама	Японія	37 239 000	8 547	4 400
2	Джакарта	Індонезія	26 746 000	2 784	9 600
3	Сеул - Інчхон	Республіка Корея	22 868 000	2 163	10 600
4	Делі	Індія	22 826 000	1 943	11 800
5	Шанхай	КНР	21 766 000	3 497	6 200
6	Маніла	Філіппіни	21 241 000	1 437	14 800
7	Карачі	Пакистан	20 877 000	803	26 000
8	Нью-Йорк	США	20 673 000	11 642	1 800
9	Сан-Паулу	Бразилія	20 568 000	3 173	6 500
10	Мехіко	Мексика	20 032 000	2 046	9 800
11	Пекін	КНР	18 241 000	3 497	5 200
12	Гуанчжоу - Фошань	КНР	17 681 000	3 173	5 600
13	Мумбаї	Індія	17 307 000	546	31 700
14	Осака - Кобе - Кіото	Японія	17 175 000	3 212	5 300
15	Москва	Росія	15 788 000	4 403	3 600
16	Каїр	Єгипет	15 071 000	1 658	9 100
17	Лос-Анджелес	США	15 067 000	6 299	2 400
18	Калькутта	Індія	14 630 000	1 204	12 100
19	Бангкок	Таїланд	14 544 000	2 331	6 200
20	Дакка	Бангладеш	14 399 000	324	44 500

21	Буенос-Айрес	Аргентина	13 776 000	2 642	5 200
22	Тегеран	Іран	13 309 000	1 360	9 800
23	Стамбул	Туреччина	12 919 000	1 347	9 600
24	Шеньчжень	КНР	12 506 000	1 748	7 200
25	Лагос	Нігерія	12 090 000	907	13 300
26	Ріо-де-Жанейро	Бразилія	11 616 000	2 020	5 700
27	Париж	Франція	10 869 000	2 845	3 800
28	Нагоя	Японія	10 183 000	3 820	2 70

Таблиця 16.6

Мегаполіси світу

Назва мегаполісу	Країна	Міста, що входять
БОСВАШ	США	Бостон, Нью-Йорк, Філадельфія, Балтимор, Вашингтон
ЧИПІТТС	США	Чикаго, Детройт, Клівленд, Піттсбург
САН-САН	США	Сан-Франциско, Лос-Анжелес, Сан-Дієго
ТОКАЙДО	Японія	Токіо, Йокогама, Осака, Кобе, Кіото
БЛАКИТНИЙ БАНАН	Великобританія, Бельгія, Нідерланди, Німеччина, Швейцарія, Італія	Бредфорд, Лідс, Ліверпуль, Манчестер, Бірмінгем, Лондон, Амстердам, Гаага, Роттердам, Брюссель, Антверпен, Ейндговен, Рур, Дюссельдорф, Кельн, Франкфурт-на-Майні, Люксембург, Штутгарт, Страсбург, Цюрих, Турин, Мілан, Генуя
ЛОН-ЛІВ	Великобританія	Лондон, Бірмінгем, Манчестер, Ліверпуль
ЗОЛОТИЙ ТРИКУТНИК ЯНЦЗИ	Китай	Шанхай, Нанкін, Ханчжоу, Сучжоу, Нінбо
ПАЦА ТИГРА	Китай	Гонконг, Шеньчжень, Гуанчжоу
РІО-САН	Бразилія	Ріо-де-Жанейро, Сан-Паулу

Запитання для самопідготовки.

1. Основні риси розміщення населення в світі. Чинники розміщення населення.
2. Поняття щільності (густоти) населення. Щільність населення світу
3. Розселення населення: визначення. Системи розселення.
4. Міста. Критерії виділення міст. Класифікація міст.
5. Урбанізація: переваги і недоліки. Регіональні відмінності урбанізації. Псевдоурбанізація, субурбанізація, рурбанізація, джентрифікація.
6. Агломерація, конурбація, мегалополіс: визначення і приклади. Проблеми, що виникають в агломераціях.
7. Типи сільських поселень, особливості їх розміщення. Основні показники сільського населення.

Тести для самоконтролю

1. Назвіть дві основні форми розселення осілого населення:
а) фермерське; б) сільське; в) групове;
2. Яким показником оцінюють рівень урбанізації території?
а) частка міських поселень; б) кількість міського населення
в) частка міського населення; г) кількість міст
3. У якій країні щільність населення є найнижчою?
а) Бангладеш; б) Пакистан; в) Японія; г) Монголія; д) Китай
4. Які території заселені більш щільно? Вкажіть дві відповіді.
а) низовини Австралії; б) степи Азії; в) приморська смуга Європи;
г) південно-західний Китай; д) приморська смуга Латинської Америки
5. Зростання населення міст за рахунок неконтрольованого притоку населення, без підвищення якості благоустрою і комунікацій називається:
а) контрурбанізація; б) курбанізація;
в) псевдоурбанізація; г) субурбанізація
6. Рівень заселеності певної території; кількість постійного населення, що проживає на одиниці площі це:
а) щільність населення; б) відтворення населення;
в) розселення населення; г) розміщення населення
7. Яка міська агломерація є найбільшою у світі?
а) Нью-Йорк; б) Мумбаї; в) Делі; г) Сан-Паулу; д) Токіо
8. У яких регіонах світу переважає сільське населення? Виберіть 2 варіанта відповіді
а) Африка; б) Європа; в) Північна Америка;
г) Азія; д) Латинська Америка; е) Австралія і Океанія
9. З'єднайте терміни з їх визначенням
 1. Джентрифікація а) поширення в сільських населених пунктах міського способу життя
 2. Рурбанізація б) відтік міського населення у передмістя
в) скупчення населених пунктів, які об'єднані в єдине ціле економічними, трудовими, соціальними, культурно-побутовими, та іншими зв'язками
 3. Конурбація г) реконструкція і оновлення будівель в раніше непривабливих частинах міста та асоційований з ними переїзд до району багатших мешканців
 4. Агломерація
 5. Субурбанізація д) промислова агломерація

Практична робота № 6-7

РАСОВИЙ ТА ЕТНІЧНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ

Мета: ознайомитися з особливостями формування основних та перехідних рас, проаналізувати расові відмінності регіонів світу, вивчити етнічну структуру населення світу за лінгвістичною ознакою, засвоїти класифікацію країн за етноструктурною ознакою та географією компактного проживання найбільших за людністю етносів.

Теоретичні відомості

Раси – це історично сформовані ареальні групи людей, які виділяють за спільним походженням, подібністю зовнішніх і фізіологічних ознак, що передаються спадково.

Людство належить до єдиного біологічного виду *Homo Sapiens*. Внаслідок внутрішньовидових мутацій, які відбувалися у людських популяціях, що жили у відмінних природних умовах, поступово сформувалися расові (антропологічні) ознаки: колір шкіри, волосся, очей, форма черепа, пропорції тіла, розвиток третинного волосяного покриву, форма зубів, переважаючі групи крові та генів. За цими ознаками виділяють чотири великі раси – європеїдну, негроїдну, монголоїдну, австралоїдну, а також перехідні і змішані расові типи.

Етнос – (від грец. суспільство, народ, плем'я, група) – стійка сукупність людей, що історично склалася; рід, плем'я, народність, нація, які мають загальні відносно стабільні особливості культури (у тому числі мову) і психіку, а також усвідомлюють свою єдність і відмінність від інших таких же утворень.

Кожен етнос проходить стадії етногенезу. **Етногенез** це процес формування і розвитку народу. Етногенез діє постійно і протікає в двох формах: 1) еволюція етносу, 2) трансформація етносу.

В процесі етногенезу відбувається етнічне об'єднання і етнічний розподіл.

Переважають у сучасному світі процеси етнічного об'єднання. Розрізняють наступні різновиди етнічного об'єднання: 1) консолідація міжетнічна і внутрішньо етнічна; 2) етнічна асиміляція; 3) міжетнічна інтеграція; 4) етногенетична міксація.

Сучасній науці досить складно визначити точну кількість народів на Землі, і на якій стадії розвитку вони знаходяться. Найбільша величина, що часто зустрічається в літературі від 2000 до 2500 етносів, що знаходиться на стадіях розвитку від племен до націй і що відрізняються між собою за чисельністю, від декількох осіб (наприклад, окремі групи індіанців США) до етносів з чисельністю понад 100 млн. осіб. Райони, у народів яких історично склалися загальні або схожі форми культури і побуту, називаються історико-етнографічними областями.

При усіх відмінностях, існуючих між етносами, багато хто з них має загальні риси, на цій підставі проводяться класифікації народів за спільністю або схожістю окремих ознак. Найпоширеніші класифікації: 1) за чисельністю; 2) мовою; 3) територіально-географічною ознакою; 4) за характером розселення.

Найпоширенішою є лінгвістична класифікація народів світу. Таксономічні ранги народів світу, прийняті в лінгвістичній класифікації народів:

- СІМ'Я;
- Група;
- Підгрупа (виділяється не в усіх сім'ях);
- Підрозділ (виділяється не в усіх сім'ях);
- Етнос.

Таблиця 1

Лінгвістична класифікація народів світу

(виділені народи найбільші за чисельністю населення в межах сімей)

Мовні сім'ї, групи	Етноси
<i>Індоєвропейська мовна сім'я</i>	
Індоарійська	Хіндустанці, бенгальці, пенджабці, маратхі, біхарці, цигани, непальці, синдхи
Романська	Іспанці, португальці, каталонці, галісійці, італійці, фріулі, ладіни, французи, провансальці, валлони, румуни, молдавани, мексиканці, бразильці, колумбійці, венесуельці, аргентинці чилійці та інші етноси Латинської Америки.
Германська	<i>Північно-германська підгрупа:</i> шведи, норвежці, данійці, ісландці, фарерці; <i>Західно-германська підгрупа:</i> німці, австрійці, люксембуржці, ельзасці, фламандці, фрізи, голландці, англійці, шотландці, ольстерці, африканери-бури
Слов'янська	<i>Східно-слов'янська підгрупа:</i> українці, росіяни, білоруси; <i>Західно-слов'янська підгрупа:</i> поляки, чехи, словаки, лужицькі серби; <i>Південно-слов'янська підгрупа:</i> болгары, македонці, серби, хорвати, словенці, чорногорійці, боснійці
Іранська	<i>Східно-іранська підгрупа:</i> афганці, осетини, ягнобці, та інші етноси Паміру; <i>Західно-іранська підгрупа:</i> перси, курди, таджики, белуджі; <i>Памірська підгрупа:</i> вакханці, шугнанці, ішкашими

Кельтська	Ірландці, уельські, британці
Балтійська	Литовці, латвійці
Албанська	Албанці
Вірменська	Вірменці
Грецька	Греки
<i>Кавказька мовна сім'я</i>	
	Грузини, свани, мергели, лази
<i>Північно-кавказька мовна сім'я</i>	
Нахсько-дагестанська	Чеченці, аварці, лезгини
Абхазо-адигейська	Абхазы, адигейці, черкеси, кабардинці
<i>Уральська мовна сім'я</i>	
Фінсько-угорська	Угорці, фіни, карели, естонці, комі, мордва, марійці, удмурти, ханти, мансі, саами
Самодійська	Ненці, нганасани, селькупи
<i>Алтайська мовна сім'я</i>	
Тюркська	Турки, азербайджанці, туркмени, чуваші, татари, башкири, киргизи, казахи, каралпаки, караїми, узбеки, уйгури, якути, долгани, алтайці, тувинці
Монгольська	Монголи, буряти, калмики
Тунгусо-Маньчжурська	Маньчжури, евени, евенки, нанайці
<i>Сіно-тибетська мовна сім'я</i>	
Китайська	Китайці, дунгане
Тібето-бірманська	Тібетці, м'янма, качарі, іцзу
Західно-гімалайська	Камаурі, лахумі
<i>Тайська мовна сім'я</i>	
Тайська	Сіамці, лао, таї,
Лі	Лі
Гелао	Гелал
Дун-шунська	Дун, шун
<i>Австро-азійська мовна сім'я</i>	
В'єтська	В'єти, мірнгі
Мон-кхмерська	Мони, кхмери
Мяо-яо	Мяо, яо
Мунда	Мунди, сантали, хо, корку, савара

Паунг-ва	Ва, палаунг
Малаккська	Етноси півострова Малакка
<i>Дравідійська мовна сім'я</i>	
	Таміли, каннара, телугу, маври, малаяли, гонди
<i>Андаманська мовна сім'я</i>	
	Андаманці, джарави, ереви
<i>Чукотсько-корякська мовна сім'я</i>	
	Чукчі, коряки, ітельмени
<i>Ескімосо-алеутська мовна сім'я</i>	
	Ескімоси, алеути
<i>Австронезійська мовна сім'я</i>	
Індонезійська	Яванці, сунди, малайці, малагасійці (мальгаші)
Полінезійська	Маорійці, самоанці, гавайці, тонга, таїтяни
Меланезійська	Фіджійці, вануатуанці
Мікронезійська	Маршальці, чаморо
<i>Австралійська мовна сім'я</i>	
	200-500 корінних етносів Австралії
<i>Папуаська мовна сім'я</i>	
	700-1000 корінних етносів Нової Гвінеї
<i>Мови індіанців Америки</i>	
Сім'я на-дене	Індіанці Канади
Північно-американська сім'я	Індіанці Канади і США
Центрально-американська сім'я	Індіанці Мексики і США
Сім'я чібча-паес	Індіанці Центральної Америки
Андська сім'я	Індіанці Перу, Болівії, Еквадору, Чилі, Аргентини
Екваторіально-туканоанська	Індіанці Парагваю і Бразилії
Же-пано-карибська сім'я	Індіанці екваторіальної зони Південної Америки та Карибського регіону
<i>Семіто-хамітська мовна сім'я</i>	
Семітська	Араби, євреї, тиграї
Берберська	Бербери, туареги
Кушитська	Оромо, сомалійці
Чадська	Хауса, котоко

Єгипетська	Коптська (давньоєгипетська) мова, якою користуються в богослужіннях єгиптяни-християни
<i>Нігеро (конго)-кордофанська мовна сім'я</i>	
Нігер-конго	Народи банту: руанда, конго, шуні, рунді, зулу, банда, фульбе
<i>Ніло-сахарська мовна сім'я</i>	
Шарі-нільська	Нубійці, масаї, нілоти
Сахарська	Тубу, загава
Сонгаї	Сонгаї, маба, фур, комма
<i>Койсанська мовна сім'я</i>	
	Сан (бушмени), кой-коїн (готтентоти), сандале, хатса
<i>Етноси, які не входять до жодної мовної сім'ї</i>	
	Баски, корейці, японці, айни, юкагіри, нівхи, кети, буриші, тараска, зуні

Етнічні кордони не завжди збігаються з державними, тому за ознакою етнічного складу виділяють наступні види держав:

1. Моноетнічні держави, в яких частка етноменшин не перевищує 10%.
2. Переважно моноетнічні держави, в яких частка етнічної нації, перевищує 65%, існують досить значні етноменшини.
3. Двоетнічні держави - існує домінування двох етносів та незначна частка (до 10 %) етноменшин.
4. Поліетнічні держави поділяються на кілька підтипів.
 - Держави з трьома і більше ареалами проживання корінних етносів, один із яких суттєво переважає (понад 65%).
 - Держави з трьома і більше ареалами проживання корінних етносів, жоден із яких не має кількісної переваги над іншими.
 - Держави колонізаційного типу з расово змішаним населенням і досить великою часткою аборигенів.
 - Держави колонізаційного типу з расово змішаним населенням і порівняно невеликою часткою аборигенів (до 10 %).

Завдання для обговорення на практичній роботі

Завдання 1. Використовуючи карту Раси світу, дайте відповіді на наступні запитання:

1. Яка класифікація рас використовується в легенді карти?

2. Які особливості географії великих рас? Який зв'язок спостерігається між районами формування великих рас і расовим складом

населення цих районів?

3. Які основні зони контактів народів великих рас можна виділити на карті світу? Які змішані і перехідні расові форми між ними утворились?

4. В яких районах світу спостерігається найбільш різноманітний в расовому відношенні склад населення? В яких регіонах ця різноманітність менш виражена? Яку роль в цьому відіграли природні умови і особливості заселення території?

Завдання 2. Проаналізуйте карту «Етнічний склад України» (Додаток Г). Для цього визначте:

1. Який спосіб застосовано для відображення етнічного складу населення нашої країни на карті «Етнічний склад населення України»?

2. Чому застосовано вказаний метод? В чому його переваги і недоліки?

3. Як відображено на карті розміщення національних меншин?

4. Чи усі нації і народності, що проживають на території України, перераховані в легенді карти? Який для цього застосовано принцип відбору і чому?

5. Яка класифікація народів України відображена в легенді карти?

6. До якої мовної сім'ї і групи відноситься та чи інша етнічна спільність?

2. Які особливості природи і господарства основної території проживання певного народу?

3. В чому складаються особливості рисунку розселення етнічної спільності, що розглядається і чим вони пояснюються?

4. Де, крім основної етнічної території, проживають значні групи даного народу? Чи є суттєві розбіжності в природі і господарстві цих територій у порівнянні з основним ареалом розселення народу?

5. В оточенні яких народів проживає етнічна спільність, що розглядається?

6. Які споріднені даному народу нації і народності живуть на території нашої країни і в яких районах вони зосереджені?

7. Які національні особливості побуту віросповідання, ведення господарства та традиції притаманні даному етносу?

Щоб детальніше вивчити народи України рекомендується заздалегідь окремим студентам підготувати коротке повідомлення про етногенез окремих націй і народів України. В цих повідомленнях необхідно висвітлити історію формування певної етнічної спільноти, райони поширення племен, з яких сформувався даний народ, його мова і особливості побуту.

Картографічна робота. На контурну карту нанесіть ареали проживання представників перехідних расових форм

Тести для самоконтролю

1. Найпоширенішою мовою у світі є мова:
а) хінді; б) китайська; в) англійська; г) арабська
2. Найбільшою мовною сім'єю є:
а) індоєвропейська; б) алтайська; в) уральська; г) китайсько-тибетська
3. Вкажіть рядок з назвами етносів, серед яких усі є корінними на території України:
а) росіяни, кримські татари; б) кримські татари, караїми, кримчаки;
в) чехи, угорці, румуни; г) греки, албанці, караїми
4. Яка країна відноситься до двонаціональних?
а) Канада; б) Німеччина; в) Велика Британія; г) Італія
5. Як називають раси, що утворюються внаслідок змішування різних рас (нащадків змішаних шлюбів)?
а) ареальні; б) змішані; в) пограничні; г) перехідні
6. Як називають нащадків від шлюбів європеїдів і монголоїдів?
а) мулати; б) мальгаші; в) малайці; г) самбо; д) метиси
7. Яка перехідна раса сформувалася на південно-східній межі розселення південних європеїдів у зоні контакту з австралоїдами?
а) драввідійська; б) ефіопська; в) уральська; г) малайська
8. Як називають нащадків від шлюбів негроїдів та монголоїдів? Вкажіть дві відповіді
а) самбо; б) малайці; в) метиси; г) мулати; д) мальгаші
9. Установіть відповідність між національними та етнічними меншинами і місцями їх компактного проживання на території України:

1. Румуни	а) Житомирська
2. Поляки	б) Полтавська
3. Гагаузи	в) Чернівецька
4. Греки	г) Одеська
	д) Донецька
10. Установіть відповідність між етнографічними групами українців та районами й областями їх компактного проживання:

1. Бойки	а) Закарпатська область
2. Поліщуки	б) Карпати
3. Слобожани	в) Харківська область
4. Русини	г) Полісся

Практична робота № 8

РЕЛІГІЇ СВІТУ, РОЗВИТОК ЦИВІЛІЗАЦІЙ

Мета – сформуванати знання щодо зародження релігій світу, їх розповсюдження; вивчити зародження, розвиток існування та занепад цивілізацій.

Теоретичні відомості

Релігія – це система поглядів, світосприймання і світовідчуття, яка передає віру людей у реальне існування Бога і має зовнішні прояви у поведінці, побуту та спеціальних атрибутах.

Сучасні релігії поділяють на світові, національні та місцеві.

До світових релігій належать *християнство, буддизм та іслам.*

Християнство - найпоширеніша світова релігія, що виникла на Близькому Сході, в Палестині. Її сповідує понад 2 млрд. осіб. Гілками християнства є:

Православ'я (існує дві групи церков Східні та Стародавні Східні). Нараховується близько 308 млн. прихильників православ'я;

Католицизм – сповідує понад 1 млрд. осіб;

Протестанство. Напрями протестантства є лютеранство, кальвінізм, англіканство, баптизм, адвентизм, п'ятидесятництво та ін.

Іслам – наймолодша світова релігія та друга за кількістю віруючих після християнства (понад 1,2 млрд. осіб). Іслам поділений на дві основні конфесії – сунізм і шиїзм, кожна з яких поділена на течії. На сучасному етапі до мусульманського простору входить 120 країн світу. У 35 країнах мусульмани становлять більшість населення, у 28 країнах іслам є державною релігією.

Буддизм найстаріша світова релігія, яка виникла на території Індії. Течіями буддизму є махаяна та хінаяна. Кількість буддистів у світі становить від 325 до 700 млн. осіб, з яких 56% с прибічниками махаяни. Особливим напрямком буддизму (відгалуження махаяни) с ламаїзм.

Національні релігії переважно сповідують окремі етноси. До них належать: *ведизм* (вірування стародавніх племен індоаріїв); *індуїзм* (національна релігія Індії, яка виникла на основі ведизму, сповідують 700-800 млн. осіб); *сикхізм* (національна релігія Індії, що виникла у Пенджабі, сповідують 18 млн. осіб); *зороастризм* (національна релігія Ірану до його завоювання арабами, яка сформувалась під впливом іудаїзму, сповідують 190-230 тис. осіб); *конфуціанство* (національна релігія Китаю, сповідують 0,5 млрд. осіб); *синтоїзм* (національна релігія Японії, сповідують 2,8 млн. осіб); *іудаїзм* (послідовниками є євреї, сповідують 13-18 млн. іудеїв); джайнізм, даосизм та інші.

Місцеві (первісні або традиційні) вірування покладено в основу практично усіх світових і національних релігій. Але місцеві вірування не відображені у священних книгах чи інших писемних джерелах) а передаються з покоління в покоління. До первинних вірувань належить тотемізм, анімізм, шаманізм, фетишизм, магія, культ предків, політеїзм. Традиційні вірування сповідує приблизно 100-115 млн. осіб. Найбільше таких людей в Африці, 70-75 млн. осіб, які заселяють континент південніше Сахари.

Завдання для обговорення на практичній роботі

Завдання 1. Використовуючи додаткову літературу та інтернет-джерела, підготуйте повідомлення про одну з цивілізацій (за вибором). Охарактеризуйте історію зародження, етапи розвитку, регіони поширення, особливості культури і побуту та ін.

1. Давньоєгипетська цивілізація;
2. Шумерська цивілізація.
3. Ассирійська цивілізація.
4. Вавилонська цивілізація. I
5. Еллінська цивілізація.
6. Мінойська цивілізація.
7. Греко-римська цивілізація.
8. Персидська цивілізація.
9. Фінікійська цивілізація.

Завдання 2. Використовуючи додаткову літературу та інтернет-джерела, підготуйте повідомлення про одну з релігій (за вибором). Охарактеризуйте історію зародження, етапи розвитку, регіони поширення, культові споруди.

1. Первісні вірування та їхня географія.
2. Національні релігії (*індуїзм, конфуціанство, синтоїзм, іудаїзм*), їх поширення.
3. Географія християнства.
4. Географія ісламу.
5. Географія буддизму.

Завдання 3. В процесі обговорення доповідей з'ясуйте:

Як релігія впливає на спосіб життя населення? Наведіть конкретні приклади?

Як на Вашу думку у подальшому змінюватиметься релігійний склад населення окремих країн світу та України? Які чинники цьому сприятимуть?

Завдання 4. Використовуючи матеріали лекції та додаткову літературу заповніть таблицю 3 «Напрями протестантства».

Таблиця 3.

Напрями протестантства

Напрямок протестантства	Час виникнення та засновник релігійного напрямку	Країна поширення

Картографічна робота. Нанесіть на контурну карту світу шляхи поширення світових релігій.

Тести для самоконтролю

- Назвіть країни, де більшість населення сповідує православ'я:
а) Хорватія; б) Данія; в) Бразилія; г) Швеція;
д) Греція; е) Польща; є) Угорщина; ж) Іспанія
- Назвіть країну, де більшість населення сповідує синтоїзм
а) Сирія; б) Японія; в) Сенегал; г) Сінгапур
- Виберіть зі списку національні релігії
а) католицизм; б) іудаїзм; в) синтоїзм; г) іслам; д) індуїзм
- Релігії, які поширилися серед народів різних країн і різних континентів
а) світові; б) міжнародні; в) державні; г) традиційні
- Назвіть країни, де більшість населення сповідує іслам.
а) Ізраїль; б) Малайзія, в) Туреччина; г) Азербайджан;
д) Бруней; е) Казахстан; є) Пакистан; ж) США.
- Яку частку (%) в населенні світу становлять християни
а) 20,12; б) 5,89; в) 5,80; г) 3,42; д) 17,33; е) 13,34; ж) 33,4
- Вкажіть відповідність між країною та релігією, що сповідує більшість населення цієї країни.
1. Албанія а) католицизм
2. Японія б) синтоїзм
3. Італія в) протестантизм
4. Швеція г) православ'я
5. Грузія д) іудаїзм
6. Ізраїль е) іслам

РОЗДІЛ 6

Цивілізаційний розвиток та глобальна безпека людства.

Лабораторна робота № 18

ОЦІНКА ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ

Мета: ознайомитися з показниками якості життя населення, навчитися оцінювати якість життя населення різних країн світу. Виявити основні проблеми, пов'язані з якістю життя в різних країнах світу та в Україні.

Теоретичні відомості

Географія способу життя – це наука, що вивчає геопросторову диференціацію людської діяльності у її індивідуальних проявах і тісних зв'язках з географічним середовищем. У рамках географії способу життя досліджуються різноманітні питання: який побут оточує людей, як працюють, як розподіляють свої доходи, як вони проводять вільний час, як формуються сімейні

стосунки, яка соціальна організація суспільства, яку релігію сповідують, якими цивілізаційними цінностями дорожать тощо.

У широкому значенні «*спосіб життя*» – це соціокультурне явище, яке увібрало в себе історичний досвід, суспільні цінності, ставлення до навколишнього світу, яке виявляється у вигляді певної системи життєдіяльності, що має чіткі цивілізаційні ознаки.

У вузькому значення «*спосіб життя*» - складена у певних культурно-історичних умовах система найтипівіших, незмінно повторюваних щодня способів організації діяльності індивідів з метою задоволення основних потреб людини.

На підставі класифікації людських потреб структуру способу життя формують такі елементи:

- спосіб отримання засобів до існування, що визначається трудовою діяльністю, яка сильно впливає на інші елементи структури способу життя;
- спосіб організації побуту, що охоплює діяльність людини для забезпечення себе і своєї родини житлом, їжею, одягом, лікуванням, освітою;
- спосіб реалізації духовного потенціалу, який виявляється через діяльність людини у політичному, релігійному, культурному інститутах суспільства;
- спосіб організації відпочинку.

Рівень життя – це категорія, яка характеризує ступінь задоволення матеріальних, соціальних і духовних потреб населення країни, регіонів чи окремих соціальних груп.

Рівень життя – це інтегральний показник, обчислюючи який, за підходами

ООН, враховують такі компоненти: здоров'я населення, споживання продуктів харчування, зайнятість і умови праці, освіта, житлові умови, соціальне забезпечення, одяг, рекреація, права людини. Перелічені ознаки оцінюють кількісними та якісними показниками. Інтегральним виразником рівня життя населення є показник індексу людського розвитку (UIP). Індекс людського розвитку розраховують на підставі кількох показників – ВВП на одного жителя, рівень освіченості, очікувана тривалість життя.

Якість життя - інтегральний показник соціально-економічних екологічних, політичних і культурно-ідеологічних умов життєдіяльності населення. Щоб визначити якість життя населення, треба проаналізувати перелічені групи показників, порівнявши їх із нормативними (або мінімально чи максимально допустимими) критеріями.

1. **Екістичні** показники – ступінь комфортності природних умов для проживання людей; санітарно-гігієнічні умови поселень; забрудненість навколишнього середовища; площа лісів і зелених насаджень; площа природно-заповідного фонду; розораність земель; площа території, зайнята кар'єрами та промисловими зонами; щільність населення; рівень урбанізації; транспортна пов'язаність поселень, якість транспортних мереж тощо.

2. **Економічні** – ВВП на одного мешканця з урахуванням паритету купівельної спроможності; рівень особистих доходів населення; особливості ринку праці, зокрема рівень економічної активності, рівень безробіття, рівень безпеки праці, ступінь прогресу технологічних процесів; структура господарського комплексу за формами власності.

3. Соціальні:

- демографічні
- споживчі
- побутові умови та якість сфери обслуговування;
- політичні умови та правовий захист населення.

4. **Культурно-цивілізаційні** – рівень письменності, функціональна неграмотність, рівень освіченості, релігійність населення; ставлення людей до національних традицій; книгодрукування, доступність до засобів масової інформації: відвідуваність закладів культури; особливості національного менталітету; культурний потенціал регіону.

Загалом усе населення світу, враховуючи споживацькі особливості та екологічні умови життєдіяльності, можна поділити на три планетарні класи: пере споживачі, стійкі споживачі, недоспоживачі.

Світовий банк класифікує всі країни, що є його членами (182), а також всі інші країни з населенням, що перевищує 30 тисяч чоловік (у цілому – 210 країн).

1. Групи країн за рівнем доходів Національні економіки поділяються на дані

групи відповідно до рівня ВВП на душу населення. Виділяються наступні групи: країни з низьким рівнем доходів (785 дол. або менше); країни з рівнем доходів нижче середнього (786 – 3 125 дол.); країни з рівнем доходів вище за середній (3 126 – 9 655 дол.); країни з високим рівнем доходів (9 656 дол. і вище).

Якість і рівень життя населення безпосередньо залежить від забезпеченості продуктами харчування. Критерієм якості життя є доступ населення до питної води. Рівень і якість життя населення характеризує його здоров'я. Здоров'я асоціюється з фізіологічною, психічною, моральною та інтелектуальною здатністю людини виконувати свої соціальні функції.

Питання для обговорення на практичній роботі

1. Охарактеризуйте поняття «спосіб життя», «рівень життя», «якість життя»).
2. Сукупність економічних і соціальних умов та факторів, що впливають на якість життя населення
3. Регіональна специфіка впливу різних чинників на спосіб життя населення.
4. Концепція ООН щодо оцінки рівня життя населення. Система показників якості життя населення.
5. Індекс людського розвитку як інтегральний показник рівня гуманітарного розвитку.
6. Групування країн світу за рівнем людського розвитку.
7. Поняття «соціального розвитку» та «соціального прогресу».
8. Охарактеризуйте територіальну специфіку поширення окремих захворювань серед населення.
9. Проблема відсталості країн і бідності населення.
10. Критерії оцінювання бідності населення.
11. Чи існує проблема бідності в Україні. Якими заходами можна її подолати
12. Продовольча проблема, рівень забезпеченості населення продуктами харчування.
13. Регіональні типи харчування населення.
14. В яких країнах світу виникла проблема недоїдання? В яких переїдання?
15. Забезпечення населення питною водою.
16. Регіональні аспекти здоров'я населення. Показники здоров'я населення
17. Географічні закономірності поширення різних хвороб.
18. Культурно-цивілізаційні риси способу життя.

Тести для самоконтролю

1. Яка наука вивчає геопросторову диференціацію людської діяльності в її індивідуальних проявах та зв'язках із середовищем?

- а) геоурбаністика;*
- б). географія способу життя;*
- в). соціальна екологія;*
- г). економічна географія*

2. Що з переліченого є елементом структури способу життя на основі класифікації людських потреб?

- а). кількість промислових зон;*
- б). золотовалютні резерви;*
- в). спосіб організації відпочинку;*
- г. рівень інфляції в країні*

3. Який показник є інтегральним виразником рівня життя населення за підходами ООН?

- а). рівень урбанізації;*
- б). частка розораних земель;*
- в). щільність населення;*
- г). індекс людського розвитку (ІЛР)*

4. Які показники використовуються для розрахунку Індексу людського розвитку?

- а). рівень доходів, витрати на оборону, кількість релігійних громад;*
- б). забрудненість середовища, права людини, площа лісів;*
- в). ВВП на одного жителя, рівень освіченості, очікувана тривалість життя;*
- г). ВВП, рівень безробіття, кількість лікарів*

5. На які три планетарні класи можна поділити населення світу за споживацькими та екологічними особливостями?

- а). багаті, середній клас, бідні;*
- б). виробники, споживачі, посередники;*
- в). урбанізовані, сільські, кочові;*
- г). переспоживачі, стійкі споживачі, недоспоживачі*

6. До якої групи показників якості життя належить 'рівень особистих доходів населення'?

- а). економічні показники;*
- б). екстичні показники;*
- в). соціальні показники;*
- г). культурно-цивілізаційні показники*

Практична робота № 9-10

ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛЮДСТВА

Мета: Навчитися класифікувати глобальні проблеми, виявляти їхні причинно-наслідкові зв'язки та пропонувати заходи щодо їх мінімізації на основі концепції сталого розвитку.

Теоретичні відомості

Глобальні проблеми сучасності – це сукупність гострих соціоприродних протиріч, які за своїми масштабами охоплюють усю планету, загрожують існуванню цивілізації або її подальшому прогресу та потребують невідкладного розв'язання шляхом консолідації зусиль усієї світової спільноти. Більшість цих проблем почали формуватися ще з часів промислової революції, проте перетворилися на реальну загрозу у другій половині ХХ століття внаслідок науково-технічного прогресу та інтенсифікації господарської діяльності. Ключовою особливістю цих викликів є їхня взаємозалежність: неможливо остаточно розв'язати одну проблему, ігноруючи іншу.

Центральне місце в системі глобальних загроз посідає *екологічна проблема*, яка виражається у руйнуванні природних екосистем, зміні клімату та забрудненні біосфери. Збільшення концентрації парникових газів призводить до глобального потепління, що, своєю чергою, спричиняє танення льодовиків і підняття рівня Світового океану. Це тісно пов'язано з *енергосировинною проблемою* – виснаженням невідновлюваних ресурсів (нафти, газу, вугілля) та необхідністю переходу до «зеленої» енергетики. Антропогенне навантаження на планету посилюється демографічним викликом. У той час як розвинені країни зіштовхуються зі старінням нації, у країнах «Глобального Півдня» спостерігається демографічний вибух, який загострює *продовольчу проблему* та проблему дефіциту прісної води.

Соціально-економічний аспект глобалізації проявляється у *проблемі подолання відсталості країн, що розвиваються*, відомій як розрив «Північ – Південь». Ця нерівність стає підґрунтям для поширення епідемій, міжнародного тероризму та неконтрольованої міграції. Окрему групу становлять політичні виклики, насамперед загроза використання ядерної зброї та збереження миру. Крім того, людство виходить на нові рубежі, що породжує проблеми мирного освоєння космічного простору та раціонального використання ресурсів Світового океану.

Сучасна стратегія виживання людства базується на концепції сталого розвитку, що була проголошена ООН. Вона передбачає таку організацію життєдіяльності, при якій економічне зростання не супроводжується деградацією довкілля, а задоволення потреб нинішнього покоління не ставить під загрозу можливість майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби.

Це вимагає відмови від споживацького ставлення до природи та переходу до циркулярної економіки, де ресурси використовуються максимально ефективно та повторно.

Завдання до лабораторної роботи

Завдання 1. Розробка інформаційної кампанії – привернути увагу до однієї з глобальних проблем.

1. Виберіть проблему:

- 1.1. Проблема війни та миру
- 1.2. Проблема тероризму
- 1.3. Екологічна проблема.
- 1.4. Енергетична проблема
- 1.5. Сировинна проблема
- 1.6. Демографічна проблема
- 1.7. Торгівля людьми як одна із глобальних проблем людства
- 1.8. Біженство як соціальна проблема
- 1.9. Проблема збереження здоров'я людини
- 1.10. Проблема голоду і недоїдання
- 1.11. Проблема перевиробництва
- 1.12. Проблема деградації земель
- 1.13. Проблема подолання відсталості країн, що розвиваються
- 1.14. Проблема реалізації прав націй на самовизначення
- 1.15. Проблема боротьби з наркозалежністю
- 1.16. Проблема освоєння Світового океану
- 1.17. Проблема освоєння космосу

2. Підготуйте презентацію з інформацією про глобальну проблему, щоб привернути до неї увагу цільової аудиторії.

3. Презентуйте глобальну проблему і дайте відповідь на запитання цільової аудиторії

Завдання 2. Заповніть таблицю, показавши, як одна проблема загострює іншу. Наведіть конкретний приклад.

Глобальна проблема (А)	Проблема, яку вона спричиняє (Б)	Механізм впливу
Демографічний вибух	Продовольча проблема	Швидке зростання населення в Африці призводить до дефіциту орних земель та голоду.
Зміна клімату	Проблема біженців	
Енергетична криза		

Запитання для самопідготовки:

1. Глобальні проблеми. Причини їх виникнення та загострення.
2. Глобальні проблеми на території України
3. Міжнародні організації питань розв'язання глобальних проблем
4. Шляхи подолання глобальних проблем людства
5. Соціальні прогнози існування людства

Тести для самоконтролю

1. Яка головна ознака відрізняє глобальні проблеми від локальних чи регіональних?
 - а). вони можуть бути вирішені силами однієї держави;
 - б). вони виникають лише в розвинених країнах світу;
 - в). вони стосуються інтересів усього людства та потребують спільних зусиль усіх країн;
 - г). вони мають виключно природний характер виникнення
2. Яка з перелічених проблем вважається пріоритетною, оскільки від її вирішення залежить саме існування цивілізації?
 - а) проблема Світового океану;
 - б). демографічна проблема;
 - в). проблема запобігання термоядерній війні;
 - г). сировинна проблема
3. Що означає термін «демографічний вибух»?
 - а). Швидке зростання чисельності населення, переважно в країнах Азії, Африки та Латинської Америки;
 - б). різке збільшення смертності в країнах, що розвиваються;
 - в). масове переселення людей з міст у сільську місцевість;
 - г) процес старіння нації в розвинених країнах Європи
4. Яка головна причина виникнення озонових дірок?
 - а). використання фреонів у промисловості та побуті;
 - б). викиди вуглекислого газу автомобілями;
 - в). видобуток корисних копалин відкритим способом;
 - г). танення льодовиків в Антарктиді
5. Проблема «Північ-Південь» полягає у:
 - а). величезному розриві в рівнях економічного розвитку між багатими та бідними країнами;
 - б). територіальних суперечках за Арктику та Антарктику;
 - в). військовому протистоянні між НАТО та країнами Африки;
 - г). різниці в часових поясах між півкулями

6. Який процес призводить до посилення «парникового ефекту»?
- очищення стічних вод;
 - накопичення в атмосфері вуглекислого газу та метану;
 - збільшення кількості кисню в атмосфері;
 - зменшення сонячної активності
7. Яка з екологічних проблем безпосередньо загрожує біорізноманіттю планети?
- використання сонячних батарей;
 - шумове забруднення міст;
 - знищення тропічних лісів;
 - ерозія ґрунтів на полях
8. Проблема енергетичної кризи пов'язана насамперед із:
- заборонаю на будівництво вітрових електростанцій;
 - надлишком електроенергії на світовому ринку;
 - відмовою від використання електрики в побуті;
 - вичерпністю традиційних паливних ресурсів (нафти, газу, вугілля)
9. Що є основним шляхом вирішення продовольчої проблеми в сучасному світі?
- повна відмова від вживання м'ясних продуктів;
 - заборона експорту зерна бідним країнам;
 - зменшення кількості населення в усіх країнах;
 - інтенсифікація сільського господарства на основі нових технологій

10. Установіть відповідність між проблемою та її основним проявом

Глобальна проблема	Основний прояв / Наслідок
1. Зміна клімату	а). Розповсюдження пустель, втрата родючих земель
2. Демографічна проблема	б). Танення льодовиків, підвищення рівня моря
3. Озонові діри	в). Нерівномірний розподіл ресурсів, голод
4. Опустелювання	г). Збільшення рівня ультрафіолетового випромінювання
5. Проблема недостатнього харчування	д). Різке зростання населення в країнах, що розвиваються

Лабораторна робота № 19

КОМПЛЕКСНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАСЕЛЕННЯ СВОГО КРАЮ

Мета: опанувати головні способи самостійного пошуку інформації про населення окремих країн, областей, районів; засвоїти методику комплексної характеристики населення області, виробити навички письмового аналізу та графічного зображення статистичних, літературних і картографічних даних із джерел демографічного характеру.

Завдання 1. За наведеним планом охарактеризувати населення і розселення Вінницької області, необхідну літературу підібрати самостійно.

Характеристику населення свого краю рекомендується давати за усіма основними розділами курсу географії населення на фоні усієї країни.

Пропонується наступний **план** характеристики населення окремого району:

1. Динаміка чисельності населення району за роки незалежності. Порівняння темпів приросту населення з загальнообласними та загальнодержавними даними і пояснення причин відмінності в темпах (скорочення росту) населення.

2. Природний рух населення району, порівняння його з загальнообласними та загальнодержавними даними. Тип відтворення населення та його обґрунтування.

3. Статеві-вікова структура населення району, зміни у статеві-віковій структурі населення за останнє десятиліття. Відмінності в статеві-віковій структурі населення у порівнянні з загальнодержавними даними. Статеві-вікова структура міського і сільського населення.

4. Національний склад населення і особливості розміщення окремих національних груп по території району.

5. Розміщення населення по території району. Відмінності в показниках щільності населення, їх причини. Густина сільського населення.

6. Трудові ресурси району і їх використання. Частка працездатного населення в загальній чисельності населення району і зміна її за останні роки. Структура населення, зайнятого в суспільному виробництві. Співставлення її з загальнообласними та загальнодержавними даними і пояснення відмінностей. Розподіл населення за джерелами засобів існування.

7. Міграційна рухливість населення області. Визначення сальдо міжрайонних міграцій, порівняння його з загальнодержавними даними. Міграційна рухливість чоловіків і жінок, міського і сільського населення.

Напрямок внутрішньорайонних і міжрайонних міграцій.

8. Розподіл населення між містом і селом та його зміни за роки незалежності. Групування міських поселень за людністю і динаміка населення в

містах різного типу. Географія міст району.

9. Сільське населення. Динаміка чисельності сільського населення. Людність і густота сільських поселень. Географічні відмінності в людності сіл району і їх обґрунтування.

10. Релігійна структура населення.

11. Якість життя населення.

Тематика індивідуального навчально-дослідного завдання

1. Взаємодія суспільства з природою як основна методологічна проблема суспільної географії.

2. Вклад академіка Володимира Кубійовича у розвиток української географії.

3. Вклад академіка Степана Рудницького у розвиток української географії.

4. Географічні аспекти глобальних проблем людства.

5. Еволюція географічних уявлень про взаємодію суспільства та природи.

6. Історія розвитку теорій районування: суспільно-географічний аспект.

7. Економіко-географічне районування території України.

8. Економіко-географічні основи дослідження господарства України в працях Д.П. Журавського, О.О. Русова, А.О. Скальковського. Роботи В.Григоровича-Барського, П. Чубинського, С. Рудницького, В. Кубійовича, К. Воблого, О.Діброви.

9. Земельно-ресурсний потенціал як об'єкт суспільно-географічного дослідження.

10. Концепція сталого розвитку.

11. Парадигми і концепції суспільної географії.

12. Трудоресурсний потенціал як об'єкт суспільно-географічного дослідження.

13. Предметна сутність суспільної географії.

14. Методи суспільно-географічних досліджень.

15. Проблеми раціонального природокористування.

16. Проблеми розміщенні і використання трудових ресурсів.

17. Рекреаційно-географічні дослідження.

18. Розміщенні продуктивних сил як суспільно-географічна категорія.

19. Структура суспільної географії та схеми її класифікації.

20. Суспільно-географічне положення, географічний поділ праці та інтеграція праці.

21. Форми територіальної організації продуктивних сил.

22. Формування і розвиток суспільної географії в Україні і напрямки її наукового пошуку.

23. Регіональні аспекти урбанізації в Україні.
24. Історія розвитку суспільно-географічних досліджень в Україні в 60-80-х роках ХХ століття.
25. Історія розвитку суспільно-географічних досліджень в Україні в 80-90-х роках ХХ століття.
26. Сучасні суспільно-географічні дослідження в Україні.
27. Суспільно-географічне дослідження міст (на прикладі міст України).
28. Суспільно-географічне дослідження демографічної ситуації (на прикладі України).
29. Суспільно-географічне дослідження населення та трудових ресурсів (на прикладі України, світу тощо).
30. Суспільно-географічне дослідження розселення населення (на прикладі України, світу тощо).
31. Суспільно-географічне дослідження земельно-господарського устрою міста (на прикладі міст України тощо).
32. Суспільно-географічне дослідження функціонального зонування міста (на прикладі міст України тощо).
33. Суспільно-географічне дослідження промисловості (на прикладі України, світу тощо).
34. Суспільно-географічне дослідження сільського господарства (області України тощо).
35. Суспільно-географічне дослідження транспортного комплексу (на прикладі міст України тощо).
36. Суспільно-географічні дослідження будівельно-індустріальних комплексів.
37. Суспільно-географічні дослідження лісогосподарських комплексів.
38. Історія організації і проведення переписів населення в світі.
39. Розподіл населення по континентах і країнах.
40. Прогнози чисельності населення світу.
41. Економічні та демографічні наслідки демографічного старіння населення.
42. Демографічна політика в країнах Африки та Азії.
43. Демографічна політика в країнах Західної Європи.
44. Основні положення теорії «пасіонарності» Л. Гумільова.
45. Етногенез українського народу.
46. Формування ринку праці в Україні.
47. Ринок праці Європейського Союзу.
48. Освітній і професійний склад населення світу.
49. Великі географічні відкриття і пов'язані з ними міграції населення.

50. Міграції населення світу у 30-50-х роках ХХ століття.
51. Сучасні міграції населення у світі.
52. Просторово-часові аспекти міграції населення України.
53. Проблеми розміщенні і використання трудових ресурсів.
54. Проблем великих міст та шляхи їх вирішення.
55. Урбанізація в Латинській Америці. Особливості економіко-географічного положення і розвиток міст Латинської Америки.
56. Особливості урбанізації Африки.
57. Регіональні аспекти урбанізації в Україні.
58. «Індекс людського розвитку», його відмінності між країнами світу.
59. Суспільно-географічні засади дослідження сільського розселення.
60. Трансформація сільського розселення України.

Список рекомендованої літератури

Основна

1. Влах М. Географія населення: Словник-довідник. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2005.
2. Война І.М. Географія населення. Навчально-методичний посібник. Вінниця: ВДПУ, 2023. 88 с. Режим доступу: <https://surl.l.u/vswacc>
3. Гудзеляк І. Географія населення [навчальний посібник]. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. 232с.
4. Гудзеляк І. Географія населення. Навчальний посібник. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2017. 126 с.
5. Джаман В.О., Круль В.П., Чернюх Г.Я. Демогеографія. Навчальний посібник. Чернівці: Рута, 2002.
6. Дорошенко Л.С. Демографія. Кив: МАУП, 2005. 112 с.
7. Заставецька О.В., Заставецький Б.І., Ткач Д.В. Географія населення України: Навч. посібник. Тернопіль, 2007.
8. Махорін Г.Л. Основи демографії. Курс лекцій / Житомир: Вид-во «Волинь», 2009. 96 с.
9. Методи суспільно-географічних досліджень: навчально-методичне видання / за ред. К. Мезенцева. Київ: Видавництво «Фенікс», 2021. 100 с.
10. Муромцева Ю.І. Демографія: навчальний посібник. Київ: Кондор, 2008. 300 с.
11. Населення України: Демографічний щорічник 2021 р. Київ, ДКС, 2022. 187 с.
12. Основи демографії: навчально-методичний посібник / І. І. Шеремет. Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. 56 с.
13. Підгорний А. З. Соціально-демографічна статистика : підручник. Одеса: ФОП Гуляєва В.М., 2020. 450 с.
14. Пістун М.Д. Основи теорії суспільної географії: Навчальний посібник Київ: Вища школа, 1996.
15. Слащук А. М., Поручинська І. В. Географія населення з основами демографії: Методичні рекомендації до практичних робіт для студентів денної та заочної форм навчання. Луцьк. 2022. 35 с.
16. Соціальна географія: основи теорії : навч. посіб. / Я. Б. Олійник, А. В. Степаненко, І. В. Гукалова, Ю. М. Хвесик. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2020. 495 с.
17. Суспільно-географічна районологія: навчально-методичний комплекс. Костянтин Мезенцев, Олена Кононенко. Київ, 2023. 98 с.
18. Сюткін С. І. Географія населення: Курс лекцій для студентів природничогеографічних факультетів інститутів та університетів. Суми:

СумДПУ ім. С. Макаренка, 2002

19. Шаблій Олег Суспільна географія: у двох кн. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2015. 814 с.

Додаткова

1. Атлас вчителя / В.В. Молочко, Ж.Є. Бонк, І.Л. Дрогушевська та ін. К.: ДНВП «Картографія», 2010.

2. Весь світ. Енциклопедичний довідник. Раси, народи, нації і народності. Київ, 2000. 398 с.

3. Гукалова І.В. Якість життя населення України: суспільно-географічна концептуалізація. Монографія. К.: МВС України, 2009.

4. Демографічний щорічник «Населення України» за 2022 рік. Київ, Державна служба статистики України, 2023.

5. Демографія [Електронний ресурс] : методичні рекомендації до самостійної роботи студентів спеціальності 232 «Соціальне забезпечення» першого (бакалаврського) рівня / уклад. О. В. Іванісов, О. С. Лебединська. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2022. 62 с.

6. Дністрянський М.С. Етногеографія України: Навчальний посібник. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2008.

7. Доценко А.І. Сільське розселення в Україні: динаміка та структура). К.: НАН України, РВПС України, К.: «Фенікс», 2010.

8. Доценко А.І., Зінич В.Т., Великохатько О.Т., Танцюра В.Л. Розселення в Україні: проблеми і перспективи / Під ред. Б. М. Данилишина К.: РВПС України НАН України, 2006.

9. Драган О.І., Тертична Т.І. Демографія: [Електронний ресурс]: конспект лекцій для студентів напряму підготовки 6.030505 «Управління персоналом та економіка праці» денної форми навчання. Київ: НУХТ, 2014. 132 с.

10. Іщук С.І. Розміщення продуктивних сил (теоретико-методологічні основи). Київ, 1997.

11. Павлов С. В., Мезенцев К. В., Любіцева О. О. Географія релігій. К.: АртЕк, 1998.

12. Підгорний А.З. Демографічна статистика. Навчальний Одеса: ОДЕУ, 2010. 165 с.

13. Статистичний щорічник України за 2023 рік / За редакцією Вернера І.Є. Державна служба статистики України. Київ, 2024. 268 с.

14. Статистичний щорічник України за 2024 рік / За редакцією Макаrchука А.В. Державна служба статистики України. Київ, 2025. 273 с.

Інтернет-джерела про населення світу та України

1. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Демографічний щорічник ООН. URL: [http://www.ilo.org/global/lang--en/index.htm](http://www.ilo.org/global/lang-en/index.htm)
3. Євростат. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat>
4. Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України імені М.В. Птухи [Електронний ресурс]. URL: <http://www.idss.org.ua>
5. Міжнародна організація праці (МОП) [Електронний ресурс]. URL: <http://www.ilo.org/global/lang--en/index.htm>
6. Програма ООН з населених пунктів [Електронний ресурс]. URL: <http://www.un.org/ru/ga/habitat>
7. Результати Першого Всеукраїнського перепису населення 2001 р. URL: <http://www.ukrcensus.gov.ua>
8. Фонд ООН з народонаселення (UNFPA). URL: <http://www.unfpa.org/>
9. The World Factbook. URL: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/field/birth-rate/country-comparison>

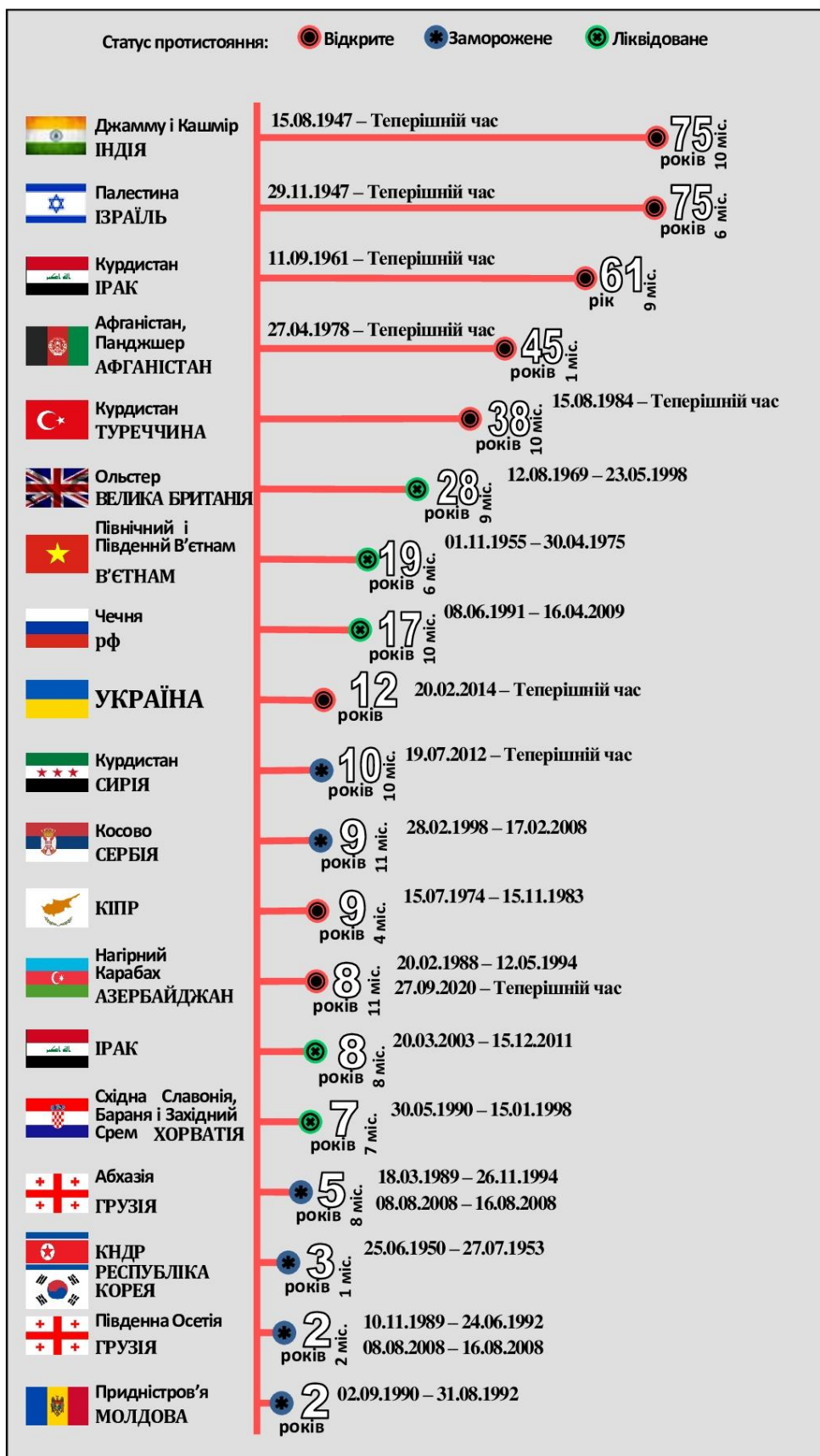
ДОДАТОК Б

Структура суспільно-географічних дисциплін (М. Д. Пістун, 1996)

ДОДАТОК В

Тривалість збройних протистоянь після другої світової війни
 [https://media.slovoidilo.ua/media/infographics/19/181615/konflikty-pislya-druhoyi-svitovoyi-vijny_ru_origin.png]

ДОДАТОК Г

Показники відтворення населення країн світу у розрахунку на 1000 осіб у 2022 році

(за даними The World Factbook)

Країна	Народжень на 1000 осіб	Смертей на 1000 осіб	Природний приріст
Австралія	12,30	6,77	5,53
Австрія	9,45	9,85	-0,4
Азербайджан	13,59	6,92	6,67
Албанія	12,69	7,31	6,38
Алжир	18,52	4,32	14,2
Американське Самоа (США)	16,70	6,10	10,60
Американські Віргінські Острови (США)	11,63	8,78	2,85
Ангілья (Велика Британія)	12,01	4,64	7,37
Ангола	41,80	8,01	33,79
Андорра	6,88	7,92	-1,04
Антигуа і Барбуда	15,16	5,65	9,51
Аргентина	15,58	7,32	8,26
Аруба (Нідерланди)	11,82	8,62	3,2
Афганістан	35,46	12,33	22,83
Багамські Острови	14,64	6,41	8,23
Бангладеш	17,69	5,47	12,22
Барбадос	10,83	7,96	2,87
Бахрейн	12,40	2,82	9,58
Беліз	21,28	3,94	17,34
Бельгія	10,95	9,64	1,31
Бенін	41,15	8,01	33,14
Бермудські Острови (Велика Британія)	11,03	9,11	1,92

Країна	Народжень на 1000 осіб	Смертей на 1000 осіб	Природний приріст
Білорусь	9,08	12,88	-3,8
Болгарія	8,05	14,41	-6,36
Болівія	18,61	6,48	12,13
Боснія і Герцеговина	8,41	10,26	-1,85
Ботсвана	20,28	9,05	11,23
Бразилія	13,96	6,81	7,15
Британські Віргінські Острови (Велика Британія)	10,95	5,38	5,57
Бруней	16,14	3,79	12,35
Буркіна-Фасо	33,57	7,71	25,86
Бурунді	35,17	5,96	29,21
Бутан	15,94	6,22	9,72
В'єтнам	15,69	5,77	9,92
Вануату	21,57	3,98	17,59
Велика Британія	10,79	9,07	1,72
Венесуела	17,27	6,81	10,46
Вірменія	11,10	9,51	1,59
Волліс і Футуна (Франція)	12,27	5,79	6,48
Габон	26,03	5,67	20,36
Гаїті	21,12	7,23	13,89
Гамбія	28,78	5,81	22,97
Гана	28,55	6,14	22,41
Гаяна	16,72	6,91	9,81
Гватемала	22,34	4,91	17,43
Гвінея	35,67	8,12	27,55
Гвінея-Бісау	36,45	7,50	28,95
Гернсі (Велика Британія)	9,75	9,17	0,58
Гібралтар (Велика Британія)	13,93	8,76	5,17

Країна	Народжень на 1000 осіб	Смертей на 1000 осіб	Природний приріст
Гондурас	17,92	4,68	13,24
Гонконг (Китай)	8,04	7,98	0,06
Гренада	13,94	8,31	5,63
Гренландія (Данія)	13,79	8,96	4,83
Греція	7,61	12,04	-4,43
Грузія	11,00	10,80	0,2
Гуам (США)	18,56	6,03	12,53
Данія	11,22	9,52	1,7
Демократична Республіка Конго	40,08	7,94	32,14
Джерсі (Велика Британія)	12,41	7,75	4,66
Джибуті	22,25	7,12	15,13
Домініка	13,91	8,11	5,8
Домініканська Республіка	18,03	6,29	11,74
Еквадор	16,45	5,17	11,28
Екваторіальна Гвінея	29,95	8,95	21
Еритрея	27,04	6,69	20,35
Есватіні	23,35	9,71	13,64
Естонія	8,75	13,10	-4,35
Ефіопія	30,49	5,70	24,79
Єгипет	21,46	4,32	17,14
Ємен	24,64	5,62	19,02
Замбія	34,86	6,12	28,74
Західний Берег Ріки Йордан (Палестина)	24,42	3,40	21,02
Зімбабве	33,07	8,76	24,31
Ізраїль	17,41	5,05	12,36
Індія	16,82	10,30	6,52
Індонезія	15,32	6,75	8,57

Країна	Народжень на 1000 осіб	Смертей на 1000 осіб	Природний приріст
Ірак	24,70	3,90	20,8
Іран	15,27	5,17	10,1
Ірландія	12,32	6,73	5,59
Ісландія	12,96	6,56	6,4
Іспанія	7,13	10,22	-3,09
Італія	6,95	11,31	-4,36
Йорданія	22,58	3,45	19,13
Кабо-Верде	18,49	5,80	12,69
Казахстан	15,38	8,11	7,27
Кайманові Острови (Велика Британія)	11,69	5,97	5,72
Камбоджа	19,29	5,76	13,53
Камерун	35,53	7,73	27,8
Канада	10,17	8,12	2,05
Катар	9,33	1,42	7,91
Кенія	26,39	5,01	21,38
Киргизстан	19,54	6,12	13,42
Китай (без Тайваню)	9,93	7,90	2,03
Кіпр	10,57	6,94	3,63
Кірибаті	20,12	6,92	13,2
Колумбія	15,21	7,73	7,48
Коморські Острови	22,52	6,55	15,97
Косово[1]	14,85	8,12	6,73
Коста-Рика	14,28	4,91	9,37
Кот-д'Івуар	28,30	7,60	20,7
Куба	10,11	9,29	0,82
Кувейт	17,78	2,25	15,53
Кюрасао (Нідерланди)	13,20	8,71	4,49

Країна	Народжень на 1000 осіб	Смертей на 1000 осіб	Природний приріст
Лаос	20,90	6,37	14,53
Латвія	8,73	14,65	-5,92
Лесото	23,15	11,05	12,1
Литва	9,26	15,12	-5,86
Ліберія	36,64	6,62	30,02
Ліван	13,10	5,57	7,53
Лівія	21,56	3,45	18,11
Ліхтенштейн	10,32	7,98	2,34
Люксембург	11,61	7,21	4,4
Маврикій	9,86	8,86	1
Мавританія	28,06	7,43	20,63
Мадагаскар	28,68	6,00	22,68
Макао (Китай)	9,11	4,72	4,39
Малаві	27,94	4,58	23,36
Малайзія	14,55	5,69	8,86
Малі	41,07	8,53	32,53
Мальдіви	15,54	4,15	11,39
Мальта	9,73	8,48	1,25
Марокко	17,42	6,60	10,82
Маршаллові Острови	22,00	4,28	17,72
Мексика	13,55	7,71	5,84
Мозамбік	37,47	10,25	27,22
Молдова	10,19	12,47	-2,28
Монако	6,66	10,70	-4,04
Монголія	15,84	6,30	9,54
Монтсеррат (Велика Британія)	10,90	5,91	4,99
М'янма	16,34	7,13	9,21

Країна	Народжень на 1000 осіб	Смертей на 1000 осіб	Природний приріст
Намібія	25,01	6,85	18,16
Науру	21,10	6,32	14,78
Непал	17,53	5,58	11,95
Нігер	47,08	9,87	37,21
Нігерія	34,19	8,70	25,49
Нідерланди	10,99	9,24	1,75
Нікарагуа	16,52	5,17	11,08
Німеччина	9,08	11,98	-2,9
Нова Зеландія	12,78	6,89	5,89
Нова Каледонія (Франція)	14,13	5,88	8,25
Норвегія	12,00	7,96	4,04
Об'єднані Арабські Емірати	10,81	1,56	9,25
Оман	22,11	3,23	18,88
Острів Мен (Велика Британія)	10,58	10,18	0,4
Острови Кука (Нова Зеландія)	12,55	9,10	3,45
Острови Святої Єлени, Вознесіння і Трістан-да-Кунья (Велика Британія)	9,34	8,08	1,26
Острови Теркс і Кайкос (Велика Британія)	13,54	3,50	10,04
Пакистан	26,48	6,02	20,46
Палау	11,52	8,25	3,27
Панама	17,99	6,11	11,88
Папуа Нова Гвінея	29,03	5,54	23,49
Парагвай	16,32	4,87	11,45
Перу	17,21	11,32	5,89
Південна Корея	6,92	7,12	-0,2
Південний Судан	37,69	9,52	28,17

Країна	Народжень на 1000 осіб	Смертей на 1000 осіб	Природний приріст
Південно-Африканська Республіка	18,56	9,26	9,3
Північна Корея	14,21	9,53	4,68
Північна Македонія	10,45	9,61	0,84
Північні Маріанські Острови (США)	15,50	5,44	10,06
Польща	8,50	10,71	-2,21
Португалія	8,00	10,90	-2,9
Пуерто-Рико (США)	7,87	9,76	-1,89
Республіка Конго	31,82	8,38	23,44
Росія	9,45	13,36	-3,91
Руанда	26,44	5,86	20,58
Румунія	8,76	15,26	-6,5
Сальвадор	17,87	5,91	11,96
Самоа	19,21	5,37	13,84
Сан-Марино	8,85	8,82	0,03
Сан-Томе і Принсіпі	28,19	6,20	21,99
Саудівська Аравія	14,22	3,42	10,8
Сейшельські Острови	12,37	6,88	5,49
Сектор Гази (Палестина)	27,67	2,91	24,76
Сен-Бартельмі (Франція)	9,29	9,01	0,28
Сенегал	31,51	5,08	26,43
Сен-Мартен (Франція)	14,09	4,64	9,45
Сен-П'єр і Мікелон (Франція)	6,47	11,22	-4,75
Сент-Вінсент і Гренадини	12,27	7,49	4,78
Сент-Кітс і Невіс	12,24	7,27	4,97
Сент-Люсія	12,02	8,07	3,32
Сербія (без Косово)	8,92	16,39	-7,47

Країна	Народжень на 1000 осіб	Смертей на 1000 осіб	Природний приріст
Сирія	22,72	4,22	18,5
Сінгапур	9,05	4,04	5,01
Сінт-Мартен (Нідерланди)	12,56	6,07	6,49
Словаччина	8,94	10,13	-1,19
Словенія	8,30	10,40	-2,1
Соломонові Острови	22,71	3,96	18,75
Сомалі	37,98	11,62	26,36
Сполучені Штати Америки	12,28	8,38	3,9
Судан	33,47	6,30	27,17
Суринам	15,38	6,59	8,79
Східний Тімор	30,94	5,61	25,33
Сьєрра-Леоне	32,20	9,32	22,88
Таджикистан	20,73	5,72	15,01
Таїланд	10,14	7,76	2,38
Тайвань[2]	7,39	7,89	-0,5
Танзанія	33,30	5,09	28,21
Того	31,86	5,27	26,59
Тонга	20,31	4,95	15,36
Тринідад і Тобаго	10,79	8,38	2,41
Тувалу	22,70	7,97	14,73
Туніс	14,62	6,36	8,26
Туреччина	14,28	6,05	8,23
Туркменістан	17,51	5,95	11,56
Уганда	40,94	5,02	35,92
Угорщина	8,65	12,88	-4,23
Узбекистан	15,53	5,41	10,12
Україна	9,00	13,77	-4,77
Уругвай	12,71	9,18	3,53

Країна	Народжень на 1000 осіб	Смертей на 1000 осіб	Природний приріст
Фарерські Острови (Данія)	14,94	8,63	6,31
Федеративні Штати Мікронезії	18,39	4,19	14,2
Фіджі	16,56	6,37	10,19
Філіппіни	22,28	6,41	15,87
Фінляндія	10,42	10,35	0,07
Фолклендські Острови (Велика Британія)	10,90	4,90	6
Франція	11,66	9,54	2,12
Французька Полінезія (Франція)	13,47	5,59	7,88
Хорватія	8,65	12,88	-4,23
Центральноафриканська Республіка	32,79	11,76	21,03
Чад	40,45	9,45	31
Чехія	8,59	10,74	-2,15
Чилі	12,75	6,52	6,23
Чорногорія	11,19	10,33	0,86
Швейцарія	10,36	8,40	1,96
Швеція	10,83	9,46	1,37
Шрі-Ланка	13,80	6,49	7,31
Ямайка	15,91	7,43	8,48
Японія	6,95	11,59	-4,64

ДОДАТОК Д
Список країн за показником сальдо міграції та рівнем урбанізації
2020 рік (за даними The World Factbook)

Країна	Відносне сальдо міграції, осіб/1000 осіб населення	Рівень урбанізації, %
Африка		
<i>Північна Африка</i>		
Алжир	-0,82	73,73%
Єгипет	-0,31	44,63%
Лівія	-1,61	80,69%
Марокко	-1,74	63,53%
Судан	-1,67	35,25%
Туніс	-1,33	69,57%
<i>Західна Африка</i>		
Бенін	0,24	48,41%
Буркіна-Фасо	-0,61	30,61%
Гамбія	-0,04	62,58%
Гана	-0,16	57,35%
Гвінея	0,00	36,88%
Гвінея-Бісау	-3,63	44,20%
Кабо-Верде	-0,57	66,65%
Кот-д'Івуар	1,18	51,71%
Ліберія	-2,74	52,09%
Мавританія	-0,72	55,33%
Малі	-3,08	43,91%
Нігер	-0,64	16,63%
Нігерія	-0,21	51,96%
Сенегал	-0,71	48,12%
Сьєрра-Леоне	2,03	42,92%
Того	-1,81	42,80%
<i>Східна Африка</i>		
Бурунді	7,09	13,71%
Джибуті	4,59	78,06%
Еритрея	-10,11	41,35%
Ефіопія	-0,19	21,70%
Замбія	0,24	44,63%
Зімбабве	-4,83	32,24%
Кенія	-0,19	28,00%
Коморські Острови	-2,25	29,38%
Маврикій	0,00	40,76%
Мадагаскар	00	38,53%
Малаві	0	17,43%
Мозамбік	-1,58	37,07%

Країна	Відносне сальдо міграції , осіб/1000 осіб населення	Рівень урбанізації, %
Руанда	-3,21	17,43%
Сейшельські Острови	0,86	57,55%
Сомалі	-2,18	46,14%
Танзанія	-0,41	35,23%
Уганда	-3,26	24,95%
<i>Центральна Африка</i>		
Ангола	-0,19	66,83%
Габон	3,67	90,09%
Демократична Республіка Конго	-0,71	45,64%
Екваторіальна Гвінея	13,96	73,10%
Камерун	-0,31	57,56%
Конго	-1	67,83%
Сан-Томе і Принсіпі	-7,19	74,35%
Центральноафриканська Республіка	-3,22	42,20%
Чад	-0,13	23,52%
<i>Південна Африка</i>		
Ботсвана	2,81	70,88%
Лесото	-4,55	29,03%
Намібія	0	52,03%
Південно-Африканська Республіка	0,00	67,35%
Свазіленд	-1,0	
<i>Америка</i>		
<i>Північна Америка</i>		
Канада	5,46	81,56%
Сполучені Штати Америки	3,02	82,66%
<i>Латинська Америка і Карибський регіон</i>		
<i>Центральна Америка</i>		
Беліз	-0,96	46,02%
Гондурас	-1,34	58,36%
Гватемала	-1,66	51,84%
Коста-Ріка	0,77	80,77%
Мексика	-0,76	80,73%
Нікарагуа	-2,15	59,01%
Панама	3,42	68,41%
Сальвадор	-6,29	73,44%
<i>Карибський регіон</i>		
Антигуа і Барбуда	2,03	24,43%
Багамські Острови	0,00	83,25%
Барбадос	-0,29	31,19%
Гаїті	-1,88	57,09%
Гваделупа	-2	

Країна	Відносне сальдо міграції, осіб/1000 осіб населення	Рівень урбанізації, %
Гренада	-2,43	36,54%
Домініка	-5,31	71,09%
Домініканська Республіка	-2,68	82,54%
Куба	-2,92	77,19%
Мартініка	-1	
Пуерто-Ріко (США)	-11,90	93,58%
Сент-Вінсент і Гренадіни	-6,47	53,03%
Сент-Кітс і Невіс	1,16	30,84%
Сент-Люсія	-1,09	18,84%
Тринідад і Тобаго	-1,01	53,21%
Ямайка	-7,70	56,31%
<i>Південна Америка</i>		
Аргентина	-0,08	92,11%
Болівія	-0,98	70,12%
Бразилія	-0,19	87,07%
Венесуела	13,88	88,28%
Гаяна	-7,42	26,79%
Гвіана	5	
Еквадор	0,00	64,17%
Колумбія	-1,58	81,42%
Парагвай	-0,07	62,18%
Перу	-0,75	78,30%
Суринам	2,54	66,15%
Уругвай	-0,88	95,52%
Чилі	0,33	87,73%
<i>Азія</i>		
<i>Західна Азія</i>		
Азербайджан	0,00	56,40%
Бахрейн	-0,82	89,51%
Вірменія	-5,36	63,31%
Грузія	0,06	59,45%
Ємен	-0,19	37,91%
Ізраїль	2,02	92,59%
Ірак	-0,83	70,89%
Йорданія	-11,08	91,42%
Катар	2,45	99,23%
Кіпр	6,96	66,82%
Кувейт	-3,87	100%
Ліван	-0,94	88,92%
Об'єднані Арабські Емірати	-3,45	87,05%
Оман	-0,45	86,28%

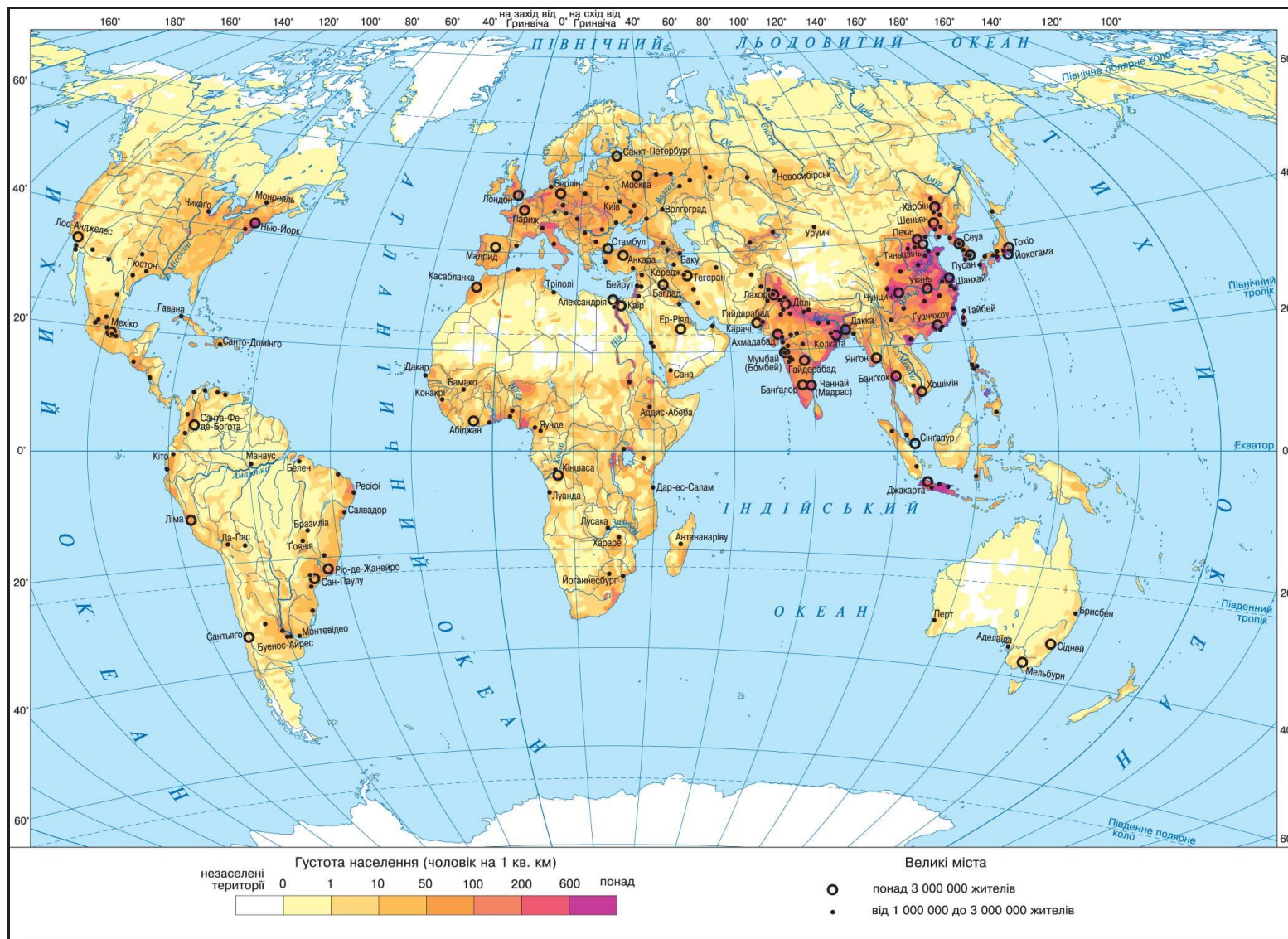
Країна	Відносне сальдо міграції, осіб/1000 осіб населення	Рівень урбанізації, %
Західний Берег Ріки Йордан (Палестина)	-4,09	76,72%
Саудівська Аравія	5,52	84,29%
Сирія	40,58	55,48%
Туреччина	-1,54	76,11%
<i>Центральна і Південна Азія</i>		
Афганістан	-0,10	26,03%
Бангладеш	-2,90	38,18%
Буган	0,00	42,32%
Індія	0,16	34,93%
Іран	-0,30	75,87%
Казахстан	0,39	57,67%
Киргизія	-4,87	36,86%
Мальдіви	-12,78	40,67%
Непал	-4,21	20,58%
Пакистан	-0,96	37,16%
Таджикистан	-1,03	27,51%
Туркменістан	-1,71	52,52%
Узбекистан	-1,78	50,42%
Шрі-Ланка	-1,22	18,71%
<i>Південно-Східна Азія</i>		
Бруней	2,18	78,25%
В'єтнам	-0,22	37,34%
Індонезія	-0,71	56,64%
Камбоджа	-2,70	24,23%
Лаос	-1,17	36,29%
Малайзія	1,48	77,16%
М'янма	-1,37	31,14%
Сінгапур	4,22	100%
Східний Тімор	-3,82	31,32%
Таїланд	-0,13	51,43%
Філіппіни	0,13	47,41%
<i>Східна Азія</i>		
Гонконг (Китай)	1,65	100%
Китай (без Тайваню)	-0,11	61,43%
Макао (Китай)	3,15	100%
Монголія	-0,77	68,66%
Північна Корея	-0,04	62,38%
Південна Корея	2,63	81,41%
Тайвань	0,85	78%
Японія	0,74	91,78%
Європа		

Країна	Відносне сальдо міграції , осіб/1000 осіб населення	Рівень урбанізації, %
<i>Північна Європа</i>		
Велика Британія	3,59	83,90%
Данія	2,73	88,12%
Естонія	-2,79	69,23%
Ірландія	3,79	63,65%
Ісландія	2,89	93,90%
Латвія	-5,19	68,31%
Литва	-4,54	68,05%
Норвегія	3,92	82,97%
Фінляндія	2,35	85,52%
Швеція	3,60	87,98%
<i>Західна Європа</i>		
Австрія	3,55	58,75%
Бельгія	4,38	98,08%
Ліхтенштейн	4,81	14,42%
Люксембург	12,01	91,45%
Монако	10,03	100%
Німеччина	1,78	77,45%
Нідерланди	1,90	92,24%
Франція	1,06	80,97%
Швейцарія	4,52	73,92%
<i>Східна Європа</i>		
Білорусь	0,72	79,48%
Болгарія	-0,29	75,69%
Молдова	-8,87	42,85%
Польща	-0,33	60,04%
Росія	1,70	74,75%
Румунія	-4,36	54,19%
Словаччина	0,20	53,76%
Угорщина	1,23	71,94%
Україна	-0,26	69,61%
Чехія	2,32	74,06%
<i>Південна Європа</i>		
Албанія	-3,23	62,11%
Андорра	0,00	87,92%
Боснія і Герцеговина	-0,38	49,02%
Греція	1,00	79,72%
Іспанія	4,35	80,81%
Італія	3,02	71,04%
Косово ^[2]	-1,07	35,00%
Північна Македонія	0,38	58,48%

Країна	Відносне сальдо міграції , осіб/1000 осіб населення	Рівень урбанізації, %
Мальта	5,49	94,74%
Португалія	0,91	66,31%
Сан-Марино	6,11	97,50%
Сербія (без Косово)	0,00	56,45%
Словенія	1,54	55,12%
Хорватія	-0,50	57,55%
Чорногорія	-4,97	67,49%
<i>Австралія та Океанія</i>		
Австралія	6,93	86,24%
Вануату	-1,30	25,52%
Гуам (США)	-10,96	94,94%
Кірибаті	-2,80	55,59%
Маршаллові Острови	-4,37	77,79%
Науру	-10,60	100%
Нова Зеландія	5,83	86,70%
Нова Каледонія (Франція)	3,66	71,52%
Палау	0,60	80,99%
Папуа Нова Гвінея	0,00	13,35%
Самоа	-7,51	17,89%
Соломонові Острови	-1,55	24,67%
Тонга	-18,01	23,10%
Тувалу	-6,41	64,01%
Федеративні Штати Мікронезії	-20,91	22,93%
Фіджі	-5,84	57,25%
Французька Полінезія (Франція)	-0,63	61,98%

ДОДАТОК Е

Густота населення світу

ДОДАТОК Ж ЕТНІЧНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ (2001 р)

